

MEYER SLUYSER

... ,

**daar
zaten
wij**

IMPRESSIES OVER

'LONDEN '40 - '45'

MEYER SLUYSER

de populaire journalist en commentator, die grote bekendheid geniet door zijn veelvuldige optreden voor radio en t.v., evenals door zijn alomtgeprezen boeken over de verdwenen Amsterdamse joodse buurten (van de eerste VOORDAT IK HET VERGEET tot de laatste AMSTERDAM JE HEBT EEN ZOUTE SMAAK zoal geen onverbiddelijke dan toch uitgesproken bestsellers), toont in dit boek een ander aspect van zijn veelzijdige persoonlijkheid. Meyer Sluysers behoorde tijdens de oorlog tot de kleine groep van naaste en vertrouwde medewerkers van Minister-President Gerbrandy in Londen.

Hij was er o.a. lid van de Buitengewone Raad van Advies der Nederlandse regering. De Parlementaire Enquête Commissie memoreerde in lovende termen zijn aandeel in de voorbereiding van de terugkeer naar Nederland, in het bijzonder ten aanzien van het herstel der vertegenwoordigende lichamen, hij was de man die de FLITSPUIT hanteerde en nog veel meer.

'... , DAAR ZATEN WIJ', een titel, ontleend aan psalm 137, kan men het beste stellen tegenover de verslagen van bovengenoemde Parlementaire Enquête Commissie als een HISTOIRE INTIME der regering in Londen '40-'45.

Met milde humor en bezonken wijsheid worden de grote daden (soms ook de kleine) beschreven van figuren die nu reeds tot de historie behoren.

Zowel door de sfeer als door de persoonlijke stijl, de humor en de ironie, soms uitlopend in sarcasme, maar vooral ook door de vele intieme details, die tot dusver nauwelijks bekend waren, is '... , DAAR ZATEN WIJ' een fascinerend boek geworden, dat juist nu wij 20 jaar bevrijding gedenken, veler aandacht zal trekken.

KOSMOS ANTWERPEN AMSTERDAM

..., daar zaten wij

*‘Aan Babels stromen,
daar zaten wij,
ook weenden wij,
als wij Sion gedachten.’*

Psalm 137:1

MEYER SLUYSER

..., daar zaten wij

impressies over 'Londen '40-'45'

KOSMOS AMSTERDAM ANTWERPEN

Daar zaten wij, aan de oevers van de Theems.

Wij: het handjevol Nederlanders, in Londen aangespoeld. Vijf lange jaren. Er scheen geen eind aan te kunnen komen.

Als ik aan die tijd terugdenk, zie ik als een symbool, één gebeurtenis.

Uit de gevel van Stratton House, waar de Nederlandse regering zetelt, steekt het rood-wit-blauw.

Elke ochtend hijst een marechaussee de driekleur. Elke ochtend is het dundoek brandschoon, zo kraakhelder als in een advertentie van wasmiddelen. En elke avond, als de vlag wordt gestreken, is het wit goor geworden, het blauw heeft de mot, en het rood roest. Want de Londense mist maakt elke vlag tot modder, zelfs als je denkt dat het helder weer is. De schitterende kleuren van Nederlands vlag 's avonds in het sop zetten – dát was een taak van eminent nationaal belang.

Wat ook gebeurde, elke dag van die vijf lange jaren, moest de dageraad een smetteloze driekleur vinden.

Om die schone vlag, aan de oevers van de Theems, daar zaten wij, en weenden als wij Nederland gedachten...

INHOUD

<i>Hij ging met een zwaard in de hand</i>	7
<i>Het cocon-gevoel</i>	32
<i>Goocheme Sally</i>	46
<i>De Dood is grillig als een vrouw</i>	60
<i>Gevaren moet er worden</i>	79
<i>Dans der miljoenen</i>	94
<i>Groene zwanen, witte zwanen...</i>	104
<i>Er daalt een gast vanavond</i>	115
<i>O, Kerstnacht schoner dan de dagen</i>	120

HIJ GING MET EEN ZWAARD IN DE HAND

Over de Nederlanders in Londen, toen het vaderland kreunde onder de hiel van de bezetter – over het gevecht op leven en dood, toen de lichten waren gedoofd en bittere haat de harten vulde tot over de rand – over Londen in sirene-suit, toen het kraakte en scheurde onder de zwaarte der bommen – over die eindeloze vijf jaren kan men niet schrijven zonder de naam te noemen van die weer-opgestane Geus: Pieter Sjoerds Gerbrandy.

In die donkere en tegelijkertijd lichte jaren heb ik hem leren kennen, zoals hij was onder het veneer van zijn vel. Omdat ik zijn vriendschap heb mogen ontvangen, beschouw ik mij als een bevoorrecht mens. Ik hoop de dag te mogen beleven dat Nederland voor hem een waardig gedenkteken sticht. Het zou moeten staan ergens aan het strand van de Noordzee, want hij wist: op het zoute water van de Westelijke oceanen, en niet in het achterland, dáár ligt de toekomst van zijn land.

Een zeer bescheiden steentje in dit monument, meer niet, dát wil dit hoofdstuk zijn.

Dit is Nederland in de zomer van 1938. Op school zingen de kinderen van we leven vrij en we leven blij, maar vader moet elke dag twee keer naar het stempellokaal. Het geld is duur, de arbeid te geef. Vijf maal honderdduizend werkgrage mannen lopen in ons land te nietsnutten. De ene helft van Nederland werkt om de andere in leven te houden. De vrouwen zijn vroeg oud van de zorg. Nee, *blij* is anders. En *vrij*?

Vrij zijn we nog wel, in de traditionele zin van het woord. Maar op negen miljoen mensen drukt de loden last van de Duitse dreiging.

Af en toe explodeert in de ochtendkrant een opwindend bericht: Adolf de Schreeuwer en Hermann Hangbuik hebben sláánde ruzie, nu zal het duizendjarig derde rijk wel spoedig voorbij zijn.

Uit goede bron vernemen wij dat een aanslag op Adolf wordt voorbereid, zijn dagen zijn geteld. Onze eigen correspondent meldt dat de opvolging al gereed staat, het is nu nog slechts een kwestie van weken.

Hoe machtelozer de mens, hoe sterker zijn hoop op het wonder.

En ja hoor, één keer wordt er inderdaad een echte aanslag op het leven

van de voerder gewaagd, maar Adolf, de onkwetsbare, verrijst ongedeerd uit de gebroken bierpullen.

Officieel Den Haag stuurt een gelukwens, de politiek bezit een eigen moraal. Dit is immers Nederland anno 1938. Het is niet de meest glorieuse tijd in ons bestaan.

Er is geen zienerblik nodig om te weten dat vroeg of laat (waarschijnlijk eerder vroeg dan laat) het noodlot aan de deur zal kloppen. Hitler antepor... het klinkt als een S.O.S. door de lage landen. Wij zeggen zelf dat wij een verdeeld volk zijn. Colijn heeft het zijne gedaan om die gespletenheid niet te doen slinken. Maar het wordt tijd de eenheid van Nederland stevig in elkaar te spijkeren. De oude anti-these, lang reeds overleden, wordt nu ter aarde besteld. Van deze dode niet veel goeds. Een kwart deel van Nederland, het rode deel, heeft hetzelfde gevoel als het kind dat op school moest blijven zitten, ofschoon de cijfers van zijn rapport prima waren, maar de meester had aan het schaap zo'n hekel. Colijn treedt af. De Duitse schaduw bezit meer kracht dan de sterkste man van Nederlandse stam.

Jonkheer de Geer krijgt opdracht een nieuw ministerie op de helling te zetten en dat, wind en weder dienende, meteen van stapel te laten lopen. De jonkheer is een politicus, zoals er de laatste vijftig jaar dozijnen uit de Nederlandse fabriek zijn gerold. Een goed verstand onder een laag plafond. 'Hij is goud-eerlijk' zeggen de kranten... stel je voor dat hij er ook nog óneerlijk bij was. Zijn voornaamste eigenschap: hij is zo gewóón. En de tijden zijn zo óngewoon. Grote mensen kunnen heersen, en kleine kunnen het ook. De groten volgen van nature de gedachte: verenig en leid. De kleine berekenen slim: verdeel en heers.

De slimme jonkheer zoekt in het anti-revolutionaire volk naar ministers. Zonder enige moeite vindt hij de kleine vinnige Friese stijfkop Pieter Sjoerds Gerbrandy. Een roerig, oppositioneel element in eigen kring. 'Het rooie mannetje uit Sneek'. Dat juist *hij* voor de ministerssteek wordt uitgeverkoren, zal de broedermin niet doen groeien.

Pieter Sjoerds vindt Colijn's sociale inzichten oud-liberaal. Hij zweert bij de jonge Kuiper van het eerste Sociale Congres. In zijn studententijd is hij met de vaan des opstands in de hand voor de stakende lakenwevers van Leiden uitgetrokken. Maar zulke jeugdzonden worden vergeven. Soms worden ze zelfs vergeten.

Kabinetformateur de Geer is niet voor één gat te vangen. Uit de SDAP kiest hij doctor Jan van den Tempel. De SDAP is per definitie een beweging van non-conformisten, die allemaal dezelfde kant uitgaan. Doctor Jan is non-conformist in het kwadraat. Gewezen schildersknecht. Lagere school. Self-made intellectueel. Een man met artistieke aspiraties in de beeldende

kunst en in de literatuur. Hij heeft een roman op zijn naam staan en een veel-geprezen maar weinig gelezen diklijvig boek-in-delen over het economisch getij. Zijn stopwoord is: 'Laten we nou 's even de werkelijkheid zien...' Hij is een zeer onafhankelijk-denkend man, beslist niet de makkelijkste vechthaan uit de arena. De SDAP heeft ziel en zaligheid, heden, verleden en toekomst verkocht aan het Plan van de Arbeid. Het is een geheim van poesjenel dat doctor Jan van dat Plan weinig wil weten. 'Laten we nou 's even de werkelijkheid zien...'.

Maar juist om al deze dwarsigheden haalt jonker de Geer deze krent uit de rijst. Verdeel en heers. Doctor Jan van den Tempel moet in het nieuwe kabinet worden getakeld. In de binnenkameren wekt die uitverkiezing een beetje verwondering. Het is dr. van den Tempel die De Geer moet dwingen óók ir. Albarda in het kabinet op te nemen.

Pieter Sjoerds en doctor Jan – zij zullen na mei 1940 verreweg de sterkste figuren blijken te zijn in het kabinet dat in Londen zijn werkzaamheden moet uitoefenen.

Achteraf bekeken heeft Nederland dus nog reden De Geer dankbaar te zijn dat hij deze twee mannen in het kabinet heeft gehesen.

En dit is dan Londen op 20 mei 1940. De stad is mij door vele bezoeken vertrouwd. Maar sinds de oorlog in 1939 uitbrak, is dit voor 't eerst dat ik op Piccadilly sta. Gekke gedachte: 'De oude heer Boissevain schreef altijd: Piccadilje'.

Het moet een misverstand zijn dat dit land in een strijd van d'r-op-of-d'r-onder gewikkeld is. De bandjir van het verkeer perst zich zoals altijd tussen de hoge oevers van de huizen. Uit de muilen van de Underground krateren onophoudelijk nieuwe stromen mensen. Iedereen heeft haast, niemand laat 't merken. De eetwinkeltjes zijn vol. Door de kroegen stroomt een rivier van mild and bitter.

Oorlog of geen oorlog, aan weerszijden van Piccadilly leurt de goedkope liefde. Aan deze kant tippelen de Vestaalse virgins, aan gene zijde zwiepen de gepoederde jongetjes hun heupjes in de bries. Als ze elkaar in de Empire Foodstore ontmoeten, is de begroeting een stukje folklore:

'Oh, hello prostitute...'

'Hello, substitute...'

Je moet tegen je zelf zeggen: nu zijn ze in Rotterdam nog aan het nablussen; nu liggen de arme jongens van de Grebbeberg onder de verse aarde, nu bepeinen duizenden zelfmoord, nu voelen miljoenen hartzeer knagen als ze aan de toekomst van hun kinderen denken. *Weten* die verrekte Engelsen, begrijpen die kille kikkers eigenlijk wel dat er een oorlog aan de gang is? Kijk, kijk, het standbeeldje van Eros is secuur in kisten gepakt, veilig tegen

bombardementen... zie je nou wel dat ze weten dat het menens wordt. Ik ben een aangespoelde Nederlander. In de flodderromans zouden ze schrijven: een onzekere toekomst grijnsde hem in het gelaat. Maar een collega (ik had met hem in de Foodstore afgesproken) stelt me gerust, voor zo ver dat nodig mocht zijn. Ik ben beslist geen unicum. De regering van Koningin Wilhelmina zit te janken om mensen, die haar, op een aanstelling als daggelder, met steun en werk willen bijstaan. Ambtenaren, deskundigen, zelfs journalisten. Hij vertelt een mooi verhaal: de Nederlandse regering heeft voorlopig haar wigwam opgetrokken in Grosvenor House, een nogal bekakt hotel vlak bij Marble Arch. Komt er 's avonds in het hardstikke-donker ('black out my boy, don't ye know there is a war on?') een Nederlander. Hij moet zo nodig een echte minister spreken. Maar in het pikkeduister kan hij het hele Grosvenor House niet vinden. Hij schiet een politie-agent aan:

'Please sir, could you tell me on which side is the Dutch Government?'
'I hope on our side, sir.'

Mijn collega zegt dat dit grapje ten naastbij het prestige tekent, waarin Harer Majesteits regering zich meent te blakeren. Maar dit cynisme geldt voor alle geallieerden. Het verkruipt hier in Londen van emigranten-regeringen. In een cabaret is gevraagd:

'Wat is een bondgenoot? Iemand, die je in de steek laat.'

Mijn collega verstrekt gratis de dringende raad de Nederlandse ministers te gaan opzoeken.

'Hoe meer kapsones je hebt, hoe hoger baan je krijgt.'

'Hoe doe je hier zo iets? Vraag je een audiëntie aan?'

'Ben je belazerd. 's Morgens om negen uur gaan de kooien open. Dan zijn de excellenties vrij te bezichtigen.'

In de zaal van het Grosvenor House is het zo eenzaam als in de derde-klas-wachtkamer van het Centraal Station, wanneer het ganse treinverkeer in de war ligt en de directeur-generaal van de Nederlandse Spoorwegen zo royaal is de honderdduizenden gedupeerden allemaal tegelijk minzaam te woord te willen staan.

Achter in een hoek van de grote aardappelenbak hangen de ministers aan een ronde tafel, een beetje verkreukeld, alsof ze gisteravond hebben gezanzen en bij het opwindende hazardspel in slaap zijn gesukkeld. Nu zijn ze met een schok klaarwakker geworden, want (klokslag negen) honderden aangespoelde Nederlanders stormen in een machtig tempo op die ene tafel toe, of zijn het duizenden of tienduizenden? Als ik weer bij zinnen kom, moet ik opeens denken aan Willem I bij Quatre Bras en wat de meester op school me van die vaderlandse held vertelde. Hij oogstte met

nog geen honderd soldaten onsterfelijke roem... en hier in Grosvenor House zie je ook steeds dezelfde mensen, tien, vijftig, honderd keer dezelfde gezichten, en daardoor lijken het er zo machtig veel. Het mogen dan, eerlijk geteld en gemeten, niet meer dan een paar honderd zijn, ze maken een herrie als de Franse Revolutie. En al die mensen willen hetzelfde, maar dat willen ze dan ook zeer energiek. Hoognodig een minister spreken. Als het kan het hele kabinet. Raad vragen en ook raad verstrekken. Waarover willen ze praten?

Reders. Over de koopvaardijvloot en derzelver nuttig en niettemin profijtelijk gebruik in dienst van de bevrijding des vaderlands.

Jansen over zijn privé-spaarbankje, dat hij inderhaast bij zijn vlucht nog heeft weten mee te grissen. De Nederlandse staat garandeert... kan hij hier geld opnemen en zo ja, waarom niet?

Een kapitein van de landmacht (hij zal het in Londen nog tot generaal van de *chairborne division* brengen, maar dat weet gelukkig nog niemand, hij zelf ook niet) over zijn strategisch inzicht *nopens* de weg naar de overwinning, en over zijn politieke ontdekking dat zonder het gebroken gewoontje van destijds, Jan Soldaat het met de moffen best had kunnen klaarspelen. *Jopie Slim* over de vissersboot die de regering hem ter beschikking moet stellen om ijlings verder uit te wijken naar Amerika.

Gerritse wil met vrouw, kinderen, schoonfamilie en aanverwante takken en-bloc uitwijken naar Indië. Daar is het veilig, hier niet!

Van Puffelen wil van alles aanpakken, maar vooral geld, want hij is, zoals zovelen, zonder enig bezit in Londen komen aanspoelen en nu wil hij een lening sluiten met als borg zijn eigen handtekening.

Al deze en dergelijke delicate gesprekken vinden, niet in volgorde, plaats ten aanhore van de menigte en het hele kabinet.

Komt een zaak van enigszins vertrouwelijke aard ter sprake, dan verrijst een excellent heer uit het gestoelte der ere, grijpt de kiezer bij zijn revers en samen gaan ze in een hoekje verder konkelefoezen. Je kunt er vergif op innemen dat dit vertrouwvolle beraad nooit lang duurt, want na enkele seconden komt een weetgierig vaderlander op het tweetal afschieten – een Stuka in zijn duikvlucht – met een brandende kwestie van eminent nationaal belang.

‘Excellentie, mag ik U misschien heel eventjes storen.’

Deze wonderlijke artiesten-beurs (het is precies Schiller op maandagmiddag) doet eerst komisch en, als je er even op doordenkt, pathetisch aan. Ten slotte... al die angstige hulpeloze mensen zoeken steun. Natuurlijk bij hun eigen regering. Waarheen kunnen ze anders? En de ministers... ze zijn ontdaan van de waardeloze klater-glorie, maar hun gevoel van verantwoordelijk te zijn is gebleven.

Buiten de orbit van deze wentelende massa, tegen de raamkant bij Hyde Park, zit een gezelschap zeeschuimers met grote bellen whiskey voor zich. Journalisten uit de hele wereld. Een paar tronies ken ik. Anderen leer ik subiet kennen. Er zijn beroemde jongens bij. Namen met vette kapitalen boven hun stukkies; geen sterveling die in hún declaraties zoekt naar dollars op laag water. Hoeveel keer heeft Johan Winkler, mijn chef in Amsterdam, me deze knapen niet als lichtend voorbeeld voor ogen gehouden: 'Schrijf zoals Stevenson... de joeman enkel.'

De human angle my foot... nu ik ze hoor praten, komen hun woorden uit een marinade van zuur cynisme.

Waar ter wereld krantenmensen zitten te péren, borrelt de profetische geest weelderig omhoog.

Profetie nummer één. De Geer is een honderd procent flop. A loud fart, if you know the King's English. Het enige buitenland dat hij kent, is een vakantiedorpje in het Schwarzwald. Met die feller getten we nog een hoop trabbel.

Profetie nummer twee. Binnen twee maanden landen de moffen in Engeland. Ik weet het uit betrouwbare bron.

Profetie nummer drie. Zo'n Duitse invasie zou een geluk zijn. It will frighten the English into their wits.

Deze zware jongens uit de journalistiek zijn zo sentimenteel als een koperen kwispedoor. Stuk voor stuk kennen ze militaire- en staatsgeheimen, allemaal top secret, maar ze laten zich liever veertig kiezen trekken dan dat ze een collega de kans geven hun een nieuwtje af te snoepen. Wél zijn ze buitengewoon royaal met ordinaire roddelpraatjes. Die strooien ze rond als Pietermanknecht de pepernootjes.

Pepernootje nummer één. De Nederlandse gezant Jonkheer Michiels van Verduynen heeft met De Geer zijn opwachting gemaakt in Downingstreet. Nou die De Geer heeft Churchill eventjes bijgelicht. Zijn Engels was niet zo vlot, dus zei-d-ie het maar gewoon op zijn dorps. Sluit zo gauw mogelijk vrede, mister Churchill, want die oorlog heb je verloren, gewoonweg verloren. Hoe ik dat zo precies weet? Van mijn minister Dyxhoorn en dat is een deskundige, dat weet een kind. En als je het idee mocht krijgen, mister Winston, dat Nederland je bij die vredesonderhandelingen een dienst kan bewijzen, dan hoef je maar te kikken en dan zullen wij de Duitsers discreet laten weten dat Winston Churchill gekikt heeft.

Pepernootje nummer twee. De Geer neemt het woord 'vijand' nooit in de mond. Wat zegt die kloris dan? Hij praat er omheen.

Pepernootje nummer drie. Er moet een officieel stuk bestaan met de handtekening van Wilhelmina eronder dat de regering voortaan in London zal zetelen.

‘Nou en wat zou dat?’

‘Man, zo’n document is groot nieuws.’

‘Hoe zo?’

‘Een Amerikaans persbureau betaalt een kapitaál voor een foto van dat vodje papier.’

‘Hoe kom je aan zoiets?’

‘Het ligt boven in de kamer van Van Kleffens, in zijn bureau. Kan het er niet uitgejat worden? Voor een kwartiertje maar. Fotograferen en hopla het ding gaat weer in z’n laatje. Poppetje gezien, laatje dicht.’

Het is niet moeilijk professor Gerbrandy uit de wriemelende mierenhoop op te diepen. Ik ken hem van vroeger. Hij heeft niet veel om handen. Van de aangespoelde landgenoten zijn er blijkbaar slechts weinigen die juist op dit ogenblik behoefte hebben aan juridische adviezen. De kleine snorremans loopt een beetje eenzaam in de massa.

Een van de journalistieke ijzervreters zegt tegen me:

‘Die minister van Justitie van jullie... die heeft de snor van Clemenceau. De Tijger!’

‘Tijger? Ik vind hem meer een walrus. In Amsterdam hebben ze voor zo een snor een zeer oneerbiedige naam verzonnen’.

Vraag aan prof. Gerbrandy:

‘Waarom hebben de ministers hun gezinnen in Nederland achtergelaten?’

‘Onze vlucht geschiedde om redenen van Staat, niet om redenen van persoonlijk veiligheid. De vrouw van Van Kleffens ging mee omdat ze de secretaresse van haar man is.’

‘Prachtig, inderdaad. Maar zal de wetenschap, dat hun familie gijzelaar is in het bezette vaderland, de ministers niet remmen in hun activiteiten.’

‘Ik bid elke dag. Als de mijnen moeten lijden, lijden ze voor een goede zaak.’

Je verwacht een gesprek over juridische vraagstukken, maar niks daarvan, de professor gaat breedvoerig denkbeelden ontwikkelen omtrent de propaganda die Nederland moet voeren. Hij kent een Miss Reeves van de BBC door zijn vroegere contacten met de radio-wereld. Zo spoedig mogelijk moet het Nederlandse volk worden ingelicht omtrent de beweegredenen van de vlucht naar Londen.

‘Goddank, dat er radio is.’

Als hij over deze plannen spreekt, stijgt zijn stem een paar octaven. (Later zal ik ervaren dat zijn stem van nature hoog is en dat hij zich moet dwingen om autoritair te spreken met een basstem).

Vraag: ‘Wat denkt U van de kansen van de oorlog?’

‘God heeft ons in de Tachtigjarige Oorlog niet in de steek gelaten, Hij zal het nu evenmin doen.’

‘De verhouding van krachten en machten verschilt wel een tikje.’
‘Fundamenteel is er niets veranderd. God zal ons helpen. Ik heb deze dagen nagedacht over de overeenkomst tussen de strijd tegen Lodewijk de Veertiende en de oorlog die we nu voeren. Toen was het de voorvader van Churchill die redding kwam brengen.’

En dit is dan Stratton House, de werkplaats van de regering, midden augustus 1940. Het huis staat aan Piccadilly en uit de royale vensters kun je uitkijken op het Greenpark. Het is niet zo lang geleden gebouwd met de bedoeling dat miljonairs de riante flats zouden kopen en bewonen. Op één verdieping liggen zes flats, elk met een kamer of acht, elk met twee badkamers (één voor het personeel en één voor de miljoenen), elk met twee keukens, en elk met een marmeren urinoir, waarvoor ze in Clochemerle een feestdag zouden organiseren. Maar nu is a war on (‘don’t you know?’) en de miljoenen zijn naar de country getogen, waar ze zich verbeelden dat de bommenwerpers van Hermann Hangbuik hen wel zullen ontzien. Het Stratton House is nu gevorderd. Voor geallieerde regeringen. Maar ook weer niet helemaal, want in Engeland zit in elke straffe maatregel een gaatje voor de ontsnapping.

Beneden, gelijkstraats, en met eigen in- en uitgang, knofloekt een gil-duur Frans restaurant ten hemel. Het heet ‘le Coq d’or’, maar naar de prijzen te oordelen, serveren ze er uitsluitend platina-kippen met briljanten afgezet. Als je de ruime hal van het eigenlijke Stratton House wil binnengaan, leg je subiet de hand op een politiek probleem van de eerste orde. Op die deur staat :

PUSH

DUWEN

PSCHNACK

In het gebouw zetelt namelijk ook de regering van generaal Sikorski, die de Polen zal bevrijden; het is een omvangrijk gezelschap, duizend generaals en één ambtenaar. Voor die is het: Pschnack.

De meisjes, die de liften bedienen, zijn Engelsen. Ze leren Pools van de generaals en Nederlands van Jan Soldaat. Het is een erg populair soort Nederlands. Weten die troelen veel! Als Prins Bernard een keer in de lift staat, zegt een van die grietjes in haar volmaakte onschuld:

‘Het zijkt buiten lekker, your Highness’.

In de hal, achter een bali, praat een marine-blauwe marechaussee met snor en witte vangsnoren naar fluitje in borstzak van tenu. Bij de ietwat

overhaaste vlucht uit Zeeuws Vlaanderen ('op alles hadden ze, nondezju, gerekend, behalve op een nederlaag') zijn een dozijn of wat stevige boerenjongens van het blauwe wapen uit de vette klei mee naar Londen gezogen. Het zand knarst nog tussen hun kiezen en het gras groeit nog uit hun oren. De Engelsen beginnen nu een beetje aan die martiale figuren te wennen; aanvankelijk dachten ze dat het Nederlandse Veldmaarschalken waren. De marechaussee achter zijn schavotje zit zich dag-in, dag-uit gewoon te verdoen van verveling met toeslag voor verblijf buitenslands. Eén hoog in het Stratton House is weliswaar een bordeel gevestigd ('Nightclub, gespecialiseerd in bottle parties'), maar dát etablissement opent pas tegen elfen 's avonds de poort, dus, ergo, zodoende...

Dan komen twee hoog de duizend generaals van de vrije Polen en de rest van het gebouw is verder helemaal van Nederland. Den Haag doet nog een beetje onwennig in die vreemde omgeving, maar wees niet bang, de geest van de gezonde ambtenarij is evenals het leven overal.

In Clochemerle was de pissotiëre het centrum van de politiek, hier is de politiek het centrum van de urinoir. Een Excellentie die (naast je staande) een plasje doet, verliest water en waardigheid. Hoge Pieten lopen vrij en onverveerd over de gangen. Ze gaan vrijelijk met de daggelders om en wippen bij deze of gene ambtenaar even binnen. Maken een praatje op de gang. Minister-president De Geer is een nimmer opdrogende bron van ontmoediging. Dat weet het hele Stratton House en vermoedelijk zullen buiten het gebouw ook wel een paar mensen er iets over hebben horen verluiden.

Verder weet heel Stratton House (plus de belendende planeten), dat minister Van Kleffens aan een boek werkt: 'De overweldiging van Nederland', in het Nederlands en het Engels. Het is een, ietwat achterafse verdediging van Nêerlands strikte onzijdigheid, ook toen Engeland reeds met Nazi-Duitsland in oorlog was. Het is het enige boek waarop de Engelsen nu beslist *niet* zitten te wachten, maar minister Van Kleffens verstaat de voor een diplomaat zeer zeldzame kunst om op het juiste ogenblik het verkeerde woord te spreken. Het ergste is evenwel dat het boek in een steriel proza is geschreven, met hier en daar een poging tot pathos waar je tenen los van in je schoenen gaan liggen. Het is dan ook echt niet zo, dat het boek een overweldigende ontvangst ten deel valt, de recenties zijn hartelijk doch koel. Trouwens, min of meer synchroon aan de verschijning van het boek, verschijnen ook de Duitse bommenwerpers boven Londen. Het hoofd van de Britten stáát niet naar uiteenzettingen over de doeltreffende strikte neutraliteit van 'Dutch uncle Van Kleffens'. Elke ochtend moeten de stralen van de septemberzon zich door een dichte stofwolk boren, die boven Londen hangt. De dokken staan in de fik, als ik van mijn

leven nooit meer een brand zie, heb ik aan die ene ruimschoots mijn portie gehad. Huizen verdwijnen zo maar uit het rijtje, waar ze wie-weet-hoeveel-honderd-jaar hebben gestaan. De belle-wagens van de burgerlijke hulpdiensten rennen door de straten.

Er lopen ijzingwekkende geruchten: in de Albert Hall hebben ze tienduizend kartonnen doodkisten opgeslagen, want hout is er niet meer en de mensen sterven als ratten. Eén troost: Churchill heeft uitgerekend dat, met dit tempo van bombarderen en deze grootte van Londen, het honderdvijftig jaar kan duren voordat het laatste huis in gruzelementen ligt. Tel uit je winst, zeggen ze in Mokum.

Op een of andere manier heeft de Nederlandse regering gedaan gekregen dat ze *eigen* zendtijd van de BBC krijgt. Dát is het gesprek op de gangen en in de marmeren vespasiennes. Er is al een paar jaar lang een uitzending van de BBC in het Nederlands, maar die valt onder verantwoordelijkheid van die omroep-maatschappij. Nee, Harer Majesteits regering onder leiding van Jonkheer de Geer wil middels de radio tot het eigen Nederlandse volk spreken. Onder eigen verantwoordelijkheid. Dat klinkt zo eenvoudig, maar in de praktijk valt zoiets niet mee. Zo'n Engelse regering staat óók op haar ponteneur. Die zegt: mijn land, mijn zender, mijn verantwoordelijkheid. Niet zo gek, als je nagaat dat er in Londen allerlei comité's rondlopen, die zich regering noemen, maar het niet zijn. De Vrije Fransen onder leiding van een nogal onbekende officier Charles de Gaulle bijvoorbeeld, is dat een regering of is die lastige Fransman niet meer dan Sjors van de Rebellenclub? En de Polen? De Tsjechen? De vrije Albanezen?

Bij de BBC willen ze op zondagavond achter-elkaar de volksliederen spelen van alle volkeren die op een of andere manier onder de vaan der vrijheid in Londen vergaderd zijn... en een moeite dat het de BBC kost om de melodieuze te pakken te krijgen, er zijn geëmigreerde vrijheidshelden bij die hun eigen volksliederen niet kunnen zingen, zo schor zijn ze van ontroering. En dan zal dat deftige gezelschap van twee en drie hoog in het Stratton House, dat zich de regering van het Koninkrijk der Nederlanden noemt, eventjes eigen zendtijd krijgen met eigen verantwoordelijkheid? Het verluidt dat Churchill voor dit grandioze idee geen snars voelt. Winston heeft een geheugen als een oude olifant. Hij denkt nog steeds met smart aan het eerste en laatste onderhoud dat hij met Jonkheer de Geer mocht hebben. Maar, zo vertelt de gaande en komende man in de wandelgangen van het regeringsgebouw vol moed, beleid en trouw, die kleine heksenmeester van een Gerbrandy heeft het toch voor elkander gekraaid. Bij Miss Reeves... nu ja, ik denk dat er ook wel een hogere autoriteit bij te pas zal zijn gekomen.

Hoe het ook zij, een eigen Nederlandse zender zal spoedig in de lucht

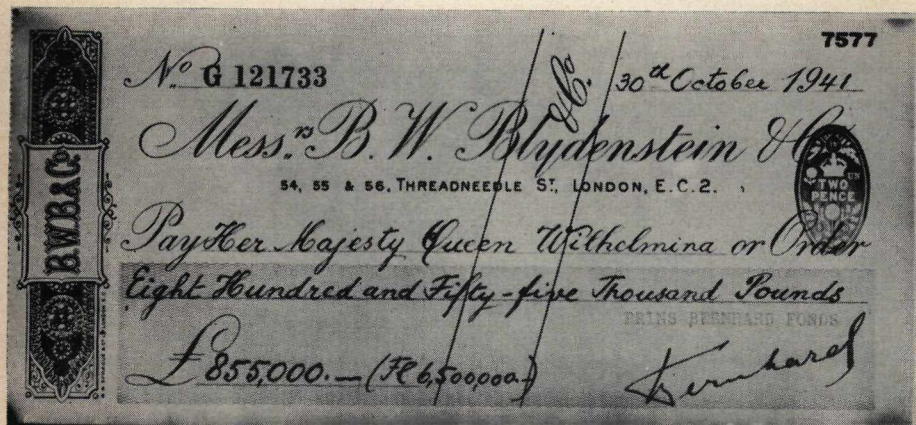
Deze foto is in oktober 1941 genomen in het kamp van de Nederlandse Militaire Brigade 'somewhere in England' (dit 'somewhere' was de stad Wolverhampton). De Amerikaanse ambassadeur Drexle Biddle bezocht toen dit kamp tezamen met een deel van het toenmalige kabinet Gerbrandy. Van links naar rechts Drexle Biddle, prof. Gerbrandy, de ministers Van Boeyen, Welter, Steenberghe, Van den Tempel, Van Kleffens, Bolkesteyn en Fürstner.

Het kabinet Gerbrandy in het laatste oorlogsjaar in zitting bijeen. Van links naar rechts de ministers dr. J. van den Tempel, J. M. de Booy, ir. J. v. d. Broek, mr. J. W. A. Burger. Staande: jhr. Van Lidt de Jeude, mr. E. van Kleffens, mr. G. J. van Heuven Goedhart. In het midden achter de tafel: prof. P. S. Gerbrandy, verder van l. naar r. de ministers G. Bolkesteyn, jhr. E. F. N. J. Michiels van Verduynen, ir. J. W. Albarda, adm. J. Th. Fürstner, H. van Boeyen.

H.M. Koningin Wilhelmina bezoekt 'Oranjestad' (foto is omstreeks mei 1943 gemaakt).

Een cheque ter waarde van 855.000 Engelse ponden (koers in 1941: f 7.60), in goed Nederlands geld ongeveer 6½ miljoen gulden. Dit geld werd, voornamelijk in het toen nog vrije Nederlands Oost-Indië, door het Prins Bernhard Fonds ingezameld en aan H.M. Koningin Wilhelmina ter hand gesteld; er werd oorlogsmateriaal voor gekocht. De handtekening op de cheque is van Z.K.H. Prins Bernhard.

komen. Hoe moet dat station heten? Professor Gerbrandy zegt dat hij slapeloze nachten heeft, want hoe verzin je een goeie naam voor zo'n zender? 'Naam?' zeg ik verbaasd, 'Ligt nogal voor de hand, Radio Oranje.'

'Dat is het' roept hij met een stem alsof hij niet in een vestibule, maar op de commandobrug van een slagschip staat. 'Radio Oranje'. En dat wordt het. Maar moeilijker krijgen we het als de inhoud van de programma's een tikje geconcretiseerd moet worden. Ogenschijnlijk is het eerste programma het makkelijkste. Hare Majesteit zal spreken. Allicht. Maar de omlijsting van de koninklijke toespraak... dát is geen appelepap. Hare Majesteit wil precies weten wat er vóór en na haar toespraak zal geschieden, en ze heeft gelijk. Op zo'n redevoering werkt ze minstens vier weken, waarschijnlijk zelfs langer. Ze schrijft de nooit eenvoudig lopende zinnen zelf eerst in ontwerp. Dan worden ze herschreven, schuiven zich bijzinnen, toevoegingen en verklaringen tussen de toch al in elkander gekurkgetrokken zinnen, en dan wordt alles opnieuw overdacht. Als dan eindelijk en ten langen leste de tekst zover gereed is dat de woorden ten naastebij de gedachten vertolken, moet nog worden nagegaan of de zinnen (wat de toneelspelers noemen) 'bekken'. Dat wil zeggen of ze goed en gemakkelijk liggen in de mond van de koninklijke spreekster. Daar gaan weken mee heen. En dan moeten de ministers, die verantwoordelijk zijn en blijven ook als de Kamers niet bijeen kunnen komen, de tekst nog zien.

De mensen van de Regerings Voorlichtingsdienst, een haastig geïmproviseerd gezelschap, komen allemaal uit het krantenvak. Die zijn gewend aan: hupsakee-even-een-stukkie-in-mekaar-draaien. Vier weken of nog langer over een rede van nog geen tien minuten... ze krijgen de riebels als ze eraan denken. Maar als ze ten slotte de definitieve tekst voor zich krijgen, zeggen ze:

'Doe het moe maar eens na. Zoveel te zeggen met zo weinig woorden.' Tja, en hoe verzin je nou een passende omlijsting voor zoiets nobels?

De oplossing is geniaal: er moet een vergadering worden gehouden. Dus komt in een van de kale weelderige flats een uitvoerig gezelschap rondom een ruwe houten tafel zitten. Snorremans is praeses.

Nu ben ik het vergaderen wel gewend. Van de dag af dat ik de jeugdbeweging binnenrolde, heb ik vergaderd. (We vergaderen net zo lang totdat we vergaderd worden, zegt ds. Buskes). Maar deze conferentie in het Stratton House is een zeer bijzondere. De vergaderingen die ik voorheen gewoon waste bezoeken, hadden altijd een duidelijk doel: in het vage niets zweefde een reeks gedachten die, terwijl de vergadelaars babbelden, zich gaandeweg verdichtte tot een besluit. Deze vergadering in het Stratton House is echter volmaakt overbodig. Iedereen kan van te voren op zijn tien vingertjes natellen dat de eerste uitzending van Radio Oranje zal be-

ginnen met het Wilhelmus, en dat geëindigd zal worden met Valerius Gedenckklank. Waarom moeten zoveel grote mensen er dan zo langdurig en zo gewichtig over praten? Zulke vragen zullen mij nog vaak kwelen, vier jaar lang. Ik zal aan nog honderden van zulke volstrekt nutteloze babbel-festijnen moeten aanzitten. Tijdverspilling? Misschien. Ambtenarij? Beslist.

Vergaderende en nog eens vergaderende, begint het handjevol journalisten teksten te schrijven voor Radio Oranje. Een mens is nooit te oud om te leren. Zij maken kennis met een der stutten en steunen van het Koninkrijk der Nederlanden: het gekleurde potlood. Als 'n tekst, waar je op hebt zitten zweten en zwoegen, zijn martelgang van Kromme Lindert begint langs de verschillende departementale bureaus, gaat het velletje er gaandeweg uitzien als de Coöperatie Vlag, die vele kleuren rijk is. In de marge van de tekst doemen aantekeningen en uitroepen op. Het indrukwekkende van de ambtelijke inventiviteit, die met de regering naar Londen is uitgeweken, is, dat je aan de kleur van het potloodje kunt zien of je zo'n aantekening aan je laars kunt lappen, dan wel of je er slapeloze nachten van moet krijgen. Gewoon zwart potlood betekent, dat je onmiddellijke chef spijskers op laag water zoekt, want, laten we nou even de werkelijkheid zien, zo'n omhoog gevallen journalist heeft ook de plicht zijn existentie te rechtvaardigen. Op een aantekening in zwart reageer je dus met een duidelijke collegiale verwensing. Blauw potlood wordt al een tikje bedenkelijker. Blauw is de kleur van een of ander ambtelijke upstart, een referendaris of een secretaris-generaal; een gewoon krantenmannetje houdt die rangen niet uit elkaar, hij weet dat hij zelf werkt op de kale vloer in een kamer zonder smaak of kraak, en dat het blauwe potlood een tapijtje onder zijn bureau en een schilderij in lijst aan de wand heeft – daar moet een daggelder terdege rekening mee houden. Maar als er met een rood potlood iets is neergeschreven, dan moet je uitkijken. In Nederland is rood de kleur, 'die wij volgen, genoten', maar hier in Londen is rood de kleur van Jonkheer de Geer himself.

Eerst dacht je, dat het een ordinair roddeltje was, maar niks hoor, het is de harde waarheid: elke keer als er in je kopij 'vijand' staat, is door het woord een strijdvaardige rode streep gehaald, en in de kantlijn staat (ook in het rood) 'wederpartijders'. Van zoveel voorzichtigheid krijgt een mens de gil-zenuwen. De behoedzame strijdvaardigheid van de Nederlandse regering wordt het onderwerp van vele gesprekken op de corridors, in de marmeren Clochemerles en in de vettige eet-tentjes, waar de Nederlandse ambtenaar zich tussen de middag verbeeldt dat hij boven zijn stand leeft. Omdat ik nu eenmaal onder een spotvogel-natuur gebukt ga ontlaadt mijn

galligheid zich in sarcasmen, die (ik zeg het in alle onbescheidenheid) als gevleugelde woorden de eeuwigheid der emigratie ingaan.

‘Ze hadden De Geer indertijd coach moeten maken bij Poseidon. Een, twee... voorzichtig... een, twee... voorzichtig...’

Op een keer schrijf ik een, voor mijn doen, goed stukkie voor Radio Oranje, waarin ik aan de kaak stel dat de Nazi's, in elk land waar ze komen, alles stelen en roven dat niet met ankers in de muur is vastgemetseld. Rode Streep. En in de kantlijn:

‘Voor deze beschuldiging bezit U geen enkel bewijs. Men mag ook zijn vijanden niet op slechte gedachten brengen.’ (In elk geval: vijanden, en geen wederpartijders.)

Door deze ministeriële vermaning ondergaat mijn emotioneel leven een zo hevig letsel, dat ik op staande voet een verhaaltje verzin, dat maanden later nog in alle geallieerde kringen aan weerszijden van de Atlantische Oceaan wordt naverteld:

‘Zit in de trein een Joods mannetje tegenover een Duitse officier. De Nazi doet menselijk. Hij wil graag weten wát het mannetje nu eigenlijk tegen Hitler heeft. Zegt het mannetje:

‘Wat ik tegen jullie heb? Te veel om het met twee handen te vertellen. Maar laat ik één voorbeeld geven: jullie hebt alle brandkasten van alle Amsterdamse juweliers leeggehaald.’

Zegt de Nazi:

‘Es ist nicht wahr. *Aber auf einen glaenzenden Gedanken haben Sie uns gebracht...*’

Maar niet iedereen kan een grapje verzinnen omdat hij de duvel in heeft. Het onbehagen in en buiten de Nederlandse gemeenschap in Londen groeit gestadig. Jonkheer de Geer neemt zijn ontslag. Hij moet wel. Het is zijn belangrijkste bijdrage tot de bevrijding des vaderlands.

De nieuwe Minister-President is het kleine rooie mannetje uit Snits. Toen Hare Majesteit hem liet weten dat hij kabinetsformateur moest worden, is hij zich oprecht doodgeschrokken. *Hij* had gedacht dat mr. Van Kleffens de eerste aangewezen en geroepene zou worden. Hij was niet de enige, die in deze veronderstelling heeft geleefd. Maar Koningin Wilhelmina bezit een legendarisch scherpe kijk op de politieke mogelijkheden die in mensen schuilen. Lang voordat iemand de kleine Gerbrandy in zijn werkelijke grootheid zag, heeft zij in hem de Eeuwige Geus herkend. ‘Zuster, op welke kusten waren wij aan elkander verwant? In de wateren van het onbewuste zwommen wij hand aan hand’.

In het nieuwe kabinet keert Jonkheer de Geer niet terug. Hij begrijpt dat niet. Gerbrandy en zijn ambtgenoot Van Boeyen wonen in een hotel van

de Y.M.C.A. Daar komt, na lang aarzelen en treuzelen, De Geer zijn opvolger opzoeken.

‘Gerbrandy, heb je me niets te vragen?’

‘Nee’.

De kleine vinnige Fries kan hard zijn als een steen. Tegen zijn omgeving zegt hij:

‘Zonder hoogmoed weet ik: ik ben het uitverkoren vat. God heeft mij opgedragen het scheepje van Nederland veilig door de stormen van deze tijd heen te loodsen. Ik heb het niet gewild, maar ik moet. Ik vertrouw op God, mijn hulp en toeverlaat. Pas als ik het scheepje veilig aan de kant heb gemeerd, zal mijn taak volbracht zijn.’

Hij bemoeit zich nu zeer intensief met Radio Oranje, de martelgang van Kromme Lindert is afgeschaft. Na een van de vele vergaderingen blijven een stuk of wat journalisten met de nieuwe premier napraten. Iemand vraagt:

‘Excellentie, ziet U nog andere taken dan de belangrijkste van het winnen van de oorlog, voor de vrijheid en de verdraagzaamheid?’

‘Ja. Een der hechtste stutten onder het Oranjehuis, zeker in onze verwarde tijd, is de ministeriële verantwoordelijkheid en de onschendbaarheid van ons staatshoofd. Kijk, al zou ik in Nederland terug keren zo zwart als een Moriaan... Hare Majesteit moet sneeuw wit zijn.’

(Wie het beleid van prof. Gerbrandy gedurende de Londense periode overziet, komt inderdaad tot de conclusie dat hij deze doelen met groot succes heeft nagestreefd: het land bevrijden, zelf desnoods de indruk maken zo zwart als een Moriaan te zijn, de Koningin lelieblank houden. Ik meen te weten dat een aantal notabele lieden uit de Londense periode verzegelde pakken documenten hebben gedeponereerd, die pas over veertig, vijftig jaar geopend mogen worden. Met mijn kennis van de serail zou het mij niet verbazen als de toekomstige geschiedschrijver over dat moriaan-zwart en lelie-blank hier en daar verrassingen te wachten staan.)

Die twee- of driemaal-wekelijkse conferenties met de nieuwe Minister-President bieden een unieke gelegenheid het scherpzinnige baasje goed te leren kennen. Hij is gevreesd omdat hij de agenda nooit kent en hoe zeg je zoiets tegen een Minister-President, die je baas is? Hij wordt bewonderd omdat hij binnen enkele minuten de agenda wel kent. Maar vooral zijn impromptu is vermaard. In een van die vergaderingen komt een ambtenaar binnen met een bericht dat zo juist van de Nederlandse Radio is opgenomen. Het gaat over een bekende Nederlandse magistraat, die niet zo flink tegen de Duitsers is en plotseling in de stad zijner inwoning is overleden. De magistraat is van anti-revolutionaire huizen. (Ik voeg opzettelijk een andere naam in om geen nabestaanden te kwetsen).

Ambtenaar: 'Excellentie... er is een bericht op de radio... burgemeester Jansen is dood.'

Gerbrandy: 'Jansen is dood, mijn gaaf vergroot, geen blijder maar, in tachtig jaar.'

Keihard kan hij zijn, maar altijd heeft men het gevoel dat hij zich puur-verstandelijk tot die onvermurwbare geestgesteldheid moet opkrikken. Onder elkaar praten de mensen, die in het dagelijkse werk met hem te maken hebben, over dit merkwaardig dualisme. Totdat zijn secretaris onder woorden brengt wat ze allemaal voelen:

'Hij loopt met de glimlach van een kind langs de gevaarlijkste afgronden.' Pieter Sjoerds Gerbrandy en zijn secretaris... dat is een episode apart in de Londense periode, wheels in wheels.

En dit is kamer 36 in het Brown's Hotel, Brown Street, Londen, eind 1940. Lang geleden moet dit Brown's Hotel high nobility hebben gehuisvest. Nu is het een etablissement voor de better middle-classes. Minister van Justitie, Gerbrandy heeft een departement gehad in het Arlington House, vlak bij de Ritz en schuin tegenover Stratton House. In een van de weinige kamers van dit niet over-grote departement zaten twee wonderlijke snaken bij elkaar. Professor Veraart, vader en moeder van de publiek-rechtelijke bedrijfsorganisatie. Een zeldzame, begaafde man, een goed en nobel mens, maar wonderlijk in de persoonlijke omgang. Toen hij nog een baby was moet de dokter zich hebben vergist, hij is indertijd ingeënt met een gramofoonnaald en sindsdien praat hij, praat hij, praat hij... Wat hij zegt is altijd boeiend, dát wel, maar wie een uur in zijn gezelschap vertoeft, krijgt er blaren van in de oren. Zijn kamer-genoot is dr. Piet Kasteel, ook geen Trappist. Piet is een oude kennis van me. We hebben jarenlang op hetzelfde wild gejaagd. Hij en ik waren nog melkmuilen, toen stond hij 's zaterdags-avonds achter de kraam van 'De Klare Waarheid' op de Nieuwmarkt de verzamelde menigte te bewegen mét hem te zingen: 'Op Rooms en, op, in duizendtallen, wij zijn Schaepman's trouw' vazallen.' Ik, de concurrentie, stond er niet ver vandaan. Mijn signature-tune was: 'Ontwaakt verworpen der aarde.' Toen we deze leerschool van Demosthenes de rug toekeerden, kwamen we allebei in de journalistiek terecht, opnieuw jaagden we op hetzelfde wild. En nu zitten hij en ik in Londen. Piet is inmiddels tot doctor gepromoveerd. Op een proefschrift over Abraham Kuyper. Het boek wordt (is mij verzekerd) gerekend tot het beste wat over Abraham de Geweldige is verschenen. En aangezien Pieter Sjoerds diep in zijn hart een onmetelijke veneratie huisvest voor de man van het Eerste Sociale Congres, is het duidelijk dat Pieter en Piet elkaar moesten ontmoeten, al ware de wereld tienmaal groter.

Nu Gerbrandy van Minister van Justitie tot Prime Minister is bevorderd, heeft hij zijn departement vaarwel gezegd. Fijnproevers van ons staatsrecht voelen met het puntje van hun tong dat een Minister-President heel iets anders is dan een Voorzitter van de Raad van Ministers. Er zijn in Londen zwaartillende landgenoten die deze evolutie slechts hijgend en hikkend kunnen volgen. Pieter Sjoerds heeft er geen moeite mee, hij laat het althans niet merken. Winston Churchill heeft geen departement, maar bemoeit zich met alles wat hem wél en wat hem niet aangaat... dat doet de kleine man uit Snits ook, in de stroeve Nederlandse verhoudingen.

Hij huurt (voor eigen rekening) kamer 36 in het belegen Brown's Hotel. Het is een royale zitkamer met zware Engelse meubelen die met hoezen van Shintz zijn bekleed. The ideal home van de familie Van Tuten. Er is een soort zijkamertje waar een bureau staat. En achter een gordijn ontwaart de bezoeker het eenzame bed.

Omdat een mens, ook al is hij Prime Minister, toch graag een aanspraak heeft, is Piet Kasteel ook bij Brown's komen wonen. Dat is makkelijk, want hij is nu secretaris van Cherry Brandy, Prime Minister of the Netherlands. 's Morgens, 's middags, 's avonds en vaak genoeg 's nachts zitten die twee in dat bakbeest van een kamer.

Omdat ze goede Nederlanders zijn, wie niets van het eigene vreemd is, ontaardt elk politiek gesprek tussen die twee in een theologisch dispuut. Calvijn versus Piet van De Klare Waarheid.

'Excellentie... ik heb U nu eens laten uitpraten. *U bent een ketter.*'

'Mijnheer Kasteel, U moest maar naamsverandering aanvragen. Niet Kasteel, maar Chateau Neuf du Pape moest U heten.'

Ik verdwaal 's avonds nog al eens in de richting van Brown's Hotel. Af en toe meng ik een scheutje Marx door het dispuut.

Op een avond dreunt ik het hotel binnen, terwijl juist een stevig bombardement aan de gang is, maar – zo zijn die koudbloedige Britten – bommen of geen bommen, het leven gaat gewoon door. Ik laat me door de portier aandienen.

'De Minister-President is er niet.'

'Weet U of hij spoedig terugkomt?'

'Ik denk het wel, hij is even naar Piccadilly Circus gegaan om naar het bombardement te kijken.'

Verdraaid nog aan toe, op de hoek vlak voor Swan and Edgar vind ik hem, de kleine Minister-President. In een rose kamerjas en op slofjes.

'Excellentie, wat doet U hier? En in die kledij. Blijf toch binnen, het is levensgevaarlijk.'

'Sluyser als er een bom op het Brown's Hotel valt, ben ik toch de kikker.'

'Waar is Piet Kasteel?'

‘Die zit in de schuilkelder onder het gebouw van C. & A.’

Als ik die enorme betonnen kelder binnenkom, zie ik een schouwspel dat enig is in de geschiedenis des vaderlands: Professor Veraart ligt enigszins bleekjes op een matras, iemand houdt zijn hand vast en prevelt het Gebed der Stervenden. Ik moet toegeven, het bombardement is inderdaad bar en boos.

‘Piet, je hebt de kleine Snorremans alleen gelaten en nou is hij ontsnapt. Ik heb hem op Piccadilly opgepikt. In chambercloack en op slippers.’

‘Wel verdraaid nog aan toe. Je moet hem aan de hand houden.’

‘Hoe is het met Veraart? Ligt die ziel te togen?’

‘Welnee... als zo meteen het all clear gaat, is hij weer gezond.’

Een uurtje later zitten we bij een zoet drankje (Gerbrandy’s lievelings-slokje is Van der Hum) in het Brown’s Hotel. Eerst geeft de secretaris Zijn Excellentie een schrobbering. De Minister-President kijkt schuldig. Hij weerstaat deze aanval door, net als een kind, over heel iets anders te gaan praten.

‘Van de week hadden we een zitting van de Ministerraad. Je weet, Van Boeyen is wat hardhorend en gebruikt een gehoor-apparaat. Op een of andere manier raakt dat verrekke (Gerbrandy zegt altijd ‘verrekt’ of ‘verdraaid’) ding in het ongerede en begint te gillen. Meteen springt een van mijn ambtgenoten, zijn naam doet niet ter zake, overeind en rent naar de schuilkelder. Die dacht, dat er luchtalarm was.’

Onder het Stratton House hebben ze namelijk nu ook een schuilkelder ingericht, speciaal voor de daggelders en ambtenaren in de zin van de Pensioenwet van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina. Een of andere slimme kwant, die een zaak in Perzische Tapijten bedrijft, heeft een stuk of wat van die dure lappen textiel in bruikleen gegeven, ’t is veilig en je weet nooit of er kopers op af komen. Op een middag zit weer een uitvoerig gezelschap te vergaderen... en plotseling klinkt het alarmsignaal. Vliegtuigen in aantocht. Er bestaat een dienstvoorschrift: bij een luchtalarm mag geen ambtenaar of daggelder boven blijven. Alle man van Neerland’s stam moeten naar de kelder. En daar zitten we dan. Rijp en groen, hoog en laag, portier en ministers, alles kris-kras door elkaar. En buiten rinkinken de jongens van Hermann Hangbuik de stad in diggelen. Het is een bombardement zonder einde. Het duurt uren. Steeds weer horen we de doffe dreunen van de bommen boven ons. Komt er deze keer nooit een eind aan? Iedereen begint een beetje last te krijgen van claustrofobie. Totdat opeens de Minister-President opspringt:

‘Ik ga buiten kijken.’

‘Excellentie, dat mag U niet doen.’

Maar hij is al weg.

Na een paar minuten komt hij terug. Met de slappe lach, als een schooljongen. Om zijn felle oogjes dansen de pret-plooien. En zijn vervaarlijke snor wipt op en neer.

‘Het all clear is al een uur geleden gegaan.’

‘En die bommen, die we horen. Daar valt er weer eentje Excellentie.’

‘Bommen? Je zuster op een wasbord. Ze zijn biertonnetjes aan het uitladen voor de Coq d’Or en voor dat bordeel één hoog. Die vallen met een bons van de vrachtauto op een kussen, en dat gebeurt op het plaveisel vlak boven ons hoofd.’

Geen genie is groot in de ogen van zijn kamerdienaar. Wij in Londen zitten veel te dichtbij Het Gezag om er respect voor te kunnen behouden. Vroeger (in 1940) had zo’n minister alleen omgang (in het nette!) met zijn secretaris-generaal. Als hij door het democratische weegluisje was gebeten misschien ook wel eens een keertje met een van zijn referendarissen. Toen was de nivellering nog niet uitgevonden. Maar dit is Londen anno 1940: een minister, die met zijn dagloners in één kelder verkeert... this is a people’s war staat in de kranten, en toch verbaast de praktijk je elke keer opnieuw.

Ik heb een barbier gecharterd die zijn etablissement in een keldertje bedrijft onder de Arcade, vlak bij het Stratton House. Een beetje dure gast, maar wat wil je, het is vlák bij kantoor. Time is money. Na een paar dagen ontdek ik dat minister Gerbrandy bij dezelfde Figaro z’n kaken laat krabben. Zet je eenmaal je voet in het drijfzand der nivellering, dan zak je steeds dieper.

Na een paar weken zegt de barbier tegen me:

‘Er was gisteren een officier hier van de Nederlandse Marine.’

‘So what?’

‘Hij bood me twintig pond als ik per ongeluk de helft van de snor van Uw Prime Minister wilde wegscheren. Het is een weddenschap.’

Zo zijn nu de ballingen in Londen. Ze zitten niet aan de oevers van de Eufraat, maar aan de boorden van de Theems. Afen toe wenen ze oprecht en uit de volheid des gemoeds, maar een mens wil ook wel eens leven. Daarom halen ze van tijd tot tijd de lier van de wilgen. Om er kattekwaad mee te doen. Erg? Och, de jongens van de marine, van de Airforce, van de koopvaardij (om van de rest nu maar te zwijgen) leven onder een constante zware druk. Ze hebben de veiligheidskleppen verzwaard. De ketel staat op bersten. Die moeten af en toe stoom aflazen.

Een socioloog, die van begin af aan in de gemeenschap van een politieke emigratie wordt opgenomen, kan waarschijnlijk interessante vondsten doen. Idee voor de volgende keer! Sociologie is de kunst om de dingen die

iedereen al lang wéét, zo te zeggen dat niemand er meer iets van begrijpt. Die Nederlandse gemeenschap in Londen is voor mij hoegenaamd geen mysterie, verbeeld ik me. Ze zitten dicht op elkaar. Ze werken met elkaar. Ze luisteren naar elkaar. Ze komen op visite bij elkaar. Ze roddelen over elkaar. Het is een enorme intellectuele inteelt. Ze nemen gezegden van elkaar over. Moppen doen de obligate rondjes. In elke gemeenschap van mensen (onvolwassen of niet) is er altijd eentje, op wie ze allemaal de pik hebben. Zo heb je hier in Londen de vaste zwarte schapen. Soms wordt zo'n schaap in zijn broodwinning benadeeld. Waarom niet? De gemeenschappelijke onvrede met het bestaan moet toch ergens een uitweg hebben. Het middelpunt van dit Lutjewinkel-aan-de-Theems is niet de Koningin. Die woont majesteitelijk ver weg in Maidenhead, Zij is iets onpersoonlijk groots, hoog gezeten in het grondeloze licht, van tijd noch eeuwigheid gemeten. Af en toe komt de Koningin naar Eaton Square, als ze voor het werk in Londen moet zijn. Dan moeten de mensen die met professor Gerbrandy werken van te voren informeren of en wanneer Hare Majesteit komt. Het antwoord van haar Cerberus, generaal van 't Sant, is door een curieus gebruik van de lijdende vorm symbolisch voor die onpersoonlijke verre grootheid.

'Generaal, ik heb hier een paar belangrijke stukken, weet U wanneer Hare Majesteit naar Londen komt?'

'Er wordt vandaag niet naar Londen gegaan.'

'Weet U dan of de Koningin morgen komt.'

'Er wordt morgen hier gewerkt. Overmorgen wordt naar Londen gereden, maar de ochtend werd reeds bezet, want dan wordt ontvangen.'

Het is net de dialoog uit 'De Wijze Kater' alleen je moet er je lachen bij houden.

Als vervanger van dat echte middelpunt is dus de kleine Minister-President centrum van ieders belangstelling in Londen. Officieel heeft de kleine Snorremans een departement van Algemene Oorlogsvoering, maar zelf zit hij altijd in dat tuttige Brown's Hotel. Iedereen zet de klok op hem gelijk. Hij probeert helemaal niet om ontoegankelijk te doen. Kwasi hoog noemt Lutjewinkel: 'P.B... Poep Belangrijk'. Iedereen kan hem opbellen, en als het niet te zot is, een afspraak met hem maken. Hij is, overdag althans, nooit alleen in die stom-burgerlijke hotelkamer. Beneden in de hall zitten altijd lieden te wachten, reders en margarine-magnaten, gewone jongens van de koopvaardij en daggelders van zijn departement.

Als het oorlogsgeweld boven Londen indrukwekkend gevaarlijk wordt, biedt zijn vriend Lord Nathan de Nederlandse Minister-President het tijdelijk gebruik van een bungalow aan, ver weg in the country. Kan de veel geplaagde man tenminste zijn week-ends rustig doorbrengen. Het kleine

mannetje accepteert het genereuse aanbod, maar het volgende ogenblik denkt hij aan zijn particuliere chauffeur. Moet die arme man, om den wille van zijn excellente baas, de week-ends ver weg van vrouw en kroost doorbrengen? In deze gevaarlijke tijd? Dat nooit, zei van Speyk.

Dus gaat mister Cherry Brandy, Prime Minister of the Netherlands, rijles nemen. Binnen een half uur weet de hele Nederlandse gemeenschap: Gerbrandy neemt rijles. Gerbrandy heeft last met schakelen. Gerbrandy rijdt door alle rode lichten heen.

(Voer voor de historicus: hij heeft nooit zijn licence gekregen, Pieter Sjoerds, want inderdaad, regeren is vooruitzien en chaufferen is door de voorruit zien...')

Hij vertelt glunderend:

'Dat verrekte auto-rijden gaat boven mijn boerepetje'.

Hij sluit een compromis: de chauffeur brengt hem naar Essenden, vrijdag's laat, rijdt dan als een haas terug naar vrouw en kroost en komt hem 's maandagsmorgens weer ophalen. Het gebeurt dat de Minister-President van Nederland midden in zo'n week-end onverwacht en snel naar Londen moet. Bijvoorbeeld in de nacht van Pearl Harbour. Dan wordt half Scotland Yard gemobiliseerd voor een estafette-dienst en over de spiegelgladde wegen ijlt Het Gezag naar Brown's Hotel waar in die eigenste kamer 36 de oorlog aan Japan wordt verklaard.

De kleine dappere man maakt er tegen niemand een geheim van, dat voor hem de onschendbaarheid van het staatshoofd even zwaar weegt als de ministeriële verantwoordelijkheid. De spraakmakende gemeente Lutjewinkel vertelt evenwel:

'Als Snorremans met Hare Majesteit telefoneert, staat hij voortdurend buigingen te maken.'

Ik woon een paar keer zulke gesprekken bij: hij buigt niet, en één keer spreekt hij het staatshoofd toe in zijn bretellen.

Dat huis in Essenden noemt hij euphemistisch 'mijn hutje'. Ik word met mijn vrouw uitgenodigd een week-end daar te komen bij-praten. Nou ja hutje... het is een bungalow met een stuk of zeven slaapkamers, en elke slaapkamer heeft een eigen badkamer. Er is een butler, die 's morgens als een dief je slaapkamer binnensluipt, je kleren van de stoel steelt en ze later ontvlekt, geperst en gevouwen weer stiekum neerlegt... boven- én onder kleren. Die butler doet ook de cooking. Rolletjes zee-tong, vastgeprikt met lucifers en gestoofd in de witte wijn. Een soort kikvorsenwater, dat ze hier Scotch broth noemen. Doperwten als stuiters en zo groen als snot. Die butler staat achter je als een stijve jurrie, terwijl je eet, en ik word niet graag op de handen gekeken.

Gerbrandy zegt:

‘Je kunt vrij praten. Hij verstaat geen syll-á-á-á-á-be Nederlands’

‘Bedoelt U dat U het eten niet lekker vindt.’

‘Ik krijg hetzelfde in Brown’s Hotel. Daarvoor ben ik toch niet naar de country gevlucht.’

‘Wat had U dan verwacht?’

‘Kan zo’n man nou geen bokking bakken? Of bestaan die niet in Engeland?’

‘Ze bestaan wel, maar er is een foefje op.’

‘Kan je ’t hem leren?’

Ik geef na tafel in de keuken een uitvoerig college over de kunst om verse haring zó te prepareren, dat ze, zonder gerookt te zijn, toch ten naastebij doet denken aan verse bokking uit de olie. Als de vrouw van de butler ten slotte haar dictaat naleest, zegt ze verrast:

‘Oh... I know what you mean. *Bloaters.*’

De gasten vinden altijd dat ze iets terug moeten doen, ook dát is Lutje-winkel. Dus komt de Minister-President soms een week-end logeren bij een daggelder. Als hij op een maandagmorgen bij ons vertrekt, wacht hem een verrassing in een pakje. Bij Hamburger in Old Compton Street hadden ze die vrijdag red herrings, gerookte bokking.

‘Asjeblief, Excellentie, echte Harderwijkers.’

‘Harderwijkers? *Dat zijn Lemster bokking.*’

Fryslân boppe.

Hij eet met zijn tien geboden die bokking op in het Brown’s Hotel. De bokking op een krant en de krant op de tafel. Door dat menselijke contact in de huiselijke kring, leer je een parmantig baasje goed kennen. Hij is ook maar een gewoon mens.

‘Mevrouw U kunt mij een genoegen doen. Ik moet pyama’s hebben, maar ik heb zo’n kleine maat. Dat kan ik niet aan miss Gibbons, mijn secretaresse, vragen... zou U ze voor mij willen kopen?’

De psychologen beweren dat alle kleine mensen een of ander trauma met zich ronddragen. Nou bij Gerbrandy zit dat dan goed onder zijn snor verstopt. Hij lijdt niet merkbaar onder zijn één meter veertig. Als hij een vrolijke bui heeft, onthult hij dat hij steuntjes in zijn schoenen draagt, om groter te lijken, maar dát fantaseert hij. Op een keer moet de kleine Willy Gillies met de Nederlandse Minister-President spreken. Willy is internationaal secretaris van de Labour Party.

‘Kom maar eens een middag met hem eten.’

Na de maaltijd neemt Gerbrandy me apart:

‘Zeg, dat was een verrekt aardige maaltijd, weet je waarom? Die kleine Gillies meet maar één meter 30, *hij is een dwerg.*’

Zijn humor is vaak schurend als een rasp. Hij kan met één zin, met één enkel woord, mensen meedogenloos karakteriseren.

Van Kleffens' steriel beleid karakteriseert hij: 'Zeer intelligent, maar Van Kleffens brengt geen levende jongen ter wereld.'

Op Koninginnedag zegt hij: 'Nederland is niet Koningsgezind, maar Oranje-gezind.'

Over mr. G. J. Van Heuven Goedhart: 'Het zwijn in de synagoge'.

Over mr. Burger: 'De luis in mijn pels.'

Een van zijn ambtenaren schreef een boekje: 'De wedergeboorte van het Koninkrijk.' Hij noemt het in een overmoedige bui: 'De nageboorte van het Koninkrijk.'

Tegen mij: 'Sluyser, met een betere leiding zou jij misschien een goede anti-revolutionair zijn geworden.'

Tijdens een bijeenkomst in de Royal Albert Hall naar aanleiding van Rusland's deelname aan de oorlog: 'Zijn dat allemaal socialisten? Ik heb nooit geweten dat er zoveel socialisten zijn.'

In diezelfde bijeenkomst: 'De socialisten hier in Engeland zijn anders dan in Holland – maar de niet-socialisten zijn ook anders.'

Over ir. P. F. S. Otten, de leider van het Philips Concern: 'Philips de Tweede.'

Over minister Jan van den Tempel: 'Een merkwaardig man. Hij zei gisteren tegen me, het ergste wat me in dit leven kan overkomen is, dat ik weer huisschilder moet worden.'

Over een hooggeplaatste dame: 'Ik ben aan haar respect verschuldigd, maar als ik mijn zin deed, gaf ik haar een klap in haar gezicht.'

Na een bezoek aan Churchill: 'Ik heb die man eraan herinnerd, dat de bevelhebber der Staatse troepen onder Marlborough Van Goor heette... en de commandant van de Nederlandse troepen *nu* heet ook Van Goor, Noothoven van Goor, maar (glunderend) dat Noothoven heb ik maar wegge laten. Churchill was erg ontroerd.'

Ik kan niet zeggen dat de Nederlanders in Londen in het begin erg geestdriftig doen, als ze horen dat de kleine Fries hun Minister-President is. Maar het is merkwaardig hoe snel die gezindheid verandert. Het duurt geen half jaar of ze hebben het parmantige baasje in het extra warme plekje van hun hart opgenomen. Hij is een moedig man. Hij loopt noch te koop met zijn dapperheid, noch probeert hij sommige ambtgenoten van hem als bangbroeken te kijk te zetten, wat voor 't overige niet zo'n moeilijke kunst zou zijn. Wie, zoals vele ambtsdragers hier, vrouw en kroost in Nederland heeft achtergelaten, voelt zich, begrijpelijkerwijs, geremd om in het openbaar al te fel te worden. Wie kan het een functionaris kwalijk nemen dat hij denkt aan een zoon in krijgsgevangenschap? Zulke gevoelens hebben niets te maken met defaitisme. Er zijn wel labbekakken in Londen, maar die geven beslist niet de toon aan.

De kleine Gerbrandy trekt zich van al deze menselijke en tot op zekere hoogte ook vergefelijke overwegingen geen laars aan. De zeelieden van oorlogsvloot en koopvaardij, die elke dag hun leven in de waagschaal stellen, waarden de onverschrokkenheid van *hun* Minister-President. De jongens van de Airforce met de blik van de adelaar in hun ogen, herkennen hem als een der hunnen, met zijn felle oogjes en zijn bikkelharte strijdvaardigheid. En de grote kring van burgers, ambtenaren, grote en kleine zakenlui, deskundigen voor dit en experts voor dat – ze nemen het kleine ventje in bescherming. Dat doen grote mensen graag. Spotvogels smalen:

*‘Hoe rot ook het nieuws
En hoe slecht ook de leiding
We zijn weer een dag
Dichter bij de bevrijding.’*

Laat de grapjassen maar hun grollen oplepelen, de kleine man gaat door. Niemand kan zeggen dat Gerbrandy een groot politiek leider is – hij kent zijn eigen tekortkomingen en zwijgt er nooit over. De anderen trouwens ook niet. In normale omstandigheden zou hij wellicht een passable minister van Justitie zijn met eenzijdige belangstelling voor de sociale wetgeving. Maar zware beproeving brengt de slechtste of de beste kwaliteiten van de mensen in het licht van de dag. De geschiedenis heeft het kleine rode mannetje uit Snits aangewezen en daar staat hij, Pieter Sjoerds, nauwelijks anderhalve meter hoog in zijn schoenen, met een vervaarlijke snor, die zijn gestalte wel breder maar niet groter doet lijken – daar staat hij, de stoere Calvinist, hij kent maar één boek, de Bijbel, en één oorlog, de Tachtigjarige, maar meer hoeft hij niet te weten om te vertrouwen – hij is geroepen om aan een nogal querulant gezelschap landgenoten in de verstrooiing leiding te geven, maar vooral om de benarden in het bezette gebied aan te vuren; het is zijn lot om met de ijzervreters van de geallieerden, Churchill voorop, te vechten, want straks als de wapenen worden gestrekt, mag Nederland niet meer verliezen dan strikt noodzakelijk is – daar staat hij, de aangespoelde emigrant en tegelijkertijd Minister-President van een koninkrijk met uitgestrekte gebieden in Zuid-Oost Azië en vrije gebieden in de Caraïbische Zee, de man van Het Gezag en de rebel.

Hij moet bovenmenselijk zijn, en hij beseft de grenzen van zijn krachten zo goed. Een politiek leider moet de kunst verstaan met mensen om te gaan, hij moet vleien, schuiven, dwingen, milde chantage plegen desnoods. Hij moet welsprekend zijn als Demosthenes, geslepen als Machiavelli, wijs als Salomo, hij moet de visie bezitten van Mozes... Gerbrandy weet dat hij gebukt gaat onder het menselijk tekort. Hij kan moeilijk met mensen om-

gaan. Zijn stem is niet die van een groot orator. Hij is slim maar te onhandig om sluw te zijn. Er is niemand in Londen die hij niet minstens éénmaal tegen de schenen heeft geschopt. Maar hij kijkt wel uit, hij schopt nooit *alle* mensen *tegelijk* tegen de schenen. En zo houdt hij het vol, vijf lange jaren houdt hij het vol. Vraag niet hoe. Hij buitelt, hij scharrelt, hij lijmt en kramt. Hij rolt er door. Hij, het uitverkoren vat, door zijn God geroepen om het scheepje veilig aan de wal te meren, *hij* zo zwart als een Moriaan, de Koningin zo blank als sneeuw.

En dit is, ten slotte Nederland van 1965. Vijfentwintig jaar geleden werden de mensen 's morgens in de vroege wakker. De gieren van het verderf krijsten boven Nederland. Huizen vielen in puin. Schiphol stond in brand. De mensen zeiden:

't Is oorlog. 't Is er dan toch van gekomen.'

Op straat stonden ze in groepjes bij elkaar. Ze wezen naar de lucht, naar de zwarte vlakjes en de rookwolkjes. In een straatje stond een juffrouw haar koperen belletje te poetsen. Oorlog of geen oorlog, properheid moet er wezen, waar of niet.

En twintig jaar geleden zat ik in een huiskamer aan de Leenderweg in Eindhoven. Het Zuiden was toen al bijna een half jaar bevrijd. Het Westen leed zwarte honger. In die huiskamer aan de Leenderweg babbelden we wat over ditjes en datjes. Iemand aan de overkant stak een rood-wit-blauwe vlag uit het raam, en opeens was de straat vol met vlaggen.

'Verrek... we zijn bevrijd.'

En in de radio kraaide een hoge opgewonden stem:

'*Landgenoten, gij zijt vrij...*'

De stem van de kleine Gerbrandy, de stem van de grote Geus. Twintig jaar geleden –

En nu, in 1965, lijken oorlog en bezetting en bevrijding een snoer gebeurtenissen uit een vorig leven. Je weet dat het er was, maar je raakt de bijzonderheden kwijt. Je spreekt met volwassen jonge mannen en vrouwen. Al dat verschrikkelijke, dat ontterende, dat beschamende... ze hebben het alleen van horen-zeggen.

Koningin Wilhelmina is dood. Pieter Sjoerds is in zijn Heer gestorven. Van het hele stel ministers ('*m* zijn de ministers, the shivering sisters') zijn er nog, welgeteld, twee over: Van Kleffens en Burger. In het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie ligt de papieren herinnering opgeborgen. Voor het nageslacht.

Was die tijd in Londen een *rot*-tijd? Nee! Vergeleken bij de benardheid van de Nederlanders, die onder de moffen moesten leven, was het een paradijs, al regende het bommen. Is het omdat de herinnering alles omfloerst met

een waas van mildheid en weemoed, dat ik tegenwoordig wel eens denk: Het was, goed beschouwd, de mooiste tijd van mijn leven, 'this was their finest hour'. Je leefde boven jezelf uit. Je had toen het gevoel: dit is het, waar ik al die jaren naar toe heb geleefd. Maar dan ga je twifelen. Was de tijd nu werkelijk zo mooi?

Een ding is altijd zeker in je denken: dat je die vijf jaren zo dicht bij die reus uit Snits hebt mogen leven, dát alleen reeds zou voldoende zijn voor dankbaarheid.

Hij was een Nederlander, ja hij was een Fries, ja hij was een rebel, een Geus, hij was na Hare Majesteit, de grootste illegaal, ja, ja, ja. Maar bovenal was hij een Calvinist, gemaakt van het eeuwenoude wagenschot.

Hij stond in het geloof. Hij was hard als een granieten rots, wanneer de verdediging van het eeuwenoude snoer God-Vaderland-Oranje op het spel stond. En tegelijkertijd was hij een kind, niet beseffende de gevaren, die hem bedreigden. Hij diende zijn God ootmoedig, maar met een zwaard in de hand.

HET COCON-GEVOEL

Walter Loeb kende ik al, toen hij omstreeks 1934 in de Rossinistraat in Amsterdam woonde. Duitse politieke emigrant. Tijdens de Weimar-illusie bestierde hij de schatkist van Thueringen met zo'n gelukkige hand, dat werd gezegd: 'Gott sei Loeb und Dank, Geld ist immer da.' In Nederland begon hij een soort bureau voor financieel beheer. Zijn gehele vernuft (en dat was geen klein beetje) gebruikte hij om vermogens van andere vluchtelingen uit de klauwen van de nazi's te grissen. Verder beoefende hij met veel vlijt twee hobbies. Een Napoleon-verzameling. En een collectie ouderwetse speeldozen. Hij zag, zoals zovelen, de Duitse inval in Nederland aankomen. Over de afloop maakte hij zich weinig illusies. Eerst vermaakte hij zijn collectie speeldozen aan de omroep van Ome Keesje. De Napoleon-collectie sloeg hij bij een kruierij op. Daarna verhuisde hij naar Londen. In 1940 woonde Walter met hebben en houden in flat 110 Berkeley Court Bakerstreet. Politiek is geen beroep, maar een verslaving. In Bakerstreet organiseerde hij een politieke salon. Mensen van allerlei slag kwamen daar. Kamiel Huysmans, de Belg, Adam Cielkoz, de Pool, de Tsjech professor Pragier, de Engelsen Rennie Smith en Mary Sutherland. Soms kwam Lord Robert Vansittart binnenvallen. Lord Robert's visie op het Duitse vraagstuk was het enige punt, waarover in de salon nooit meningsverschil ontstond.

Die bijeenkomsten, elke donderdagmiddag, hadden iets spookachtigs. Buiten viel Londen snel en zeker in puin onder de vrachtjes van de Luftwaffe. In alle straten hing een dichte rook. Fijn grijs stof drong tussen de kieren van vensters en deuren, het lag als een kille korrelige smaak op de tong. Maar in flat 110 sleepten Hilde en Grethe Kaffee und Kuchen aan, goed, de Schlagsahne was oorlogskwaliteit, maar de intenties waren Kurfuertendamm.

Ondanks het stemmagedruis kreeg je in flat 110 een cocon-achtig gevoel van: veilig-geborgten-zijn. De politici praatten weinig over the war, maar veel over de tijd daarna. De enige rechtvaardiging van een oorlog is immers de vrede die erop volgt. Hoe konden de Duitsers de manieren van de butcher-bird afleren?

Een foto die niet veel Nederlanders zagen. Tijdens de oorlog bezocht H.M. Koningin Wilhelmina de Universiteit van Oxford. Een erewacht van Nederlandse soldaten werd door de Koningin, in de kledij verbonden aan het ere-doctoraat, geïnspecteerd.

Op 10 juli 1942 werd de Buitengewone Raad van Advies door prof. Gerbrandy (staande achter de tafel) geïnstalleerd. Op de foto enkele leden van dat college: van links naar rechts de heren P. Rijkens, minister jhr. Van Lidt de Jeude, prof. Gerbrandy, jhr. Baelaarts van Blokland, J. M. de Booy, J. Eshuis, J. Ridder de van der Schueren, M. Sluysen, B. de Wit.

Sinds de Russische revolutie in 1917 bestonden er geen offieële (diplomatieke) betrekkingen tussen Nederland en Rusland, ofschoon wel handelsverkeer plaats vond. Het verloop van de oorlog leidde er toe, dat Nederland met Rusland en de andere bondgenoten aan één kant stonden tegenover Duitsland en zijn bondgenoten. Op 10 juli 1942 werden de diplomatieke betrekking tussen Rusland en Nederland hervat. In de Russische Ambassade te Londen tekenden Maisky (links) voor Rusland en jhr. Michiels van Verduynen (rechts) voor Nederland.

Moest de Duitse droom Europa's nachtmerrie blijven? Na de oorlog moest een wereld van welvaart worden opgebouwd. Hoe die welvaart te verdelen? Met al die plannen mocht niet gewacht worden. De oorlog kon slechts aflopen met een nederlaag van Berlijn. Daarom moesten de blauwdrukken voor de nieuwe wereld nu gemaakt worden, *nu* dat was september 1940.

In de cocon gaat het leven verder, onafhankelijk van de winter erbuiten. Tijdens een van die wonderlijke politieke salons stevende de kleine Willy Gillies op me af.

'Heb jij zin een vriend van me te ontmoeten?'

'Why should 'nt I?'

We ontmoetten elkaar in Carlton Hotel in Lower Regent street.

De vriend stelde zich voor: Frans Verreker.

Voor het gemak zal ik hem in dit verhaal bij die naam blijven noemen. Ik heb echter van meet af aan de echtheid betwijfeld. Zijn ware naam heb ik later leren kennen, maar die doet er nu niet toe. Laat ik er slechts van zeggen: hij was een Belg. Zoon van een bekend bankier. Hobby: zee-zeilen. Bekend met alle vaargeulen, ondiepten, lichten en vuren op de Franse, Belgische en Nederlandse kusten.

Hij begon zijn mening bekend te maken over een onderwerp, waarover everybody toen praatte. Moeten de redevoeringen van Winston Churchill in het parlement, niet direct via microfoons en BBC onder de aandacht van heel Engeland worden gebracht? De mensen van de propaganda dachten van wel. Sommige kranten schreven: het moet! Maar Winston zelf verzette zich met hand en tand. Engeland is een parlementaire democratie. De regering spreekt tot het volk via het parlement. De regering legt slechts rekenschap af via het parlement. Een rede via de radio, direct tot het volk gericht – dát kon er bij Churchill nog wel mee door, maar dan slechts bij hoge uitzondering. Uitzendingen direct uit het parlement zelf... no Sir! Zo kwamen we vanzelf op de rede die Winston in het Lagerhuis had uitgesproken, de rede van: wij zullen vechten op de stranden. Tijdens die historische zitting had Frank op de tribune gezeten. Toen Churchill de befaamde zin: wij zullen vechten op de stranden, had uitgesproken, boog de oude koningstijger zich voorover en fluisterde iets tegen Attlee. Wat had Winston gefluisterd? Frank was in the know.

'We zullen vechten op de stranden... *en we zullen ze op de kop slaan met lege whiskeyflessen, want we hebben niets anders.*'

Een mooi verhaal, dat ik later nog vele malen heb gehoord en ik weet nog steeds niet of het waar is, maar dat doet er eigenlijk weinig toe, want de verhalen van King Arthur en de Tafelronde zijn vermoedelijk op dezelfde wijze ontstaan en wáár geworden.

Via dit gesprek belandden we bij een discussie over de kansen van de oorlog. Of course, every-body geloofde stellig en zeker in een Engelse overwinning, maar je moest wel een lichtzinnige optimist zijn om de kansen fraai te vinden.

Toen ik tegen zeven naar huis liep, dacht ik: wat wil de vent van mij? Een paar weken later kreeg ik een telefoontje. Dineren bij mr. Frank Verreker thuis. Er zouden nog wat vrienden komen.

Het huis lag aan de zuidkant van een der zuidelijke suburbs. Toen ik de laan inreed, had ik het gevoel een koning te zijn die een statiebezoek aflegt. Kanonschoten dreunden in de verte (Croydon Airport werd juist gebombardeerd). Binnen in de villa was het rustig. Opnieuw kreeg ik het coconachtige gevoel.

Aan de wand hing een mooie verzameling Permekes. Dat was, na zee-zeilen, Frank's tweede hobby. Bij de borrel en de soep spraken we over schilders. Wij in onze cocon. Maar tijdens de groenten en aardappelen en een meat-pie, die ik verafschuw, gaf Frank een resumé van de oorlogssituatie. In het kort kwam het hierop neer: Vichy is nog slechts een kortstondig bestaan beschoren. Franco zal de Duitsers binnenlaten. Die zullen Gibraltar van de landzij aanvallen. Dat wordt een kwestie van enkele weken. Dan zal Europa van de kaap van Gibraltar tot aan de Noordkaap geheel in Duitse handen zijn. Egypte zal, de traditie getrouw, naar de kant zwaaien van de partij die het als de vermoedelijke winnaar beschouwt. Dan zal het gehele Midden-Oosten, toch al geen sterke vesting, in gevaar komen. Kort en goed: Engeland staat moederziel alleen.

Frank gaf de diagnose met klinische onaandoenlijkheid.

Een van de vrienden nam het thema over. Kijk, zei die, ons uitgangspunt is dus: Engeland staat alleen. *Maar het blijft overeind staan.* Een belegerde vesting. Onneembaar. Hoe lang zal het beleg duren? Dat weet geen sterveling. Hoofdzaak is dat er een dag komt, waarop de Engelsen klaar zullen zijn voor een uitval. In afwachting van die dag moet de geest van verzet bij de bevolkingen van bezet Europa worden gewekt en wakker gehouden. Het kan vijf, misschien tien jaar duren voordat het zo ver is, maar we moeten nu beginnen... *nu*, dat is september 1940.

De vrienden van Frank waren dure jongens van het Foreign Office. Ze hadden een geheime opdracht. Ze waren komen praten om wat wijzer te worden. Ze hadden geen haast.

Dat was mijn eerste kennismaking met de psychologische oorlogsvoering. Psychological Warfare. Maar zó heette het toen nog niet. Ik wist een veel betere term. Plotting for revolution. Samenzweren voor een revolutie. Ik heb nu eenmaal een romantische trek in mijn make-up. Verder bezwijk ik onherroepelijk voor de onuitroeibare neiging tot bespiegelingen, terwijl

ik met anderen praat. Daar zat ik, Meyer Sluysen, geboren in de Markensteinsteeg nummer negen in Amsterdam, samen met wie-weet-welke hoge piepen van His Majestys Government, een revolutie voor te bereiden. Tweedehands Lenin, Leon Trotzky uit de Hema. We jongleerden met politieke denkbeelden. We wogen ze. We zochten naar een reeks ideeën met voldoende politieke potentie om een kruit-vat op het randje van exploderen te houden.

Op die eerste bespreking zijn nog vele gevolgd. Gezeten eerste rij klapstoelen achter de operatietafel, zag ik een formidabele organisatie zich gaandeweg ontplooiën. Niet volgens een vooraf tot in details bedacht schema... dit waren immers geen Duitsers, maar Engelsen. Ze leefden en werkten empirisch. 'They just muddled through.'

Vanaf 1933 had ik met veel ontzetting en weinig respect de Nazi-propaganda gadeslagen. In de strijd tegen Het Kwaad had ik zeven jaar lang mijn partijtje meegeblazen. Ik had geleerd gevaarlijk te leven, maar ik heb er nooit een seconde spijt van gehad. Ik dacht:

'Als we gekookt worden, gaan we toch allemaal in dezelfde pot, maar dan heb ik tenminste het plezierige gevoel dat ik het verdiend heb.'

In september 1940 wisten die malle Engelsen niet dat ze de oorlog eigenlijk hadden verloren en daarom vochten ze door tot de overwinning. Ze wisten evenmin dat ze tegenover een onoverwinnelijk propaganda-apparaat stonden. Ze begonnen doodgewoon een eigen propaganda-apparaat te bouwen dat het onoverwinnelijke wurgde. Het behoort tot de Engelse folklore alle veldslagen te verliezen, behalve de laatste.

Waar komen de vreemde mensen vandaan, de fanatieke dwazen, de avontuurlijke zotten, de onverbiddelijke wreedaards, de roekeloze helden – waar komen ze vandaan al die verknijpte persoonlijkheden die je in een oorlog tegenkomt? Het antwoord is heel eenvoudig: ze zijn er altijd, maar in tijd van oorlog krijgen ze hun kans. In die hallucinaire wereld van samenzweerders voor een revolutie heb ik een tros rare sijden ontmoet. Van enkele hunner wil ik iets meer gaan vertellen.

Ik begin met Sir Charles, die een kostelijke flat bewoonde in een aankomende wolkenkrabber op Berkeley Square. Sir Charles kon zich slechts hoogst gebrekkig voortbewegen met behulp van een paar krukken. Eigenlijk voelde hij zich pas een beetje op zijn gemak in een invalide-wagentje. Hij probeerde een paar zoeklichten van ogen te verbergen achter zware borstelige wenkbrauwen, zijn voorhoofd was hoog en zijn schedel kaler dan kaal. De man heeft vast en zeker model gestaan voor een dozijn thrillers over de Secret Service. Het kostte hoegenaamd geen moeite je hem

voor te stellen als een spin in een web.

Ergens diep in the countryside hadden de Engelsen een 'monitoring service' ingericht. In totaal moeten er duizenden mensen bij betrokken zijn geweest. Ontelbare ontvangtoestellen luisterden vierentwintig uur lang, elke minuut, naar elke uitzending van elk station in elk land dat door de Duitsers was bezet. Muziek, zang, nieuwsberichten, commentaren, redevoeringen – álles, maar dan letterlijk álles, werd op wasrollen opgenomen en nog diezelfde nacht keurig op stencils uitgetikt, nadat het eerst door een divisie tolken in onberispelijk Engels was vertaald.

Elke ochtend tegen zeven uur belde een motor-ordonnance aan de flat van Sir Charles. Het pakje bevatte een stapeltje gestencilde vellen papier, van een dertig centimeter hoog. Elke dag opnieuw. En elke ochtend begon Sir Charles te lezen. Af en toe maakte hij een kleine aantekening op een stukje papier. Soms sloeg hij een paar velletjes terug om nog eens te lezen wat daar stond. In dat vreemde kale hoofd van hem wentelden ontelbare radertjes. Hij had een geheugen als een computer. Hij wist precies wat hij verleden week over hetzelfde onderwerp had gelezen, of veertien dagen geleden, of een maand terug. Hij legde, in gedachten, de tekst van eenzelfde bericht uit Berlijn naast de woordkeus zoals Warschau het had uitgezonden. Een commentaar uit Boekarest naast een beschouwing over hetzelfde onderwerp uit het door de Duitsers bezette Radiostation Parijs. Het was een enorme vergelijking met één onbekende X. Die X was: waar liggen, in de verschillende landen, de aangrijpingspunten voor de Britse psychologische oorlogsvoering. Laat ik een voorbeeld uit de praktijk geven.

Op zekere dag vond Sir Charles in een uitzending uit Denemarken een klacht dat de Deense varkensfokkers het vertikten de varkens op vlees te fokken in plaats van op bacon. Toen redeneerde de computer: de Deense boeren hebben altijd op bacon gefokt, omdat ze exporteerden naar Engeland; wie naar Duitsland wil exporteren, fokt op vlees; als derhalve de Denen het verdraaien om op vlees-fokken over te gaan, bewijst dit, dat ze daar op het Deense platteland niet geloven dat Duitsland zal winnen op alle fronten. Koppie... koppie!

Maar dit soort rebusjes was niet de voornaamste taak van Sir Charles. Dit soort raadseltjes oplossen, was eigenlijk het karwei van andere lieden, voor hem niet meer dan een liefhebberijtje. Ernst was dat de oude koningstijger in Downingstreet number 10, Minister-President Winston Spencer Churchill, elke dag van Sir Charles een velletje papier kreeg, nooit meer dan één velletje kwarto en de regels getikt met een grote spatie. Dat velletje bevatte de neerslag van de dertig centimeter hoge stapel gestencilde papiertjes. Zo bleef Churchill *bij*!

Een wonderlijke sijs deze Sir Charles. Nooit kwam hij de straat op. Nooit

ging hij naar een schuilkelder. Hij leefde in zijn flat als een Engelsman in een novelle van Wodehouse, met een maid, een butler en met zijn flegma, zijn onverstoorbaar cocon-gevoel.

De oorlog... hij speelde er een belangrijke rol en toch stond hij erbuiten. Tussen twee haakjes: die gestencilde velletjes gingen uiteraard ook naar de verschillende onderdelen van de Psychological Warfare Executive. Daar werden er de wekelijkse richtlijnen uitgepuurd, leidraad voor propaganda en voorlichting naar elk land. Maar dát te vertellen zou een nieuw boek vergen, en ik geloof dat een schrijver met een romantische knik in zijn karakter, daarvoor niet de eerste aangewezen is – tot die conclusie ben ik gekomen na het lezen van zo'n boek, dat een goede vriend van me hierover geschreven heeft.

Als ik denk aan de rare sijden uit die tijd, zie ik de watergeuzen-tronie voor me van Janus. Op een dag, laat in de herfst van 1940, zei Jaap Oldenbroek van de Internationale Federatie van Transportarbeiders, dat een Nederlandse zeeman graag naar Nederland wilde. Om boodschappen te doen en een paar klusjes op te knappen.

De zeeman bleek een ongegeneerde opsallemander, een Rotterdammer, rauw en hard, maar als je met hem overweg kon, een vent om er huizen op te bouwen. Van alle kanten waren inlichtingen over de vent ingewonnen. Prima. Psychologische oorlogsvoering zag wel wat in hem. Er was slechts één bezwaar. De vrouw van de zeeman woonde in Rotterdam. Iemand zei: 'Janus wil alleen maar naar zijn wijf.'

De waarheid was: Janus wilde óók naar zijn vrouw, en hij maakte er geen geheim van, maar hij was even goud-eerlijk toen hij zei dat hij voor de oorlogsvoering een paar klusjes wilde opknappen.

Een deskundige in dat soort zaken orakelde:

'Hij is alleen te gebruiken voor een one-way-job.'

Dat betekende: Janus zou niet de opdracht krijgen na volbrachte arbeid uit het bezette gebied naar Engeland terug te keren. Het heeft enige moeite gekost Janus te genezen van het minderwaardigheidscomplex dat uit het one-way-karakter dreigde te groeien.

'Janus, geen flauwe kul. Als jij terug moet naar Engeland, krijg je trammelant met je wijf. Die is net zo gek op jou als jij op haar. Ze gaat op de slip van je hemd liggen. Een geheime agent die ruzie met een vrouw heeft... levensgevaarlijk.'

Deze menselijke argumentatie vond weerklank in zijn gemoed.

Janus leerde een eenvoudige, maar niet zo gemakkelijk te kraken code voor radio-berichten. Niet dat hij zelf kon seinen, dát zou in Nederland zijn job niet zijn. Hij moest een betrouwbare telegrafist vinden. De code was ge-

baseerd op het Evangelie van Johannes in de Statenvertaling. Verder was zijn opdracht contact te zoeken met enkele figuren uit de vakbeweging. Heel voorzichtig natuurlijk. Via die aan te werven marconist zou dan een draadje tussen vakbeweging en Londen gesponnen kunnen worden.

‘Hoe zullen ze geloven, dat ik geen jenne-maker ben?’

Edo Fimmen, ook van de Transportarbeiders-Federatie, vond een vernuftige oplossing.

‘Kijk jong, dit is de sleutel van mijn huis in Bussum. Die kun je alleen maar van mij hebben gekregen. Van niemand anders. Iedere vakbewegingsman in Nederland weet dat ik in Londen zit. Als ze twijfelen, kunnen ze de sleutel op mijn huis proberen,... dat is je alibi.’

‘Klopt’ zei Janus. ‘Klopt als een zwerende vinger.’

Vervolgens werd hij uitvoerig ingelicht over de manier waarop hij naar het bezette vaderland zou gaan. Een speed-boat zou Janus plus een oude sloep naar de kust brengen. In het holst van de nacht zouden sloep en Janus over boord worden gezet, een flink eind uit de wal, maar recht voor het gat van Hoek van Holland. Dan zou hij troes-troes naar de wal roeien. Hij kende de buurt daar als de binnenzak van zijn broek, want hij had als jongen meer op het eilandje Rozenburg rondgebaviaand dan goed was voor zijn reputatie als oppassende leerling ener lagere school. Op Rozenburg zou hij het bootje verstoppen. De radio-zender, een klein ding, niet groter dan een karbiesje, zat waterdicht verpakt in een dicht-gesoldeerde zwarte trommel. Dat ding hing aan een lijn achter de sloep. In geval van nood had Janus alleen maar het touwtje door te snijden, mes lag er bij, en de gevaarlijke zender zou spoorloos in de diepte der wateren verdwijnen.

‘Alles begrepen, Janus?’

‘Klopt’.

Als alles verliep, zoals het was berekend, zou de zender tijdelijk op Rozenburg worden begraven. Janus moest zich naar Rotterdam en Amsterdam spoeden om daar met vertrouwde vakverenigingsmensen contact op te nemen. Pas als er een solide radio-telegrafist was gevonden, kon de zender worden doorgegeven.

‘Klopt’ zei Janus.

Voor het overige waren er een paar grond-regels, die hij nooit mocht vergeten. Regel één: je bent alleen de boodschappen-jongen, de kruier. Als de contacten gelegd zijn, bemoei je je nergens meer mee.

‘Klopt’ zei Janus.

Regel twee: deze gehele onderneming dient slechts om inlichtingen te krijgen over de geestesgesteldheid van de arbeidersbevolking van Nederland. Dus geen flauwsies over militaire zaken.

‘Don’t forget, Janus... never twist lines.’

‘Klopt’ zei Janus voor de zoveelste maal.

Maar er klopte letterlijk niets van. De tocht van Janus werd een van de komiekste avonturen, waarvan ik in deze oorlog heb gehoord. Alleen dat wisten we toen nog niet. In die septemberdagen dachten we dat alles in de wereld precies zo liep als wij, keurig in onze coconnetjes in Londen verpakt, hadden uitgerekend.

Ik zag Janus voordat hij vertrok.

‘Nerveus Janus?’

‘Een tikkie zemelappig ben ik wel.’

‘Heb je alles goed in je hoofd?’

‘Alles. U hoort nog wel van me.’

Maar we hebben nooit meer iets van Janus gehoord. Maanden lang hebben radio-telegrafisten op de afgesproken golflengte zitten luisteren. Geen kik. Er waren enkele andere afspraken gemaakt, zodat Janus, wanneer hij geen marconist kon vinden, toch een teken van leven naar Londen zou kunnen geven, zij het met grote vertraging. Geen asempje nieuws. De speed-boat had Janus een paar mijl uit de kust vlak voor de Nieuwe Waterweg afgezet, en sindsdien scheen de man door het grote Niets te zijn verzwolgen.

Ja... twee jaar nadat Janus was vertrokken, hoorden we iets. Een zeeman in Londen had van zijn vrouw een Rode Kruis-bericht gekregen. Heel kort, uiteraard. Maar die vrouw schreef: ‘Onderletst heb ik Janus gezien, je weet wel, die bij de Roggebroodmaatschappij heeft gevaren. Hij stuurt je de groeten.’

Janus was dus nog springlevend. Maar wat was er met hem gebeurd? Dat heb ik pas gehoord, toen Rotterdam bevrijd was en ik hem was gaan opzoeken.

Och, eigenlijk was het een dood-eenvoudige zaak. Jawel, Janus was naar Rozenburg geroeid. Daar had hij het bootje verstopt en de zender ergens anders secuur begraven. Vervolgens was hij bezet Nederland ingetogen. Hij ging op bezoek bij een vakbond, waar ze hem kenden.

‘Ik ben Janus en ik kom uit Londen.’

De nuchtere vakverenigingsbestuurders bekeken dit wonderdier. Het was september 1940. Ontsnappingsen naar Engeland waren nog geheel nieuw, geheime agenten uit Engeland nog ongewoner.

‘Ik kom uit Londen.’

‘Je moet je ouwe moer belazeren.’

‘Nee, verdomd, ik kom uit Londen.’

‘Je wil ons zeker een kunstje flikken. Centjes ontvangen voor de arme zeeman, die uit Londen komt.’

‘Hier... dit is de sleutel van Edo Fimmen’s huis in Bussum. Jullie kunt

controleren of-ie past. Fimmen heeft me die sleutel zelf gegeven.'

De wijze vakverenigingsmannen keken Janus zeer leep aan.

'Kijk eens, jochie... iedere linke jongen kan van het slot van Fimmen een was-afdruk nemen en er een sleutel bij laten maken. Dacht je dat we dáárin vliegen?'

Janus keek beteuterd. Wat moest hij doen? Hij ging naar huis, naar zijn vrouw. Een week lang dacht hij over zijn opdracht ernstig na. Potver-hier-en-daar, ze *moesten* hem toch geloven.

Hij ging opnieuw naar het kantoor van die vakbond.

'Daar ben ik weer.'

'Dat zien we.'

'Ik kom uit Londen en ik heb een paar belangrijke boodschappen voor jullie.'

'Geen bliksem mee te maken. Jij bent op een vaartje uit. Centjes pikken hè. Opdonderen en gauw...'

Janus ging, moedeloos. Hij besloot de hele zaak op te geven. Maar zo eenvoudig ging dat niet. Want die schrandere mannen in dat vakverenigingskantoor gingen diep zitten nadenken. Ze wisten opeens heel zeker dat die malle Janus een *provocateur* was, een vent door de moffen op hen afgestuurd. Wat moesten ze doen? Toen zei iemand resoluut:

'Laten we die moffen een slag voor zijn en ze vertellen, dat zich een vent uit Londen heeft gemeld.'

Dat deden ze. De Duitsers zochten Janus op. Het was september 1940 en met de gedachte dat er een geheime agent uit Londen kon zijn gekomen, waren de Nazi's blijkbaar nog niet helemaal vertrouwd.

Linke Janus zag subiet door zijn ondervragers heen, alsof ze van glas waren.

'Oh... dát verhaal. Daar geloof jullie toch zeker niks van. Ik ben een werkloze zeeman. Ik moet een paar centjes hebben voor mijn gezin. Toen dacht ik: laat ik die lui dat smoesje vertellen. Misschien tippelen ze erin... maar ze waren slimmer dan ik, ha, ha, ha...'

De Duitsers lachten ook, ha, ha, ha. En daarmee was het verhoor afgelopen.

Toen ik dit verhaal na de bevrijding hoorde, leek het me ongelooflijk. Ik heb het gecontroleerd. Het is van begin tot eind volstrekt wáár.

Janus heeft de hele oorlog in Nederland gezeten, en geen centje last gehad, geen krimpje pijn.

Herfst 1940 hadden de goden op de Olympus van Whitehall een merkwaardig onderwerp voor hun gesprekken: de zwarte zenders. De naam van het genie, dat deze zenders heeft uitgevonden, heb ik nooit te weten kunnen

komen. Wel is mij met grote stelligheid verzekerd dat het een Hongaar moet zijn geweest, een in de vrije wereld levende Hongaar met een ongebreidelde fantasie. Engeland verkroop in die tijd van de mensen die een korte weg naar de overwinning hadden uitgedacht. De veste was zo benard dat elk idee, hoe krankjorum ook, op last van hogerhand, door een team van deskundigen werd uitgeplozen. You never can tell! Die Hongaar dan was erin geslaagd een gang te boren door de laag beton en watten, die Downingstreet 10 omhulden. Hij had een of ander groot-mogol zijn particuliere uitvinding aangepraat. De zwarte zender!

Kort en goed gezegd: een zwarte zender is een nep-zender. Een jen-zender. Een bedrog-zender. Een vorm van technische oplichterij. Een voorspiegeling van valse feiten.

De zwarte zender zou gewoon in Engeland staan. Maar door de trillingen van het ding in een straal te bundelen en die bundel vervolgens op Nederland te richten, zou de argeloze luisteraar in het bezette vaderland de indruk krijgen: op de 40 meter-band zit een moedige Nederlandse amateur geheime omroepzendertje te spelen en zijn programma's zijn meedogenloos tegen de moffen gericht. De redenering van de Hongaar was: op deze manier geef je de mensen in de bezette gebieden een morele steun. Toen ik voor het eerst van deze wonderbaarlijke onzin hoorde, doopte ik zo'n zwarte zender met een goede Indische naam: een *zender-belazer*.

Maar aan dat idee zat een aspect, waar die zelfde Hongaar nooit van had gedroomd. De Engelse regering torste in 't geheim een probleem. De emigrantenregeringen in Londen hadden in variabele mate beschikking over zendtijd van de BBC. Nederland had Radio Oranje. Er kon weinig twijfel over bestaan: voor de uitzendingen van Radio Oranje droeg de regering van koningin Wilhelmina de directe verantwoordelijkheid. Allicht. Maar de Engelsen van Psychological Warfare vonden dat die verantwoordelijkheid een mogelijke tamheid zou kunnen veroorzaken. Want een regering is nu eenmaal geen revolutionair Comité. Kort en goed, de Britten beweerden dat ze behoefte hadden aan uitzendingen die in gepaste mate onverantwoordelijk zouden zijn. Daar konden de emigranten-regeringen per definitie niet voor zorgen. Op de vraag: hoe komen ze aan zulke uitzendingen, gaf die Hongaar, zonder het zelf te weten het antwoord: de zwarte zender. Toen de goden op de Olympus eenmaal dat wonderlijke idee hadden verslonden, behoefde nog slechts een Ganimedes langs de emigranten-regeringen te leuren om het grote nieuws van de wonderbaarlijke vondst verder te vertellen. De Nederlandse regering evenwel, wetende dat voorzichtigheid de moeder van de porceleinkast is, kreeg toen zelf ook een briljant idee. Goed, ze wilde de gedachte van zo'n zwarte zender wel accepteren, ze moest wel, als U 't mij vraagt. Ze kon ermee instemmen dat zij, regering

van het Koninkrijk der Nederlanden, hoegenaamd geen enkele verantwoordelijkheid voor de programma's zou dragen; die instemming leek gemakkelijk genoeg. Maar... ze stelde als eis dat zij, de regering, zelf de man zou aanwijzen die deze programma's in elkaar zou zetten. Buiten haar verantwoordelijkheid. Die man zou ik zijn, ik... *of all people IK*.

Toen mij het verzoek (of was het een opdracht?) bereikte om dit karwei op te knappen, zei ik: nee, neem voor mij maar een andere schlemiel. De Nederlandse regering zelf niet verantwoordelijk, maar ik wel verantwoordelijk tegenover de regering. Dank U, ik wás al, laat alstublieft een ander zijn benen breken.

Mijn bezwaren tegen een zodanige niet geheel duidelijke status heb ik in een bespreking in de hotelkamer van prof. Gerbrandy voor een enigszins gemeleerd gezelschap uiteengezet. Maar mijn tegenwerpingen maakten niet de minste indruk. Er was nu eenmaal besloten dat *ik* de klos zou zijn, so what? Ik herinner mij dat een van de aanwezigen mij in een onderonsje tijdens de bespreking trachtte te overtuigen met een gelijkenis, de parabel was aan de harde werkelijkheid ontleend.

'Kijk, Sluysen, in de Irene-brigade zitten we met een analoog geval. Die soldaten hebben behoefte aan beschermende middelen tegen venerische ziekten. Ze kunnen ze in de winkels kopen, maar dat is te duur en de soldij is laag. Nu kan de Nederlandse regering moeilijk anti-conceptionele artikelen gaan verhandelen of gratis verstrekken. Maar anderzijds kan ze de ogen ook niet sluiten voor de werkelijkheid. Wat doen we nou? Een van de soldaten krijgt een werk-voorschot, daarmee financiert hij een handeltje in die goederen, die tegen lage prijs beschikbaar worden gesteld, vastgestelde maximumprijzen. De regering draagt geen directe verantwoordelijkheid, en de moeilijkheden zijn toch opgelost. Zodat ze in Wolverhampton, waar de jongens liggen, nu in het kamp kondooms verkopen, en op het ronde doosje is een plaatje geplakt met een klimmende Oranje-leeuw en er omheen staat: Nederland zal herrijzen.'

Deze parabel vloerde mij compleet. Zo ben ik in de wereld van de zwarte zenders verzeild geraakt.

Al had ik aanvankelijk duizend aarzelingen, ik heb er achteraf nooit spijt van gehad. Ik pleegde zoveel mogelijk overleg met verantwoordelijke lieden van of namens de regering; en alles schriftelijk. Vooral de brieven, die ik in mijn privé-archief zorgvuldig bewaarde, hebben mij na de bevrijding geholpen, toen de Parlementaire Enquête-Commissie precies wilde weten hoe deze vreemde vork in de steel had gezeten, want dat heb ik in Londen wel geleerd, een mens moet nooit proberen het vaderland te redden, tenzij hij daartoe duidelijk en liefst schriftelijk is uitgenodigd.

De zwarte zender ging 'De Flitspuit' heten. Ik heb het hele ding nooit ge-

zien. De jonge vrouw, die de programma's aankondigde en de meeste teksten voorlas, heb ik bij mijn weten, nooit ontmoet; zij was de dochter van een in Nederland bekend tekenaar, dát is alles wat ik ooit van haar heb geweten. Een enkele maal heb ik op mijn radio thuis de programma's kunnen horen.

Toen ze me eenmaal in dat bootje hadden geshanghaid, ontdekte ik al spoedig dat in een oorlog het woord 'onmogelijk' uit alle woordenboeken verwijderd wordt. Als die zender-belazer dan de indruk moest wekken in bezet Nederland te staan, nou dan zouden de Engelsen weten waar ze mee waren begonnen. Ik ontwierp een hoogst origineel plan. De korte weergave van de fantastische inhoud kwam hierop neer: zet in Stockholm een dienst op, die *alle* Nederlandse kranten in een gewoon abonnement probeert te pakken te krijgen. De Nieuwe Rotterdamse Courant even goed als het Bullewijkse Nieuwsblad, ja als het erop aankomt nog eerder de Bullewijker en de Boerkoolstronkeradeelder Courant dan de officiële grote bladen. Alleen, de verwezelijking van die gedachte moest een vermogen kosten. Maar ik was nog niet klaar. Ga vervolgens, fantaseerde ik, in Stockholm al die krantjes direct en heel secuur laten lezen. En telegrafeer dan uitsluitend het onbelangrijke nieuws naar Londen door. Ja, U leest het goed, het onbelangrijke, niet het belangrijke nieuws. Dus: in Lutjewierum is een stier losgebroken, die de landbouwer Kees van Hengstum over het hek van zijn eigen tuin in de mesthoop heeft geworpen, de vaalt liep slechts weinig schade op. Dát soort nieuws. Mijn redenering was: hoe meer je van die volstrekt onnozele berichten kunt uitzenden, hoe sterker de suggestie wordt dat die zender in Nederland staat. Want in Lutjewierum kunnen ze 't controleren.

In enigszins normale tijden zouden zulke voorstellen voldoende toereikend zijn geweest om mij zonder verder attest levenslang inwoner van Santpoort te maken, maar niks hoor. De heren op de Olympus in Whitehall waren geestdriftig. Zoiets gedurfd hadden ze nog nooit onder ogen gehad. Niet alleen dat het plan tot op de letter werd uitgevoerd, ik prijkte sindsdien op de lijst van lieden die beslist geraadpleegd werden als de goden met een of ander probleem omhoog zaten. Aan deze reputatie dankte ik het dat ik behoorde tot de lieden, wier advies werd gevraagd over: hoe kunnen we de Duitse soldaten zó demoraliseren, dat ze aan geen invasie zullen durven denken. Toen ontstond het boekje 'Kleines Woerterbuch fuer die Wehrmacht', bevattende een schone reeks uitspraken, die naast elkander werden gedrukt in het Duits en in het Engels. 'Die Wellen brennen'... 'the waves are on fire.' 'Wir versaufen'... 'we are being drowned'. Die boekjes werden boven Duitse garnizoens uitgestrooid.

Om tot de zender-belazer terug te keren, de Engelsen richtten hun dienst in

Stockholm in. Bij geruchte vernam ik dat parallel-diensten werden georganiseerd voor de zwarte zenders, die andere landen bestreken. Het moet een enorme onderneming zijn geweest. Officiële naam: Parrot service, de papagaaien-dienst... een zinvol uithangbord.

Ik beschrijf dit allemaal zo luchtig, omdat ik er, vijfentwintig jaar later (eindelijk) afstand van kan nemen. In werkelijkheid was het een zeer grimmige bedoening. De Flitspuit was vrij ongegeneerd in zijn woordkeus, maar nooit heb ik van mijn Nederlandse bazen de opmerking gehoord: Moet dat nou zo? Ik paste terdege op, dat per saldo alles verantwoord zou kunnen worden, en dat kostte me weinig moeite want al heb ik een aangeboren gebrek aan respect voor het gezag, als het puntje bij het paaltje komt, loopt er geen gouvernementeler mens rond dan uw dienstwillige dienaar. Het grimmige van dit werk was echter, dat het me inniger dan ooit in contact bracht met het leven aan de overkant van de Noordzee. Elke dag lag er een Himalaya van telegrammen op mijn bureau. Aftreksels van de kleine Nederlandse pers. Met al zijn jammer en ellende van de oorlogstijd, zoals die in de kleine details van het leven in dorp en gehucht te voorschijn kwamen. Ik geloof dat ik een beter overzicht had van wat in bezet Nederland gebeurde dan de mensen in 't vaderland zelf. En ik, elke avond achter mijn dictafoon zitten, vijf-, zesduizend woorden in de toeter weg-spreken... voer voor het programma van de volgende dag. Het werk voor de zenderbelazer was bij-werk, dat wil zeggen, vanwege de onverantwoordelijkheid der regering van het Koninkrijk der Nederlanden, was me een streng verbod opgelegd: nooit op kantoor. En daar zat ik dan 's avonds in mijn eigen gezellige huiskamer, met vrouw en kinderen onder het veilige dak, in het vrije Engeland met redelijk goed eten... en speelde het onderdrukte Nederlandertje. Ze hebben me herhaaldelijk verzekerd, de autoriteiten van eigen land en van Engeland, dat het nuttig werk was. Dat zal wel, en ik zou moeten liegen indien ik beweerde dat ik het met tegenzin deed. Maar nu ik erover schrijf bekruipt me weer het *nare* gevoel, dat altijd op de loer lag, wanneer ik voor die jèn-zender werkte: '*Jij zit lekker in je veilige cocon, jij ellendeling.*'

Die Flitspuit heeft voor het overige wel enkele zotte situaties in de wereld gebracht. In het jaar 1942 kwam de stroom Engelandvaarders goed in beweging. Ze trokken dwars door Frankrijk en Spanje en Portugal, en als de heren van de Nederlandse ambassades in het buitenland zich niet al te veel met die moedige jongens bemoeiden, kwamen die Engelandvaarders zelfs in Londen terecht. Anderen waagden de oversteek per boot, sommigen hadden een motorboot weten te veroveren, enkele fikse jongens kwamen met een kano over de Noordzee naar Engeland gepeddeld. Groene zwa-

nen, witte zwanen, wie gaat mee naar Engeland varen, Engeland is gesloten...

Nee, gesloten was Engeland niet voor de Engelandvaarders, maar de Britten waren wel voorzichtig geworden. Ze lieten niemand toe, die niet eerst op hart en nieren beproefd was. De Engelandvaarders van hun kant waren, zeer begrijpelijk, graag bereid te vertellen dat ze in Nederland een min of meer belangrijke rol in het verzet hadden gespeeld. Ze hadden illegale bladen verspreid, ze hadden onderduikers geholpen, ze hadden sabotage-daden bedreven. Voor zo ver mogelijk, werden al deze verhalen gecontroleerd. Ik dien erbij te zeggen, dat ze meestal ook wel klopten. Alleen... er zijn enkele keren Engelandvaarders aangekomen die beweerden, dat *zij* tot de medewerkers van de Flitspuut behoorden. Deze olijkerds hadden nog steeds niet in de gaten gekregen wat het verschil is tussen echt en on-echt. Hoe groot het gehele net van zwarte zenders was, weet ik niet. Voor zover ik er iets van heb begrepen, werkten al die programma's een beetje losjes naast en door elkaar. Zulke dingen straf organiseren, daarvoor moet je niet in Engeland zijn. Maar alles bij elkaar hebben die zwarte zenders wel een grote hoeveelheid nieuws naar de bezette gebieden doorgegeven. Nieuws van het soort, dat geruchten doet geboren worden. Allengs gingen de bezette landen gonzen van de geruchten. Een Engelse high-up, die beweerde dat hij het weten kon en dat het verhaal volstrekt wáár is, vertelde mij eens het volgende:

'Ergens in Londen staat een enorm groot gebouw met honderden kamers en in elke kamer zitten mannetjes en vrouwtjes geheimzinnig te doen. Het gebouw is in twee vleugels verdeeld. De ene helft weet beslist niet wat de andere helft uitvoert. Bar-mysterieus. Dezer dagen heeft een ministeriële commissie het geval onderzocht. De ene helft van de geheime mensjes verzint geruchten, die in de bezette gebieden moeten worden verspreid – en de andere helft, nog geheimzinniger, verzamelt langs allerlei geheime wegen de geruchten die in de bezette gebieden de ronde doen...'

In de gebed-zonder-end-verslagen van de Parlementaire Enquête-Commissie zult ge de naam van Sally Noach slechts éénmaal tegenkomen. De ene keer vraagt de voorzitter aan spionnenvanger Pinto:

‘Kent U een zekere Sally?’

‘Ik ken maar één Sally. Sally Noach.’

Al is zijn naam dan als een eenzaam olijftakje in die eindeloosheid van woorden, de histoire intime, van het Katwijk aan de Theems kan nochtans niet worden verteld zonder Sally Noach te vermelden.

Nee *belangrijk* is hij al die jaren niet geweest, maar *invloedrijk*? Soms denk ik wel eens: bezat één mens in Londen meer directe invloed op belangrijke zaken des Koninkrijks dan Sally? Velen hebben in die jaren gezucht:

‘Hij is Sally, goocheme Sally, gezond blijven zal-lie, als we hem niet hadden, kon de Nederlandse regering wel gaan bedelen.’

Hij werd in Zutfen geboren op 28 december 1909. Aan zijn wieg stond een (onzichtbare) profetes, die voorspelde:

‘Dit kind zal eens met koningen op voet van gemeenzaamheid verkeren.’

Veertig jaar later schreef Herman de Man¹ van Sally:

‘Hij is de eerste man geweest in het leven van Koningin Wilhelmina, die ronduit tegen haar heeft durven zeggen: Majesteit, dat is niet waar, U vergist U.’

Dat moet geen kleinigheid zijn geweest. Ik heb eens een verhaal gehoord van Arie IJerman, het vroegere lid van de Tweede Kamer. Die moest bij de Koningin op officiële audiëntie. Hem was gezegd: ‘Denk erom, men spreekt de Koningin nooit tegen.’ Toen Arie met Hare Majesteit converseerde, verwarde het staatshoofd hem met een andere IJerman, die indertijd gouverneur van Suriname geweest moet zijn of zoiets. De dialoog ging als volgt:

‘Ah, mijnheer IJerman, U was voorheen gouverneur van Suriname’.

‘Ja zeker Majesteit, ik was *geen* gouverneur van Suriname.’

Glashard ging de Koningin verder deze IJerman te verwarren met de Surinaamse en even glashard antwoordde Arie op alles met: ‘Ja zeker Majesteit, ik was *niet*...’

¹ in ‘Vreemde ontmoetingen’.

Zoveel subtiliteit heeft Sally Noach nooit bezeten. Hij houdt niet van Haarlemmerdijkjes, ook niet tegen een doorluchte telg uit het Huis van Oranje. Bovendien spreekt hij gráág iemand tegen, koning, keizer, admiraal. Hij heeft Koningin Wilhelmina vaak verteld dat ze het aan het verkeerde eind had. Maar hij wist er altijd een menselijke draai aan te geven. Toen hij haar eens een verzoek van deze of gene overbracht en de Koningin klaagde dat ze wel graag zou willen, maar doodeenvoudig niet *kon* voldoen aan dat verzoek, zei Sally troostend:

‘Ik begrijp ’t, Majesteit, U *wil* wel het goede, maar U heeft geen relaties.’ Zo nu en dan bleef Sally bij de Koningin eten. Dat is toch niets bijzonders als mensen elkaar mogen. Sally was dikwijls de toeverlaat van de Koningin, niet in de eerste plaats in zaken van staat en volk, maar wel in veel belangrijker aangelegenheden. Toen Hare Majesteit zich eens niet lekker voelde, zei ze tegen haar persoonlijke adjutant, de generaal Frans van ’t Sant: ‘Excellentie, ik wil een fles eau-de-cologne hebben, maar het moet Roger et Gallet zijn, die is zo lekker zacht.’

Vind maar eens midden in de oorlog in Engeland een fles Roger et Gallet. Eigenlijk had de generaal moeten zeggen: ‘*Jazeker*, Majesteit, die eau-de-cologne is nú *nergens* te koop’. Maar kom maar eens zo gauw op zo’n IJermanniaans antwoord. De generaal keerde dus Londen binnenste buiten. Geen Roger et Gallet. Hij vertelefoneerde een vermogen naar alle delen van Engeland, Schotland, Wales en Ierland. Sorry Sir, we hebben vaten vol eau-de-cologne, maar Roger et Gallet, no sir, Frankrijk is bezet, Mr. general, don’t you know there is a war on?

Toen Hare Majesteit deze onheilsboodschap met veel voorzichtigheid en hoofse zinswendingen was medegedeeld, zei ze:

‘Ik heb U toch gezegd, vraag het aan meneer Noach. Waarom heeft U dat niet gedaan?’

Nou, dus, derhalve en zo doende...

Een uur later hād Hare Majesteit haar Roger et Gallet, niet één, maar twee flessen. Sally kwam ze persoonlijk brengen, hij gaf ze cadeau, want hij weet hoe het hoort als je bij kennissen op ziekenbezoek gaat, dan kom je niet met lege handen.

Hoe heeft Sally het vertrouwen van het Huis van Oranje kunnen winnen? Het lijkt mij toe dat het de moeite loont deze vraag enigszins uitvoerig te beantwoorden. Licht zit er een les in voor al diegenen die soortgelijke posities bij vorstelijke huizen ambiëren. Daarom zal ik iets uit het grillige leven van Sally Noach vertellen. Maar ik waarschuw van te voren, het is niet eenvoudig huisvriend te worden bij een regerende dynastie. Sally ging the hard way...

Sally's vader handelde in tapijten. Het is een eerlijk beroep, waarin alleen sterke karakters eerlijk blijven. Sally's vader had een karakter van gewapend beton. Een tapijten-koopman uit de Achterhoek, die de boer op moet om kleedjes te slijten aan boerinnen, burgeressen en buitenlui, mag geen hinder hebben van bescheidenheid. In dat avontuurlijke metier, verwerft hij eigenschappen, die hij op zijn kinderen overdraagt, want die schapen zien en horen genoeg als vader vertelt wat hem in de afgelopen week is gepasseerd en hoe hij elke tegenspoed in zaken heeft weten te bedwingen. Sally koos het metier van zijn vader, wie hem kent, weet: het paste hem als een foudraal op een paraplu. Alles aan Sally is snel, zijn geest, zijn replek, zijn compassie met de medemens, zijn vermogen om in onmogelijke situaties de enig mogelijke uitweg te zien, alles is vlug, snel en trefzeker. Bij alles wat Sally doet krijgt de toeschouwer het gevoel: dat heeft die man al eens eerder gedaan. Ik kan me voorstellen, dat dit al zo was, toen hij nog in de luiers rondkroop.

Sally is een geboren charmeur, dat heeft ook in zijn geval niets te maken met uiterlijk schoon. Hij is onmiskenbaar een zoon van het Oude Volk, maar hij ziet eruit als Farao zelf.

Een paar jaar voor de oorlog had Sally zich in Frankrijk gevestigd. Hij bezit een gevoelig oor voor vreemde talen. Maar in Parijs leerde hij geen Frans. Hij maakte zich het argot van Marseille eigen. Waarom? Dáárom! Toen in de Meidagen van 1940 de schijn-oorlog menens werd, toen de Lage Landen door de Duitsers onder de voet werden gelopen, en de Hunnen voor de derde keer in nog geen honderd jaar tijds Parijs bedreigden, trok Sally naar Toulouse en verder naar Lyon. De nederlaag van de Franse legers viel als een noodlot op het schone land. Moedeloosheid kreeg de Fransen in haar greep. De beroemde generaal Weygand werd in een paar dagen tijds generaal Weygand-with-the-wind. Maar Berlijn was een ootmoedig overwinnaar. Het wilde niet heel Frankrijk bezetten, zoveel troepen kon die Oberste Heeresleitung trouwens moeilijk missen. Adolf was dus zo goedertieren een deel van Frankrijk onbezet te laten, maar wel moest hij het aan beide kanten van de demarcatie-lijn voor het zeggen hebben. Ten zuiden van die lijn, in Vichy-Frankrijk, was generaal Petain zetbaas. De generaal kon de Duitsers prima referenties voorleggen, hele oude zelfs, die nog dateerden uit de tijd van het Dreyfuss-proces. Lyon lag in Vichy-Frankrijk. En in Lyon lag Sally's nachts wakker. Oi, hoe red ik me hieruit?

De Nederlandse consul in Lyon, monsieur Labotte, was ziek. Dat kwam ongelukkig uit, want er was veel werk voor het consulaat. De stroom vluchtelingen, die de Duitsers voor zich uit naar het zuiden hadden gedreven, moest worden opgevangen en verwerkt. Veel Nederlanders, die uit België

Deze reproductie van een geclicheerde foto is waarschijnlijk de enige, althans een der zeer weinige, authentieke afbeeldingen van twee Engelandvaarders, die in een zeilkano de Noordzee zijn overgestoken. Helaas viel de identiteit der twee moedige jongens niet te achterhalen.

Nederland in bezettingstijd luisterde heimelijk naar 'de zender'. Dat was: Londen. Op deze foto ziet men een aantal medewerkers van Nederlandse uitzendingen (Brandaris, Radio Oranje en B.B.C.). Van links naar rechts: H. W. Sandberg, Jan van Os, J. Paerl, (zittend:) H. J. van den Broek, dr. L. de Jong, L. Tas, A. den Doolaard, George Sluizer, H. Reyneke van Stuwe.

BOMB BY ST. PAUL'S REMOVED

DISPOSAL MEN'S COURAGE

The high explosive bomb which fell near St. Paul's Cathedral on Wednesday was removed safely yesterday by experts. For the first time for several days traffic was allowed through the area, and it is expected that business premises which have been closed will be allowed to reopen to-day.

For the first time for many, many years there was no service in the cathedral yesterday morning.

For the last three days a bomb disposal section under Lieutenant R. Davies had been

The Times van 2 oktober 1940 berichtte in een simpel bericht de heldenmoed van de ploeg die onder leiding van lieutenant R. Davies (een der geridderden) de kathedraal van St. Paul redde van de ondergang, zoals in het hoofdstuk 'De dood is grillig als een vrouw' in dit boek wordt verteld.

trying to remove the bomb, which had entered the roadway in Dean's Yard, close to the west end of the cathedral. It was found that a 6in. gas main had been fractured, and three men were gassed at an early stage. The main had caught fire, and, after the gas had been turned off, the bomb disposal section had to dig for 27ft. 6in. into the subsoil before they found the bomb. It proved to be a ton in weight, and is described as about 8ft. long. With great difficulty it was drawn up with special tackle, and two lorries were required to haul it out of the hole. The streets were cleared for a long distance and the bomb was driven by Lieutenant Davies to Hackney Marshes, where it was blown up. The explosion caused a 100ft. crater and rattled windows, and in one case loosened plaster, in houses far away on the marshes.

The Ministry of Home Security, in a description of the work said:—"Only the courage and tenacity of the officer, his n.c.o.s, and men prevented St. Paul's being levelled to the ground."

en Frankrijk hierheen waren geperst. Ook veel Poolse, Russische en Belgische joden.

In die kritieke dagen kon je de Nederlanders toch niet voor een gesloten consulaat laten komen. Sally bood de zieke consul dus zijn hulp aan. Die werd dankbaar aanvaard. Sally, nooit benoemd, nooit beëdigd, zonder enige ervaring in consulaire of diplomatieke werkzaamheden, Sally met geen enkele andere richtlijn dan zijn gezond verstand, Sally met als krachtigste impuls zijn mededogen met de mens-in-nood, Sally werd acting consul van het Koninkrijk der Nederlanden.

Na een beraad dateven kort als rijp was, besloot Goocheme Sally zowel zijn moedertaal als zijn eigen naam op slag te vergeten. Hij werd monsieur Jean Desbonnets. Voortaan sprak hij slechts het patois van Marseille. Met zijn landgenoten onderhield hij zich zeer moeizaam in kreupel Vlaams. Hij liet zijn klantjes drie-, viermaal herhalen wat ze hem wilden vertellen, voordat hij liet merken dat de zin van hun woorden tot zijn Marseillaise hersens was doorgedrongen. Die Goocheme Sally.

Later kreeg hij hulp van een op een echte consul lijkende man, monsieur Jaquet, die de verzekeringsmaatschappij 'Utrecht' in Frankrijk vertegenwoordigde. Monsieur Jaquet werd de baas van Sally... pardon je me trompe, van Jean Desbonnets.

Pierre Laval, minister van generaal Petain in Vichy-Frankrijk, had op bevel van de Duitsers concentratie-kampen ingericht, waar alle vluchtelingen bij elkaar werden gedreven. Als de mensen achter het prikkeldraad in La Walbonne of van het fort Chappolis aan de toekomst dachten, werd het hun enigszins onrustig te moede.

Sally papte aan met de directeurs en de hoofdbewakers van die kampen. Als Sally het beslist wil, kan hij een stenen beeld doen glimlachen. Hij was niet gierig met pakjes Gauloise; als in geen enkele slagerij worst te koop was, had Sally een paar Saucisses de Boulogne achter de hand. In 1940 en het begin van 1941 verwierf hij zich op deze wijze heel wat vrienden onder de helle-honden, die de vluchtelingen bewaakten.

Gaandeweg kwamen meer Nederlanders naar Vichy-Frankrijk. Nu waren het geen vluchtelingen, maar jonge mensen, die via Spanje of Portugal naar Engeland wilden trekken om er dienst te nemen bij de strijdsmachten der vrijheid.

Sally is toen in zijn eentje een valse-passen-centrale begonnen. Het was veel werk, maar moeilijk was het niet. Op de een of andere manier had het consulaat de beschikking over een onbeperkt aantal echte Franse persoonsbewijzen. Sally was niet kinderachtig in het verzinnen van valse namen. Mozes Cohen werd Piet Jansen, Chaim Abramofsky kreeg de vermelding dat hij remonstrants was.

Sally's redenering had de bekoring van de eenvoud :

'Wie kent mijn gat in deze vreemde stad? Weet *ik* veel wat doopsgezind is. Weten de *Fransen* veel wat remonstrants is.'

Misschien was het de vrijmoedigheid van de tapijtenkoopman, maar nu getransponeerd op een geheel ander vlak. In elk geval was het de intuïtie van de kleedjes-leurder om een situatie snel te ontleden, die Sally tot deze falsificatie dreef. Zijn logica was broodnuchter :

'Als de moffen de regering van Vichy dwingen om zulke kampen in te richten, hebben ze daar een reden voor. Om precies diezelfde reden moeten die mensen van naam en geloof veranderen.'

Sally's sombere voor gevoelens werden bewaarheid, toen Pierre Laval, zonder enige tegenstand voor het overige, onder de Duitse druk bezweek. Hij liet in Vichy-Frankrijk Duitse mensenjagers toe, die de kampen gingen uitkammen. Bestemming Duitsland of Drancy, het Franse Auschwitz.

Sally... excusez moi, je me trompe, monsieur Jean Desbonnets wist zich zonder moeite in de vriendschap van de Duitsers te dringen. Zij hadden moeite met Frans, hij had moeite met Duits. Maar aan beide kanten was de wil aanwezig om elkaar te verstaan. Met de Duitse officieren dronk hij vele flessen wijn, samen bezochten ze de nachtlokalen van Lyon. Het lag dus voor de hand dat monsieur Desbonnets voor de Duitsers in de kampen de mensen moest selecteren. Sally volgde bij die selectie een volstrekt eerlijk systeem, hij ging uitsluitend af op de namen en de vermeldingen omtrent afkomst, godsdienst en dergelijke op de cartes d'identité der betrokkenen. Dat hij die persoonsbewijzen zelf had ingevuld (en hoe!) dát hoefde hij de moffen toch niet aan de neus te hangen!

Zelf vertelt Sally :

'Ik heb op één vrijdagavond 128 Nederlandse joden uit een kamp gehaald. Heel gewoon. Heel legaal. Ik voelde me net een meester met een klas kinderen, 't was wel een beetje grote klas... niet één vrijdagavond in mijn hele leven kan met die ene worden vergeleken.'

De zaterdag daarop haalde hij, alweer zeer legaal, 432 Poolse joden uit een kamp. Sally vertelt :

'Het was net de uittocht uit Egypte, maar die zal wel niet op Sjabbes hebben plaatsgevonden.'

Als de Duitsers hem naar zijn godsdienst vroegen, zei Sally, dat hij katholiek was, maar hij deed er niets meer aan. Sally hield meesterlijk de rol vol dat hij slechts een paar woorden Duits verstond, Dankeschön, Zum Wohl en dat soort woordjes, moeilijke zinnen begreep hij in het geheel niet. In zijn bijzijn praatten de Duitse officieren dus vrijuit, in het Duits. Sally zat er met een vrij wezenloos gezicht bij. Dat domme masker had hij ook, toen hij een van de Duitsers hoorde zeggen :

‘Ich glaube der Franzose drueben (hij bedoelde Sally) ist auch ein Dreck-jude.’

Sally schat dat hij op deze wijze vierduizend man uit de kampen heeft gered, en nog drieduizend anderen aan valse papieren heeft geholpen.

Het kinderliedje zegt: ‘Al wie met ons mee wil gaan, die moet onze manieren verstaan, zo zijn onze manieren, zo zijn onze manieren.’ Dat liedje hield Sally in gedachten.

Samen met de Duitse officieren frequenteerde hij de bordelen van Lyon. In de zatte stemming van veel alcohol en genoten bijslaap, waren de Duitsers mededeelzamer dan ooit. Op een avond ontketende Sally in de bar van een kast een discussie:

Een van de Duitsers vroeg:

‘En wat denken jullie in Marseille nou van de joden?’

Daarop zei Sally onnozel:

‘Wat zijn joden? Voor ons is een Fransman een Fransman. Hij mag katholiek of mohamedaan zijn, een Fransman is een Fransman’

De Duitser ging Sally daarop uitvoerig onderricht geven in de methode om joden te herkennen:

‘Ze stinken.’

‘Wie meinen Sie, sie stinken?’

‘Als je in de buurt van een jood komt, ruik je het direct.’

‘Kunt U dat dan ruiken?’

‘Oh Ja, bestimmt. Als ik op twee passen afstand van een jood sta, kan ik het al ruiken.’

Nadat Sally de rol van monsieur Jean Desbonnets een tijdje vlijtig had volgehouden, was zijn schijn-vriendschap met de Duitsers zo innig geworden, dat het hem weinig moeite kostte nog een paar huzaren-stukjes uit te halen. Als ik de mensen eenmaal uit de kampen hebt gehaald, moet ik toch ook zorgen dat ze verder komen, redeneerde hij. Met het gemak van de Zuiderling trechterde hij honderden en honderden vluchtelingen door naar passeurs. Sommige stromen gingen via de heer Kolkman in Perpignan, of Sally bracht ze naar het klooster van St. Julien bij Annecy. Dat klooster bezat namelijk een grote tuin, waarvan de achterkant op Zwitsers grondgebied lag. De vluchtelingen gingen bevreesd de voordeur in en ze verlieten de achtertuin met opgeheven hoofd. Aangezien Sally reeds in zijn jonge leven had geleerd dat de menselijke dankbaarheid even onbeperkt kan zijn als de menselijke vergeetachtigheid, nam hij zich wel de moeite de vluchtelingen, die hij in veiligheid had gebracht, vooraf om een getuigschrift te vragen. Al die, veelal ontroerende brieven, vullen een dik album, dat tegenwoordig de trots is van de kinderen Noachs – en geloof me, er is

heel wat nageslacht-trots in de wereld, die op een minder eerbaar verleden probeert te gedijen.

Zijn belevenissen laten zich weliswaar gemakkelijk vertellen, maar geloof maar dat zulke grapjes geld kosten. De sigaretten en de worsten voor de helle-honden wogen in de portemonnaie van monsieur Jean Desbonnets niet zo zwaar, maar het dag-in nacht-uit zwabberen met de Duitsers, de reizen naar de plaatsen aan de grens, de contacten met de passeurs – al deze duizend-en-een kleinigheden vráten geld. Als Sally mensen uit de benauwenis naar de vrijheid hielp, onderzocht hij discreet hun financiële capaciteiten. In het metier van tapijten-handelaar noemt men dat: de klant taxeren. Wie geld kon missen, betaalde een bijdrage in de gemeenschappelijke kosten, tegen behoorlijke kwitantie, wie het niet had, werd gratis geholpen.

En alles heeft Sally later keurig afgerekend en verantwoord.

Ten slotte begon het verblijf in Vichy-Frankrijk zelfs Sally té benauwd te worden. Hij had meer dan een vaag vermoeden dat deze of gene Franse autoriteit van zijn ware identiteit op de hoogte was. Zijn redenering was zoals altijd geniaal van simpele logica:

‘Iets wat *ik* alleen weet, weet niemand. Maar wat een ander van mij weet, dát weet de hele wereld.’

Sally had bovendien nog een andere reden om de vrijheid te verkiezen. Zijn werk tot redding van vluchtelingen had hem in aanraking gebracht met enkele delen van het Nederlandse consulaire en diplomatieke corps. Hij vond ’t maar een rare troep, de goeden niet te na gesproken, noch hun efficiency noch de wil om mensen te helpen. Met een omvangrijk dossier omtrent anderen en valse papieren voor zich zelf vertrok Sally op zekere dag naar Spanje. Op een of andere manier speelde hij het klaar snel naar Londen door te komen en daar verscheen hij op zekere dag in mijn kamer, geïntroduceerd door een gemeenschappelijke kennis.

‘Ik ben Sally Noach’.

Maar toen was de Londense carrière van deze merkwaardige Zutfenaar al een week oud. In die ene week verwierf hij een zeer karakteristieke reputatie. Dat moet ik nu eerst vertellen.

Het zou overdreven zijn te zeggen dat Sally in Londen met gejuich werd ingehaald. Dat had hij trouwens ook niet verwacht. De faam, dat een lastige horzel op komst was, had Londen al bereikt voordat Sally in Lissabon in het vliegtuig stapte. Eenmaal in Spanje had Sally tegen deze en gene er beslist geen staatsgeheim van gemaakt dat hij een stevig dossier met klachten had gevormd. Zwijgt het voort. In de verbeelding van sommige vreesachtige lieden in Spanje en Portugal was het klachtenboek aangegroeid tot

een monstrueus pakket. In Londen was iedereen uiteraard van goede wil. Niemand van het Ministerie van Buitenlandse Zaken bijvoorbeeld zou ooit goedkeuren dat vluchtelingen door Nederlandse consulaire en diplomatieke ambtenaren in de steek werden gelaten. Niemand kon geloven dat vooraanstaande lieden in onze diplomatieke dienst in Spanje en Portugal, laat ik het voorzichtig zeggen, niet helemaal overtuigd waren van Duitslands kwade bedoelingen. Tussen ambtenaren van één Ministerie ontstaat een laag-bij-de-grondse vrijmetselarij, een merkwaardig soort solidariteit, een gevoel van: wij beschermen elkaar door dik en door dun. Het was niet zo vreemd dat die mentaliteit bij Buitenlandse Zaken enigszins abnormale vormen had aangenomen. Per saldo was tot aan 1940 Buitenlandse Zaken een beetje het armenhuis van de Nederlandse adel. Die lieten elkaar niet in de steek.

Hoe het ook zij, Sally sjouwde de eerste dagen van zijn verblijf door Londen met zijn dossier. Hij probeerde het bij het ene ministerie, hij klopte aan bij het andere – o, ja men luisterde naar hem, maar verder was het: nul ik houd een bokkie.

In die paar dagen echter vestigde Sally onwrikbaar zijn reputatie van de man met de scherpste tong van Nederland. De vrijmoedigheid van de tapijtenhandelaar groeide uit tot een heroische verontwaardiging die niet zwijgen kon, omdat Sally niet wilde zwijgen. Sally werd een Uilenspiegel, een woord-Geus. De manier waarop hij ministers afbekte, werd binnen een week de oorsprong van een Sally-folklore.

Sally kwam op audiëntie bij een minister. Hij legde zijn uitvoerige kasstukken over, de kwitanties, de getuigschriften en alle andere bescheiden.

‘Excellentie, als U alles controleert, zult U zien dat ik uit mijn eigen zak een bepaald bedrag heb bijbetaald. Als er geen regelingen voor bestaan, zut alors, dan zal ik het zelf wel betalen. Maar mocht de regering hiervoor de verantwoordelijkheid kunnen dragen, dan zou ik graag dat tekort geheel of gedeeltelijk vergoed krijgen’.

De minister dacht kennelijk: nou moet ik stoer zijn. Hij vroeg:

‘Eh, meneer Noach... wie heeft U eigenlijk gevraagd of opgedragen om dat werk te doen?’

‘Excellentie, U en ik verkeren in dezelfde toestand. Ik heb het gedaan omdat er niemand anders was, er was geen keus... en als ze in Londen meer keus hadden gehad, hadden ze U nooit minister gemaakt.’

Toen Sally bij het Ministerie van Algemene Oorlogsvoering weer een nul op het rekest haalde, ging hij zwijgend heen. Maar in de gang van het departement haalde hij zijn potloodje voor de dag en op het naambordje veranderde hij de naam:

Ministerie van Algemene Oorlogsviering.

Eindelijk en ten langen leste werd Sally bij minister van Kleffens ontboden. Het gesprek begon zo:

‘Excellentie, voordat wij beginnen, zou ik U een vraag willen stellen, mag dat?’

‘Ja zeker, meneer Noach, wat wilde U weten?’

‘Excellentie, bent U nou het kastje of bent U de muur?’

Omdat iemand met zo’n scherpe tong in het Katwijk aan de Theems moest opvallen, en omdat zijn Uilenspiegel-streken vlijtig werden rondverteld, kon het niet uitblijven of vroeg of laat moest Sally’s faam ook doordringen tot Koningin Wilhelmina. Zij had als vaste gewoonte iedere Nederlander, die van het vasteland in Engeland belandde, te ontvangen en uit te vragen. Sally moest voor de tweede keer op Eaton Square komen. Hij vertelde van zijn gesprekken met de gallige humor van een teleurgesteld man, de ervaringen van een week Engelandvaarder-in-Engeland. Toen vroeg de Koningin of hij haar een rapport wilde uitbrengen. Hij schrok zich dood. Salomon Noach uit Zutphen moet een rapport schrijven voor de Koningin der Nederlanden – hoe doet men zoiets? Praten, ja dat kon hij en kleedjes verkopen ook, maar schrijven... en nog wel een rapport voor zoiets hoogs. Hij kende iemand in Londen die mij weer kende. Die wederzijdse kennis bracht hem op mijn kantoor.

‘Mijn naam is Sally Noach.’

Mevrouw Christine Fraser, mijn secretaresse, heeft het rapport uit zijn mond opgetekend en in een enigszins dragelijke vorm gegoten. Het bevatte het uitvoerige dossier over Frankrijk, Spanje en Portugal, en een kleurrijk verhaal over Londen.

Van het ogenblik af dat hij dit rapport had uitgebracht, was Sally bij de Koningin ‘enfant chéri’.

Later, veel later, na de bevrijding, heeft de Parlementaire Enquête-Commissie over een aantal diplomatieke en consulaire vertegenwoordigers in Spanje en Portugal haar conclusies gepubliceerd. De honden vreten er niet van, zo slecht is dat officiële getuigschrift.

Dezer dagen vroeg ik Sally waarom de Enquête-Commissie hém eigenlijk nooit had gehoord.

‘Ze hebben me wel gevraagd om te komen. Maar ik heb geantwoord: als ik kom moet ik namen noemen, van lui, die hun taak hebben verwaarloosd en het enige resultaat zal dan zijn dat diezelfde lui voor een bevordering worden voorgedragen, of misschien wel voor een lintje.’

‘Sally, heb jij eigenlijk een lintje gekregen?’

‘Ik? Ik weet beslist, dat de Koningin me heeft voorgedragen voor een Oranje Nassau, maar Buitenlandse Zaken heeft geadviseerd: We kunnen beter wachten tot na de bevrijding.’

‘Je bent niet alleen in die wachtkamer, Sally.’

‘Och, ik zal je eens wat zeggen. Ze kunnen beter tegen je zeggen: Hé, heb jij nog geen lintje, dan dat ze je vragen: Verrek, heb jij een lintje?’

‘Ik vind het toch wel sneu.’

‘Welnee... hopen lui, die ik uit de kampen heb gehaald en verder geholpen heb, hebben een kruis van verdienste gekregen. Ik zeg maar: indirect ben ik op die manier ook geridderd.’

Het is wel tekenend, dat Sally zich op zijn bijzondere relatie tot het staats-hoofd nooit heeft laten voorstaan. Hij sprak er ook niet over. Maar in die kleine gemeenschap van aangespoelde Nederlanders werd hij in zijn soort een bezienswaardigheid. Zelf heb ik eens van zijn diensten gebruik moeten maken. Dat was, toen eind 1944 Zuid-Nederland reeds was bevrijd en het lid van de Tweede Kamer C. J. (Kees) van Lienden naar Londen overkwam. In Zuid-Nederland heersten hier en daar merkwaardige opvattingen omtrent het herstel van de vertegenwoordigende lichamen. Sommigen zeiden: daar is geen haast bij, anderen dachten hardop: als ze nooit in de oude vorm terugkeren is het geen verlies. Het heeft geen zin nu nog namen te noemen van lieden, die deze dwaze babbeltjes als hoogste politieke wijsheid aan de man brachten. Kees van Lienden, Eindhovenaar en een man van gezag in Zuid-Nederland, wilde tegen dit soort onvolwassen politiek gedoe waarschuwen. Dat was niet geheel overbodig, want Londen verkroop de hele oorlog door van brave Nederlanders, die met een geestdrift een betere zaak waardig de gedachte propageerden: Indië heeft geen behoefte aan een parlement, maar Nederland heeft behoefte aan een Volksraad. Wat Kees echter ook probeerde, hij bracht het met zijn waarschuwingen nooit verder dan tot een paar ministers. En hij wilde zijn opvattingen aan de Koningin overbrengen; dat was nodig vond hij, en ik kon hem geen ongelijk geven. Wat hij echter ook probeerde, het lukte hem niet door de laag watten, die het staatshoofd omringde, heen te boren. Hij klaagde zijn nood bij mij.

Sally, Kees en ik aten een hapje bij Slaters op Piccadilly. We legden Sally het geval uit. Hij begreep het onmiddellijk.

‘Laat dat maar aan mij over.’

Diezelfde middag nog kreeg Kees een uitnodiging om bij Hare Majesteit te verschijnen.

De praatgrage gemeente in Londen placht te roddelen:

‘Wie bij de Koningin wil komen, moet eerst bij Sally Noach anti-chambreren.’

Sterk overdreven, maar een piezeltje waarheid zat er wel in.

Omdat de guitige streken van Sally Uilenspiegel slechts bekend zijn aan de lieden die gedurende de oorlog Katwijk aan de Theems mochten be-

volken – en vooral omdat de daden van de brave vechtjas voor het nageslacht bewaard dienen te blijven – daarom ga ik uit de rijke voorraad herinneringen eentje plukken, waarin hij min of meer het middelpunt vormt. In het verhaal dat ik nu ga vertellen, zit geen spiertje politiek, en toch is het leuk. Het is een Sinterklaasavond-verhaal dat in Londen speelt, anno december 1944. Elk jaar organiseerde Katwijk aan de Theems een Sinterklaasfeestje voor de kleuters, maar de groten kwamen ook. Waarom? Omdat elke gezelligheid nu eenmaal een hoogtepunt moet hebben. Elk jaar dachten de dames en heren aan een Sinterklaasfeest. Op echt-Hollandse wijze. Met pepernoten, van Rosin de Italiaanse koekebakker in Polandstreet. Met vrijers van taai-taai, fabrikaat Monnickendam in de East End. Met drankjes die een goed-Nederlandse naam (anno 1760) droegen en nochtans in Argentinië waren gestookt, de moderne techniek staat voor niets en afstanden zijn er niet meer.

Dat werd elk jaar een deftig Sinterklaasfeest. Het officiële. Bij traditie was elk jaar een hoge meneer van Buitenlandse Zaken Sint. De man torste een rijzige gestalte door dit leven. Ambtshalve beschikte hij over een waardige stem met nobele Haagse accenten. Zijn gehele afkomst, opvoeding, opleiding en carrière waren erop gericht geweest dat hij eens een ideale Sinterklaas zou worden. Hij heeft het corps diplomatique nooit schande aangedaan. Ofschoon... die ene keer, bijna.

De deftige had zich tussen de middag in de kamer van minister van Kleffens verkleed. Daar kreeg hij het telefoontje, dat de taxi beneden in Stratton Street was voorgereden om hem naar het feest te brengen. Hij verliet dus in Sintengewaad statig en waardig het ministeriële vertrek. De bode van de Minister was een Engelsman. Die Cerberus zat ook tijdens de koffiepauze op zijn post staatsgeheimen te bewaken. Weet zo'n Engelsman veel van de Nederlandse Sintermenikkel. Hij had een ambtenaar zien binnengaan, dat was niets bijzonders. En nu kwam de Bishop of Canterbury de deur uit. De Engelsman, ook niet van gisteren, liet zich subiet op de knie zakken en vroeg om de zegen. Sinterklaas legde zijn hand op het hoofd van de gelovige en sprak de meest toepasselijke woorden, die hem op dit kritieke ogenblik te binnen schoten:

‘Zie ginds komt de stoomboot’

De Engelsman stond op, keek enigszins verbouwereerd. Maar de guitige Bishop of Canterbury was reeds voortgeschreden langs de corridor en verdween in de lift. Ik heb wel eens gedacht: zó komen eenvoudige gelovige lieden aan hun verhalen over valse verschijningen...

Maar ik ben, door die deftige Sinterklaas, afgeleid van het eigenlijke verhaal dat ik wilde vertellen. Het schone verhaal van de Sinterklaasavond 1944 in Londen. In Oranje Haven.

Oranje Haven was een benedenverdieping vlak bij Marble Arch. De Koningin had die flat gehuurd en doen inrichten en daarop had zij het royale geval ter beschikking gesteld van alle Engelandvaarders. Die hadden er een soort club van gemaakt, bar gezellig. Het is waar, als ze daarover politiek gingen delibereren, kon men zich rijpere gedachten voorstellen, maar allez, we zijn allemaal eens jong geweest en wat we toen aan onzin hebben uitgekraamd... Bovendien als je 't op de draad ging uitzoeken, kon je het de Engelandvaarders niet eens in de eerste plaats aanrekenen dat ze af en toe een beetje warrig waren. Hoe dan ook, het was een stukje fris Nederland dat was komen overwaaien en dat daar aan Marble Arch avond-aan-avond te vinden was.

In Oranje Haven werd die avond Sinterklaas gevierd. Ze kwamen allemaal. Alle Engelandvaarders, allicht, maar ook de grote heren van de regering en van de departementen. De ministers en de dure jongens met gouden balken en sterren. Op zo'n avond moest je op Oranje Haven gezien worden. Soms kwam de Koningin op visite, zo maar onaangekondigd.

De Engelandvaarders hadden zich een fraaie Sint aangemeten. Niet zo'n echte als de Bishop of Canterbury, maar oneindig veel leuker. Het was, zo gezegd een Sint van Woolworth. Af en toe vloekte de Sint, niet echt natuurlijk, maar op zijn sintjes. En de brave Sally Noach was Pietermanknecht.

'Hoe ben je hier in Londen gekomen?' vroeg een generaal aan Sintermeklaassie, met een rood padje en vier sterren en een balk.

'Per Dakota, Excellentie' zei de Sint, want hij wist hoe je een generaal aanspreekt, ook al behoorde de krijgsman tot de chairborne division. 'Ik ben per Dakota gekomen, maar ik heb van de Nederlandse ambassadeurs en consuls geen centje medewerking gehad...'

'Zo, en Pietermanknecht, hoe ben *jij* hier gekomen?'

'Per ezel' zei Sallymanknecht.

'En waar is die ezel dan nu?'

'Die is opgemerkt door het Militair Gezag en hij is nou al kolonel, excellentie.'

Dat was de hors d'oeuvre van dat onvergetelijke Sinterklaasfeest. Maar het werd nog daverender. Want de goede Sint en Pieterbaas gingen Tomasvaeren en Pieterellen, ze gingen een beurtzang reciteren. Ik heb een exemplaar van hun verzen nu voor me liggen. Wie Sally kent, voelt geen twijfel omtrent het vaderschap. Het is bezaaid met officiële stempels.

Geheim

ZEER geheim

GEHEIM GEHEIM

Die stempels had iemand van een geheim bureau geleend. Een paar ingewijden zaten met de geheime verzen voor zich. Maar van meelesen kwam niet veel, want binnen zestig tellen zat iedereen te hikken, te hijgen en te hoesten van de pret. De deftige lieden lachten mee, dat was in de gegeven omstandigheden het verstandigste wat ze konden doen.

Dit is de strofe, die aan de Minister-President was gewijd:

*In onze vrije tijd hielden we Ministerraad in Arlingtonstreet
De voorzitter was Snorremans, je kent hem toch wel Piet
Je weet wel, die voor de radio zo mooi tot de rijksgenoten kon praten
Hij kletst wel eens in de ruimte, maar je kunt hem toch niet haten
Ten slotte is hij professor en heeft voor minister nooit geleerd
Dus neem het maar niet kwalijk al doet hij wel eens verkeerd*

Toen sprong 't speelse vers over op minister van Kleffens:

*Dan hebben we nog Van Kleffens van B.Z.
Die thans een gezant heeft benoemd bij Stalin met de pet
Hij is de man, die onze grote consuls heeft gemaakt
Met als resultaat dat de meesten onder ons in de gevangenis zijn geraakt
Velen onder ons hebben in kampen en gevangenis gezeten
Dan kregen we van 't consulaat veel geld en hopen eten
Maar als je per ongeluk bij zo een consulaat verscheen
Dan zei men: 'Wat doe jij hier, ga maar vlug weer heen.'
Velen van ons werden naar Holland teruggezonden
Voor dit doel werd natuurlijk wel geld gevonden
Maar als je wou vechten tegen de moffen
Dan ging het zaakje als op sloffen
Dus Excellentie, minister van Buitenlandse Zaken
Ik hoop, dat U op uw diplomatische school betere consuls zult maken.*

Hetspreekt vanzelf, dat het Militair Gezag er niet zo best afkwam. Luidkeels werd een liedje gezongen, dat toen onder de Nederlanders zeer populair was. Het ging op de wijs van Lili Marleen:

*Over Piccadilly loopt een luitenant
Sterretje op zijn kraag en een stokje in zijn hand
Dat hij het pakje dragen mag,
Hij is van 't Militair Gezag.
Hij heeft het maar te leen...*

En zo ging het over de kapitein ('Alle meisjes kijken en dat vindt hij fijn') en over de majoor ('Gisteren nog bediende op een klein kantoor') en over

de Kolonel ('Zeg lui, groeten jullie wel...') en steeds opnieuw keerde het refrein terug:

Dat hij het pakje dragen mag...

Hij is van 't Militair Gezag...

Hij heeft het maar te leen...

Wat hadden al die mensen toch tegen dat Militair Gezag, een zo al niet nuttige toch in elk geval dure instelling? Pietermanknecht declameerde:

Minister van Lith van oorlogsvoering

Als ik hem zie, geraak ik in beroering

Ondanks dat hij de brigade duizendmaal heeft gereorganiseerd

Is het de brigade toch gelukt, dat zij nu opereert

Na veel gepieker en zeer lang verzinnen

Stapte hij op een goede dag bij Kapitein Kruls naar binnen

Hij zei: 'Krulsje, we moeten wat doen, ondanks het kabaal.

M.G. moet er komen en jij wordt generaal

Het zal wel veel moeite kosten en ook wel geld verslinden

Maar het resultaat zal zijn sterren en balken voor onze vrienden'

Dus Engelandvaarders, gij die zoekt naar een baan

Neemt deze goede raad van de Sint nu aan

Capaciteiten heus niet nodig, al kan je niemendal

Ga maar naar het M.G. dat voor je zorgen zal

Maar dit zeg ik er bij: het is Londen waar dit alles gebeurt

Want komen ze in Holland, dan worden ze direct weer afgekeurd.

Dan schreeuwen ze van verdriet en hebben reuze pech

Dan nemen ze hun sterren en hun balken weg.

Oh, het werd een daverende viering daar in december 1944 in Londen. De versnaperingen waren sober, want wie van de aanwezigen dacht niet aan de nood in Nederland. Maar het was er genoegelijk. Het spottend gelach groeide aan tot een orkaan toen Sallymanknecht de tekst, die hij braaf uit het hoofd geleerd, totaal vergat en er zo maar op los ging extemporeren:

Excellentie, je bent een handige kerel en zeker niet van gister

Maar ik zie je toch nog liever als onderduiker dan als minister

Ja, ja dat waren tijden... toen kon een mens tenminste nog eens vrijuit spreken.

DE DOOD IS GRILLIG ALS EEN VROUW

(Uit een Londens dagboek)

Vrijdag, 6 september 1940. In de afgelopen vier weken hebben de kinderen alle Londense spoorwegstations veroverd. De regering heeft al in oktober 1939 bevolen dat kleuters die jonger dan 12 jaar zijn, uit de hoofdstad moeten worden geëvacueerd. Maar niemand heeft dat bevel ernstig genomen. 'This is a phoney war'. Een echt stevig bombardement op de hele stad is er nog niet geweest. Wel alarmsignalen van de jankende sirenes, 'Whailing banshee', zei Churchill vandaag. Een 'banshee'... zo noemen ze in Ierland een heks. Het staat in de kranten, die de term meteen hebben geijkt. Dat wordt een gevleugeld woord.

Niemand trekt zich van de gouvernementele waarschuwing iets aan. In de verte kun je af en toe gebulder van kanonnen horen, maar dan moet je wel eerst aan het zuidelijke randje van de stad gaan staan. Zodra je noordelijk van de Theems bent, hoor je van het afweergeschut aan de zuidkust niets. Eerlijk gezegd, het signaal van 'all clear' ontgaat je meestal.

Maar sinds een dag of tien schijnt een psychische infectie de mensen te hebben aangetast.

'Croydon is platgegooid. Er zijn zeer zware bombardementen op komst.'

'Heb je 't in de krant gelezen? Jerry komt Londen platgooien.'

Waar komen die zenuwen opeens vandaan? Het dreigende nieuws moet door de Duitse propaganda-zenders zijn omgeroepen. Trouwens, in de kranten staat: Mensen, maakt je schuilkelders in orde! Stuur de kinderen weg. De Luftwaffe van Hermann Goering komt!

Onder de collega's van de Engelse kranten circuleert – vertrouwelijk, zwijgt het voort, – een landkaart waarop iemand, die beweert het te weten, het verloop heeft geschetst van de komende Duitse invasie. Een landing op de zuidkust, en een landing op de oostkust, iets ten noorden van de lijn St. Albans. Het spoorwegknooppunt St. Albans bezetten. De bruggen over de Theems vernielen, zodat Hitler tijd krijgt het land ten zuiden te wurgen. Aan deze operatie zullen zware bombardementen vooraf gaan om de bevolking uit de steden te verdrijven, zodat de wegen zullen barsten van congestie.

'Zijn ze bij U thuis zenuwachtig?' vraag ik aan een medebewoner van het

grote gebouw, waarin we een flat hebben gehuurd. Ik sta met hem in de lift.

‘Och, zenuwachtig’, zegt hij, terwijl hij de schouders ophaalt, ‘het gevoel van onzekerheid verlamt op den duur. U bent een vreemdeling, u kent ons nog niet. Wij worden pas kalm wanneer de gevaren vlak voor ons staan.’ Als je de lange, lange rijen kinderen aan de spoorwegstations ziet wachten, krijg je echter niet de indruk van grote kalmte. Zo’n massale evacuatie is natuurlijk een gebeurtenis die diep in het leven van een stad ingrijpt. Met zakjes snoepgoed en bundels beddegoed worden ze in de overvolle wagens gestouwd. Er wordt beweerd dat de politie elke kleuter eenvoudig oppakt, die zij in een van de volksbuurten op straat aantreft. Of het waar is, weet ik niet. De mensen, die anecdotes en grappen verzinnen, hebben zich van deze grootscheepse uittocht meester gemaakt. Ik hoorde vandaag deze grappen:

‘Een jongetje, dat ergens diep in het merendistrict bij een boer onderdak is gebracht, schrijft aan zijn moeder in de Londense achterbuurt: ‘Lieve moeder, het is hier best, overal groeit hier iets groenachtigs en dat noemen ze gras.’

‘Een jochie uit het East End komt voor het eerst van zijn leven, door de evacuatie, aan de kust. Hij ontmoet er een buurtgenootje dat al een paar weken eerder geëvacueerd is. Zegt het ventje: ‘Wat stinkt hier toch zo vreemd?’ Zegt het joggie, dat er langer is, met een deskundig gezicht: ‘O, dat... dat is de frisse lucht.’

‘Een jochie schrijft aan zijn moeder in Londen: ‘Zeg mam, heb jij geweten dat vis ook kan leven? Ze hebben de vis hier niet gebakken in een krant, maar levend in een rivier.’

Het is een kolossaal flatgebouw, waar we wonen, aan de brede Marylebone Road. Eigenlijk is de flat te duur, maar we wonen met twee Nederlandse gezinnen in één flat; zo is de huurprijs wel op te brengen. De andere bewoners van het gebouw behoren tot, wat hier heet, ‘de hogere middenstand’. Zakenlieden in goede doen; gepensioneerden, die een stevig stuk eigen kapitaal achter de hand hebben. De ruggegraat van een handeldrijvend, koloniserend volk.

In het flatgebouw loopt overdag een éénarmige portier rond; zijn andere arm ligt ergens in Frankrijk, al sinds 1917. De éénarmige portier heet Johnny Iden. Hij woont niet in het gebouw. Ergens bij Clapham Junction, in het hartje van Battersea’s volksbuurt, heeft hij een huisje. Een kelderkeuken, waar ook gewoond wordt. Een voorkamer, waar hij bij zichzelf op visite zit. Boven twee slaapkamers, een voor Emma en zichzelf, en een voor Betty, hun dochter, die dienstertje is in een Lyon’s restaurant. Op het plaats-

je achteruit komt het bijkeukentje uit, waar de wastobbe staat. Vier kippen en een haan vieren hun liefdeleven achter gaas op het plaatsje tussen het schuttinkje en het privaatje. Johnny is instructeur bij de Burgerwacht. Met zijn ene arm kan hij moeilijk soldaat zijn, maar leiding geven, dát kan hij. Hij maakt er geen geheim van dat de jaren van de Eerste Wereldoorlog voor hem lang niet zonder genoegens waren. Hij lag met zijn mede-soldaten aan het front in Frankrijk.

Ik probeer in een gesprek erachter te komen, waarom hij met zoveel plezier aan dat soldaatje-spelen terugdenkt.

Vraag: 'Vond je het niet vreselijk... ik bedoel het doden van je medemensen?'

Antwoord: 'In het begin misschien wel, geloof ik, maar later niet meer. Een gevecht van man tegen man heb ik nooit meegemaakt. Ik heb wel gehoord van lui die zoiets hebben beleefd, die hebben er nog lang nachtmerries van gehad. Maar je lag in je eigen loopgraaf en aan de overkant lag Jerry in een andere loopgraaf. We schoten op elkaar, maar hadden aan mekaar helemaal geen hekel. Ik zal best wel eens iemand hebben doodgeschoten en zelfs meer dan één, maar je zag je slachtoffer nooit. Je was een onpersoonlijke brenger van de dood. Je moest natuurlijk wel zorgen dat je niet ging zitten fantaseren, want dan was je verloren. De dood is grillig als een vrouw.'

Vraag: 'Toch moet dat langdurige verblijf in de loopgraaf de jongens hebben gedemoraliseerd?'

Hij lacht me in het gezicht uit.

'Welnee... Hoe konden we demoraliseren? We kregen ons afgepasst portietje whiskey per dag, en een paar flesjes bier; en vrouwen waren er niet, dus was er nooit ruzie tussen de mannen. We hingen aan elkaar als vleermuizen in een schoorsteen. Echte kameraadschap, weet je, alleen maar mannen onder elkaar. Als ik nu nog wel eens zo'n oude maat uit Frankrijk tegenkom, is het alsof ik met één slag twintig jaar jonger word.'

'Je hebt natuurlijk de onaangename dingen vergeten', peins ik, 'en de prettige, of ogenschijnlijk-prettige herinner je je...'

Johnny is zeer beslist met imperialistische denkbeelden behept. Hij ziet het Britse Rijk als de kern van de wereldorde. Hij noemt het: de grote familie van Engelse volken. Maar hij bedoelt: het Imperium.

'Kijk om je heen', zegt hij, 'wie staat er tussen Hitler en de heerschappij van de wereld? De familie van Britse volken. Tuurlijk, er zijn volkeren in die familie, die meer vrijheid moeten hebben dan nu, maar ze moeten bij elkaar blijven, anders gaat de wereld kapot.'

Tegenwoordig staat elke dag in de krant dat deze oorlog een 'people's war'

is. Of de oorlog dat inderdaad nu reeds is, waag ik te betwijfelen. Maar de kranten, die zo schrijven, hebben, geloof ik, toch wel gelijk. Ik vind de term 'people's war' heel wat sympathieker dan de uitdrukking 'totale oorlog'. Merkwaardig, hoe in twee algemene benamingen van hetzelfde begrip het verschil tussen democratie en dictatuur tot uitdrukking komt.

In elk geval, de Burgerwacht, waar Johnnie instructeur is, mag een grote stap heten naar een werkelijke 'people's war'. Ik weet namelijk uit beslist betrouwbare bron, dat deze Burgerwacht in het geheel niet op een wenk van hogerhand is ontstaan. Zeker, nu heeft die Burgerwacht de zegen van hogere autoriteiten gekregen; zij is regeringszaak geworden. Maar dat was ze in het begin beslist niet. Nadat de restanten van het Britse Expeditie-Leger zich op zo miraculeuze wijze bij Duinkerken hadden weten te redden, begonnen de mensen te begrijpen dat een Duitse invasie tot de grote waarschijnlijkheden moest worden gerekend. In de fabriekskantines, en vooral in de herbergen die in de volksbuurten gelegen zijn, is toen ontstaan de gedachte ontstaan dat 'Jerry' warm moest worden ontvangen, wanneer hij de grote oversteek zou wagen. De 'armée nouvelle' waar Jaurès van droomde – maar nu, empirisch, in Engeland ontstaan.

De overjarige soldaten uit de Eerste Wereldoorlog zijn ermee begonnen. In de volksbuurten zijn de eerste bataljons ontstaan. Ik schrijf: Burgerwacht; maar de Engelse naam is Home Guard. Er zit romantiek in die naam: bescherming van huis en hof, van vrouw en kroost. Een wereld van sentiment zit er in die twee woorden: Home Guard.

Johnny kan natuurlijk geen actief soldaat in die Home Guard worden. Hij mist immers een arm. Hij troost zich met de doodoener dat de valide leden van de Burgerwacht weliswaar twee armen hebben, maar geen wapens. In Duinkerken zijn zowat alle wapenen waarover Engeland beschikte, op het strand achtergebleven. Dat is het griezeligste in de toestand, waarin we ons thans bevinden.

Een dag of wat geleden moest ik in het Ministerie van Informatie zijn. Er staat een schildwacht voor het gebouw; erg martiaal. Een collega zegt tegen me:

'Zie je wat voor een geweer die vrijer op zijn schouder draagt?' Het is een geweer uit het midden van de vorige eeuw.'

In de 'press room' is 't een publiek geheim: de regering heeft de musea moeten plunderen om de schildwachters aan de ministeries van schiettuig te voorzien. Voor de Home Guard zijn in 't geheel geen wapens beschikbaar. Behalve hellebaarden uit de Middeleeuwen.

Geen nood. In Battersea oefenen ze toch wel. Met... bezemstelen. Ik ben er gisteren heengegaan om Johnny en zijn troep houwdegens te zien. Johnny staat voor de ijzervreters. Hij imiteert duidelijk de sergeant-majoor

die hem ruim twintig jaar geleden het leven heeft vergald. De mannen hebben van huis lange bezemstelen meegenomen.

‘Op de schouder... het geweer.’

Rrrrt, daar zwaaien de bezemstelen.

‘Leg aan... geweer’... en een goede honderdvijftig namaak-geweren worden op Johnny gericht. Hij laat de mannen marcheren, sluipen, hardlopen, vallen, opstaan, weer vallen. Dilettantenwerk en desondanks boeiend door de diepe ernst, waarmee deze mannen bezielde zijn.

Iedereen spreekt over de ongelofelijke vlijt, waarmee overdag in de bedrijven wordt gewerkt. Een kudde foreign correspondents heeft een rondreis langs de industrie gemaakt. Ze verkeren in alle stadia van verrukking, zó heeft de verbeterde werkdrijf van de arbeiders hen getroffen; nu ja: arbeiders... van hoog tot laag wordt er met fanatisme geploeterd. Het werk overdag in de fabriek is een voortzetting van de militaire training, die ze vrijwillig ’s avonds ondergaan. De arbeiders hebben vrijwillig een verlenging van de werktijd tot een maximum van 72 uur per week aanvaard. Elke industrie, die thans werkt, is een deel van de oorlogsindustrie.

Vanavond werd er aan de deur van onze flat gebeld. We hadden juist gegeten; de vrouwen deden de afwas.

Johnny staat voor de deur. Of hij even binnen mag komen. Hij wil iets bespreken. Hij doet ijselijk gewichtig. Het valt mij op dat hij een rijtje kleurige lintjes op zijn linkerborst heeft gespeld. Dat noemen ze hier: fruit salad. Ereteken van zijn glorie-tijd in Frankrijk. Johnny, de oud-gediende, de veteraan.

Hij komt spreken over het vraagstuk van de schuilkelders. Nu het menens gaat worden met de bombardementen, moet hij zorgen dat de schuilkelders in het gebouw tip-top in orde zijn. De maatschappij, die het enorme blok exploiteert, heeft in de huurprijzen verdisconteerd dat de woningen vrijwel bomvrij zijn. Acht verdiepingen (onze flat is op de achtste) van solide gewapend beton. Boven op het gebouw is een enorme daktuin. Alleen aan tuinaarde moet er een onmenselijk gewicht liggen. Het dak is een dubbele laag gewapend beton. Heel diep onder de huizendoos liggen de twee grote schuilkelders. Wie daarin zit, behoeft zich van de oorlog niet veel aan te trekken. Er zijn w.c.’s aangebracht, er is water en volop electrisch licht. Johnny doet nu de ronde door het gebouw, langs alle bewoners, om te zeggen dat de kelders gereed zijn voor de gasten. Wie wil kan bij hem een plaats reserveren. Dat doen we prompt. Plaatsen voor zeven personen, waarbij drie kinderen; dat zijn de eisen, die onze twee gezinnen stellen. We moeten zelf voor beddegoed zorgen, maar dat kan overdag blijven liggen; de kelders worden bewaakt.

*Naar een tekening van
Tom Purvis (uit 'Bomber's
Moon', London 1941)*

*Naar een tekening van
Tom Purvis (uit 'Bomber's
Moon', London 1941)*

Johnny zegt:

'Er zijn twee kelders, die door een soort pleintje onder het gebouw zijn gescheiden. In welke kelder wilt u een hoek toegewezen hebben?'

Dat laat ons natuurlijk volkomen onverschillig.

Johnny aarzelt en dan zegt hij:

'Er zijn bewoners, die me gevraagd hebben één kelder voor het personeel te houden. Dienstmeisjes en zo.'

Ik schiet in een lach. Hij kijkt ernstig en zegt:

'Mevrouw Zus-en-Zo heeft gezegd: 'Het ergste van die oorlog is, dat je met je dienstmeisje in één kelder moet schuilen.'

Wat doe je in zo'n geval? Ik red me uit de moeilijkheid door tegen Johnny te zeggen:

'Deel jij ons maar in. Het kan ons niet schelen waar we terecht komen.'

Hij maakt een aantekening op een lijst.

'Dan reserveer ik voor U een hoek in de voor-kelder... de personeelskelder ligt aan de achterkant van het gebouw.'

Hij gaat weg en wij blijven er nog wat over napraten. Is het nou 'people's war' of niet? Daarna gaan we naar de bioscoop. De zaal van het theater van Madame Tussaud is goed bezet. Tijdens de voorstelling stopt de film plotseling. Er verschijnt een lantaarnprojectie op het doek:

**ER IS EEN WAARSCHUWING VOOR LUCHTALARM OP KOMST.
BEZOEKERS DIE DE ZAAL WENSEN TE VERLATEN, KUNNEN DAT
DOEN. ONZE VOORSTELLING GAAT GEWOON DOOR.**

Niemand staat op. De film draait verder. Enkele minuten later horen we het geloei van de sirenes. De oorlog schijnt vanavond dichterbij te komen; er klinkt gedreun... zijn dat vallende bommen? Afweergeschut begint te ratelen. De geluiden overstemmen de muziek van de film. Maar iedereen blijft zitten. Wij ook. We zouden graag willen vluchten, maar als niemand opstaat, kun je toch geen figuur slaan. Onze aandacht is niet meer bij de film. De Engelsen... dat zijn koudbloedige dieren. Als de voorstelling is afgelopen, gaan in de donkere zaal de lichten op. We lopen door de verlichte gang. De draaideur is beplakt met zwart papier. Buiten is 't pikdonker. Verduistering. Maar het is er even druk als altijd. Niemand op straat doet zenuwachtig. Van armoede houden wij ons ook maar kalm. In de verte flitsen de felle lichten van explosies. Het 'all-clear'-signaal is nog niet gegeven.

Bij de ingang naar het ondergrondse station van Bakerstreet staan wat mensen te praten. Ze hebben beddegoed onder de arm. Het blijkt dat die mensen met het beddegoed beneden op de perrons van de ondergrondse

willen schuilen. De agent zegt dat het niet mag, maar hij zal die mensen niet tegenhouden, voegt hij erbij.

'U doet het op eigen risico... er zijn al honderden beneden.'

Dat moet ik toch eens zien!

We laten ons door de roltrappen naar beneden dragen. De perrons liggen vol. Mensen op geïmproviseerde bedden. De treinen ratelen erlangs. Passagiers zoeken hun weg tussen de slapers door.

De kinderen van Londen zijn naar het platteland geëvacueerd; de ouders hebben de stations veroverd en de perrons bezet. Het gaat inderdaad mensens worden.

Zaterdag 7 september 1940. Er staat nu wel 7 september boven dit dagboekblad, maar als ik nauwkeurig wil zijn, moet ik erboven zetten: zondag 8 september. Ik schrijf dit namelijk 's nachts om half twee, in de nacht van 7 op 8 september, in de schuilkelder.

Vanmiddag (dat is dus eigenlijk gistermiddag) om half vier gaat plotseling het alarmsignaal. Terwijl dat geloei over de stad dreunt, wandel ik met mijn vrouw juist in het grote magazijn van John Lewis in Oxfordstreet, vlak bij Marble Arch. Ondergoed voor de kinderen kopen.

De winkelfuffrouw zegt:

'Hoor... de sirenes... Het zal mij benieuwen, wanneer de werkelijke voorstelling begint.'

Ik haal mijn schouders op en trek een onverschillig gezicht. Wij vreemdelingen raken onze continentale schrikachtigheid kwijt, zodra we ons in gezelschap van Engelsen bevinden.

Mijn vrouw zegt:

'O... niets duurt eeuwig. Het zal wel meevallen.'

De winkelfuffrouw is echter geagiteerd. Ze moet praten, steeds maar praten. Meestal is het winkelpersoneel in deze stad nogal ingetogen.

De stem van de winkelfuffrouw lijzigt door. Met veel omhaal van woorden vertelt ze, dat ze doodsbang is.

'Doe niet zo kinderachtig', vermaan ik haar, 'de mannen aan 't front zijn in groter gevaar dan wij en zij piepen niet.'

Maar ze legt ons uit, waarom ze zo angstig is. Ze heeft zich in het begin van de week de toekomst laten voorspellen. Prijs: drie shillings. De binnenstad zit propvol met kaartlegsters, handlezers, somnambules, horoscopen-trekkers en dat soort mensen. Een van deze wijze lieden heeft haar voorspeld, dat in het komende weekend (dat is dus te beginnen met vandaag) de dood zeer dicht aan haar zal voorbijgaan. Nu is ze zenuwachtig. Zoëven is het alarmsignaal gegaan. Haar hart stond stil van schrik. Ze wil maar, dat het nooit zes uur wordt, dan gaat de winkel dicht. Ze woont in

Fulham, dat is aan de buitenkant van de stad.

'Ik wou', zegt ze, 'dat ik vannacht in de kelder van John Lewis mocht schuilen. Daar zit je voor honderd procent veilig.'

De winkeljuffrouw grabbelt in haar handtasje dat in een vakje van de toonbank ligt. Uit een doosje vist ze twee witte tabletjes op.

'Wat is dat voor spul?'

'Aspirine', zegt het meisje, 'tegen de zenuwen. Tijdens het werk mogen we niet roken. Een aspirientje kalmeert ook.'

'Slik je veel van die dingen?' vraag ik.

'Hangt ervan af... vier of zes per dag... Er zijn hier in de zaak meisjes die slikken er meer.'

'Helpt het?' vraag ik.

Een ogenblik breekt een glimlach van zelfspot door op het vrij sullige gezicht van het meisje. Ze zegt:

'Och, we geloven dat het helpt; so what?'

Half vier was het ongeveer, toen het alarmsignaal loeide. Een goed uur later loop ik met mijn vrouw door de straten achter Oxfordstreet, om zo door te steken naar Bakerstreet en Marylebone Road.

'Het afweergeschut is aardig dichtbij', zeg ik, en net heb ik die woorden uit mijn mond of in het Regentpark (of althans er vlakbij) beginnen de kanonnen te blaffen. De lucht is nogal bewolkt. Je hoort geronk van motoren. Ratelende mitrailleurs. Af en toe dat eigenaardige gegier van vliegtuigen, die buitelen en duiken. Alles gebeurt boven de donzen wolkendeken. De meeste mensen op straat lopen gewoon door. Dit is het land der onaandoenlijken. Maar als we tenslotte in de hall van ons flatgebouw zijn aangeland, is kalmte daar wel een beetje zoek.

Johnny staat aan de ingang en vangt elke bewoner op, die het gebouw binnenkomt. Ik vind dat hij vandaag een zeer autoritaire houding heeft. Zo zelfbewust heb ik hem nog nooit gezien. Hij vertelt me, dat de dokken in brand staan. (Dat was dus het doel van de bomaanval vanmiddag.)

'Het zijn locale branden', zegt Johnny. 'Een stuk of vier. Er is een boodschap gekomen van de Luchtbescherming.'

Grote flatgebouwen, kantoren en fabrieken worden hier namelijk afzonderlijk telefonisch gewaarschuwd. Meestal tien minuten voordat de sirenes gaan loeien. Een goed systeem, dat paniek voorkomt. De boodschap van vanmiddag luidt: 'Het is waarschijnlijk, dat de Duitsers de branden in de dokken hebben gesticht om licht te hebben op het doel, wanneer ze vanavond en vannacht een grote bomaanval ondernemen. Uiterste waakzaamheid is geboden.'

Asjeblijft. Het klinkt zeer plausibel. Vanavond zullen dus de poppen gaan

dansen. Het dienstpersoneel van de flatbewoners sjouwt met allerlei spullen. Zij gaan vooruit om de kelderplaatsen klaar te maken voor hun meesters en meesteres. Kwartiermakers.

Op dat ogenblik loeit buiten het 'all-clear'-signaal. Jerry gaat naar huis. Tot vanavond. So long! Auf Wiedersehn!

Als je in de daktuin van ons flatgebouw staat, kun je de branden in de verte goed zien. Vanavond na het eten zullen we naar de schuilkelder moeten. We organiseren alvast een volledige dienstregeling. Ieder lid van onze gezinnen, groot en grut, krijgt een taak toegewezen, zodat we, als het nodig is, binnen een minimum van tijd van de achtste verdieping naar de kelder kunnen verhuizen.

Klokslag zeven toetert er een melding over het huis-luidsprekersysteem; een soort radiodistributie in het gebouw. Er is een alarmsignaal op komst. De bewoners hebben ruimschoots tijd zich gereed te maken voor de afdaling in de kelder.

'Ze zijn vroeg vanavond', zeggen we tegen elkaar. Iedereen pakt, volgens afspraak, de spullen, waarvoor hij verantwoordelijk is.

De schuilkelder is nog verlaten, wanneer onze gezinnen de buurt opzoeken die Johnny voor ons heeft gereserveerd. Vergeleken met andere hoeken is het in die van ons een armoedige boel. We hebben imitatie-leren oprolbare matrassen gekocht. Die liggen nu nog opgerold. En verder hebben we gewone dekens.

Andere hoeken echter vertonen de onmiskenbare tekenen van weelde. Mooie plaids met Schotse ruiten; gloednieuw. Klapstoeltjes. Rubbermatrassen, die met lucht gevuld worden. Kleine tafeltjes. Kijk daar eens, in die hoeken staan opklapbare bridgetafeltjes.

Johnny komt ons opzoeken.

'De continentals hebben haast', zegt hij licht spottend.

'Het signaal is gegaan.'

'Never mind', stelt hij ons gerust, 'maak het je maar gemakkelijk'.

Ik kan niet zeggen dat het op de schuilkelders storm loopt. In de kelder van het dienstpersoneel is nog niemand.

Johnny is op kondschap uit geweest. Naar het ondergrondse station Bakerstreet. Hij vertelt, dat de perrons stampvol liggen met schuilende mensen. Het geeft me een gevoel van voldoening dat we dus toch niet de enigen zijn die het signaal ernstig hebben genomen. Op straat is alles en iedereen buiten. Zo doodgewoon en alledaags, dat ik ook een uitstapje waag naar Bakerstreetstation.

De mensen slapen natuurlijk nog niet. Hun bedjes liggen op de grond gespreid. De mensen hokken bij elkaar en proberen in elkanders gezelschap

gezelligheid te vinden. Ik ontmoet een collega van 'The Daily Herald'. Laatste nieuws: Vanmiddag zijn tweeëntwintig Duitse machines neergeschoten.

Cynisch zegt hij: 'Met twintig is Winston ook al tevreden.'

De regering heeft officieel toestemming gegeven dat de ondergrondse stations als schuilkelders worden gebruikt. Overal worden comité's gevormd om de orde onder de grond te handhaven. Moeten de 'shelterers' zelf doen. De regering laat alles aan de mensen zelf over. Geen reglementen. Slechts een paar vage algemene aanwijzingen.

'Zal dat geen zoodje worden?' vraag ik.

De collega kijkt verbaasd: 'Why? We'll muddle through somehow'

Merkwaardig volk!

Tegen elf uur, half twaalf, begint het in onze kelder drukker te worden. Trouwens buiten ook. Als je op het binnenplaatsje staat, kun je de vrolijke keuken horen. Het afweergeschut klinkt luid en onheilspellend. Je leert de verschillende geluiden herkennen. Het droge korte geknal van Oerlikon-afweergeschut. De zware slagen van scheepsgeschut, dat in de parken is opgesteld; daarmee wordt een paraplu van staal en verderf boven Londen gespannen. Lichtkogels vliegen langs de donkere hemel. De zoeklichten staan als reusachtige pilaren, die het uitspansel torsen; als zo'n lichtkolom wordt gedooft, heb je het gevoel: zo meteen valt de hemel in. Er is een soort geschut dat, heel hoog in de lucht, een geluid veroorzaakt alsof een familie van reuzen aan het matjeskloppen is. Af en toe hoor je een gierend geluid, gevolgd door een zware dreun. Dat zijn de bommen. En tussen al deze geluiden door hoor je het gierend gegil van duikende vliegtuigen. Het snorrende geluid van Spitfires, en de karakteristieke zoem-zoem-toon van de Duitse machines.

Binnen in de kelder merk je van al dat lawaai niet veel. Alleen wanneer er dichtbij een bom ontploft, dreunt het gewelf. Maar de bridgespelers blijven dood-ernstig aan hun tafeltje zitten.

Johnny zit in zijn kubiekje; hij is voor het hele circus verantwoordelijk. En hij laat merken dat hij het weet. Een paar bewoners staan bij hem te praten. Ik ga erbij staan. Hij vertelt:

'De gepensioneerde kolonel van flat vierhonderd-twintig heeft een dekstoel naar het dak laten brengen en een partij dekens. Hij zegt, dat hij het bombardement wil zien. 'Oude soldaten sterven nooit', zegt iemand ('Old soldiers never die').

Johnny vertelt verder:

'Een half uur geleden heeft de kolonel gebeld. Van het dak. Er was een brandbommetje op het huis gevallen. Blus dat ding, Johnny, zei-d-ie. Ik heb er een zakje zand op gegoooid. Hij zelf bleef doodkalm in zijn dekstoel

liggen. Al komt de hele Luftwaffe... die vent raakt nooit in paniek. Ik mag die knaap wel. Moet goed dienen geweest zijn onder die kolonel.'

Een van de mannen wijst op de eretekenen die Johnny op de borst draagt: 'Geen wonder. Je bent zelf soldaat geweest...'

Dan zegt de man plotseling, en hij wijst op een kleurig vakje in de rij erekleuren: 'Heb jij de...?'

Hij noemt de naam van een militaire onderscheiding.

'Ja', zegt Johnny met een onverschillig air.

De bewoner, die hem de vraag heeft gesteld, gaat verder:

'Waar heb je die verdiend... Zoiets krijg je alleen maar als je naam in een legerorder genoemd is.'

'Is hij ook', zegt Johnny.

Omdat we toch zo gezellig bij elkaar staan, laat Johnny zich overhalen om te vertellen waarmee hij die fameuze onderscheiding heeft verdiend.

In de Eerste Wereldoorlog is Johnny bij een speciale brigade geweest, die blindgangers onschadelijk moest maken. Royal Engineers of zoiets. Ontplofte bommen en dergelijk gevaarlijk spul. Hij schijnt een expert te zijn in dat rare vak. Er is een onbehoorlijke dosis deskundigheid voor nodig, want de vijand verandert voortdurend de methoden van ontsteking. Maar meer dan vakkennis, heb je moed nodig om bommen onschadelijk te maken. Doodsverachting. Ze werden de club der zelfmoordenaars genoemd ('suicide-boys'). Eén keer heeft zijn vakkennis Johnny in de steek gelaten; bij die gelegenheid is hij zijn arm kwijtgeraakt. Toen hij uit het hospitaal kwam, heeft hij zich weer bij de brigade der zelfmoordenaars gevoegd. Zelf meewerken kon hij natuurlijk niet, met die ene arm, maar hij kon aanwijzingen geven.

Wij prijzen zijn moed. Hij zegt lakoniek:

'Och, moeilijk is het niet. Soldaat of in burger, je moet nooit vergeten: de dood is grillig als een vrouw.'

Hij vertelt dat ze hem op het ministerie van Oorlog nog niet vergeten zijn. Johnny is weer ingedeeld bij een ploeg vrijwilligers. Taak? Ontplofte bommen onschadelijk maken. Tijdbommen uitgraven. Hij moet zich beschikbaar houden. Als er een telefoontje komt, moet hij zich bij de chef van de ploeg melden. Ik heb het gevoel, dat iets van Johnny's glorie op ons afstraalt. Kinderachtig!

De datering van deze dagboekbladen loopt finaal in de war. Wat nu volgt, schrijf ik op zondagmorgen tien uur. Maar het behoort tot de aantekeningen van gisteren. Het is als het ware een vervolg.

Om zeven uur vanochtend ging eindelijk het 'all clear'. Toen was iedereen in de kelder klaar-wakker.

We lieten ons door de lift naar de achtste verdieping tillen. Scheren. Een heet bad om de meligheid uit je ledematen te laten trekken. Ontbijt. Iedereen is weer kiplekker. Het is vannacht buiten raak geweest, maar in zo'n kelder als die van ons is het best uit te houden.

Door de ramen van onze huiskamer kunnen we zien dat er nog heel wat brandjes smeulen. Jan, mijn onderhuurder, en ik gaan de straat op. 'Fik-kies kijken', zeggen we tegen elkaar; tenslotte zijn we allebei Amsterdammers.

Als je lukraak door de straten loopt, merk je pas hoe hevig het bombardement is geweest. Hele blokken zijn afgezet. Daar liggen tijdbommen onder het plaveisel. Werk voor Johnny en zijn zelfmoordenaars.

In de Baker Street is een rij huizen ingestort. Een ambulance-auto met een grote bel op het dak staat te wachten. Er liggen mensen onder het puin. Er wordt beweerd dat er nog begravenen in leven zijn. Mannen met helmen op scheppen als razenden om de stakkerds te bevrijden. Als ze maar op tijd komen. Met tien bulldozers kon je nu duizend mensenlevens redden.

We wandelen verder. We steken de straten achter Oxford Street door. Verroest... John Lewis heeft een fikse klap gehad. Het grote magazijn is totaal vernield. Er is een luchttorpedo op gevallen. Daarna is het vernielde gebouw in brand geraakt. Maar lang heeft de brand niet geduurd, want de vrijwillige brandweer heeft kans gezien vrij veel goederen uit de winkels op straat te slepen. Ze hebben de honderden wassen etalagepoppen er het eerst uitgehaald. Die staan nu naakt in een lange rij op 't trottoir. Grapje van bronstige mannen? Welnee! De vrijwillige brandweer bestaat voornamelijk uit jonge vrouwen, die er in hun uniformen attractief uitzien. Ik denk aan het winkelmeisje, dat mijn vrouw en mij nog geen vierentwintig uur geleden heeft geholpen. Ze had angst om naar huis te gaan. Ze wilde liever in de kelders van John Lewis blijven; daar was ze veilig voor de vervulling van de profetie die ze voor een paar shillings had gekocht. *Als* ze in de kelder was gebleven, zou ze nu dood zijn. De dood is grillig als een vrouw.

Zondag 8 september 1940. Deze zondag is, evenals alle andere zondagen in Londen, stom-vervelend. Het is mooi weer. De mensen zitten in Regents Park in het zonnetje. Ze kijken naar de kabelballons, die als honderden zilveren vissen in een blauw aquarium een goede vierhonderd meter boven hun hoofden op de wind deinen. Het heet, dat die dingen helpen tegen duik-aanvallen van bommenwerpers. Door die versperring kunnen de Stuka's niet laag komen en dus niet zo goed richten. Ze smijten hun bommen ver naast het doel. Het geeft je wel een prettig gevoel, als je bedenkt dat je huis

is verwoest, maar dat eigenlijk de Electrische Centrale geraakt had moeten zijn.

Er zijn vannacht zevenhonderd Duitse bommenwerpers boven Londen geweest, (staat in de krant), beschermd door het dubbele aantal jagers. Er zijn meer dan honderdvijftig Duitsers neergeschoten, wordt verteld. De haven brandt nog (dat is uit onze huiskamer duidelijk te zien). Vermoedelijk komen de Duitsers vanavond terug; het doel is immers goed verlicht. Alle peperpakhuisen zijn verbrand. De gloeiende peperkorrels zijn als een vurige fontein over de stad gestoven. Ze hebben op tal van plaatsen nieuwe branden gesticht.

In de volkswijken is de ravage verschrikkelijk. Er is een school getroffen, waarin vierhonderd mensen een schuilplaats hadden gezocht. Allemaal dood. Bij het bombardement van Croydon (dat is alweer een paar dagen geleden) zijn tweehonderd mensen gedood; toen werkten de sirenes niet. Fout in de aanleg, die aan de contrôle ontsnapt is. 'We'll muddle through somehow'. Het ondergrondse station Bank is getroffen en de bovenste hall, vlak onder de straat, is ingestort. Zevenhonderd doden.

Bij de branden in de volkswijken hebben zich heroïsche taferelen afgespeeld. Honderden mensen van de luchtbescherming hebben heldendaden verricht, ze kunnen stuk voor stuk aanspraak maken op een medaille.

Natuurlijk ontbreken de spookverhalen niet; dit is Engeland. Er wordt verteld dat de luchtbeschermers en de brandweerlieden hulp krijgen van geheimzinnige wezens, die uit het niet opdoemen en weer in het niet verdwijnen. Spookachtig zoiets.

Ik hoorde dezer dagen dat het Ministerie van Oorlog honderden brieven per dag ontvangt van genieën, die een onfeilbaar wapen tegen bombardementen hebben uitgevonden. Eén zot wil de wolken bevrozen en er dan afweergeschut op plaatsen. Een ander wil in de granaten van het afweergeschut lichtgevoelige cellen bouwen, zodat de projectielen langs de zoeklichten naar de vliegmachines kunnen klimmen, om daar te ontploffen.

Des nachts om één uur. Even over twaalfen een ontzaglijke klap. Ik voel de betonnen blokkendoos, ons flatgebouw, trillen. Het licht gaat even uit, maar er is geen paniek. Johnny is buiten wezen kijken, waar 't is ingeslagen. De bioscoop van Madame Tussaud ligt in puin. Dat is geen vijfhonderd meter van ons gebouw verwijderd. Jammer, ik heb de film van deze week nog niet gezien.

Zijn er vanavond meer Duitse machines dan gisteravond, of concentreren ze hun aanval nu op de binnenstad? Af en toe hoor je klappen en dan denk je: 'Die valt ongezeelig dichtbij.'

Maar in onze schuilkelder gaat het leven gewoon door, bij wijze van spre-

ken dan natuurlijk. Merkwaardig, ik bespeur een vermindering van de afstand tussen de kelder van het dienstpersoneel en die van de deftige bewoners. Iemand heeft ontdekt dat er bij de achterste kelder een buis van de waterleiding ligt. Als die pijp getroffen wordt, loopt de achterste kelder vol. Het personeel heeft de keus: dood door een bom, of dood door verdrinking. Dat is een onhoudbare toestand. Een paar mensen, die krachtens hun sociale positie in de achterste kelder thuishoren, zijn eenvoudigweg naar de voorkelder verhuisd.

Johnny heeft me de juffrouw gewezen die gezegd heeft:

‘t Ergste van zo’n oorlog is, dat je met je personeel in één kelder moet schuilen’. Haar dienstbode slaapt nu naast haar op een matras. Ze liggen er, als twee engeltjes. Oorlogen zijn de locomotief der sociale gerechtigheid (vrij naar Marx).

In de avondkrant (‘Evening News’) staat vandaag een dwaas verhaal. Maar het is waar gebeurd.

In Jermyn Street, dat is achter Piccadilly, woont een oude gepensioneerd majoor. Bij een van de bombardementen van de laatste dagen is er een klein kaliber bom op zijn huis terechtgekomen. Klein kaliber, dat zijn nog altijd dingetjes van een goede veertig kilo. Dat bommetje ging recht door zijn dak heen en door de vloer van de bovenste verdieping. In zijn huiskamer bleef het liggen. Het is niet ontploft. De gepensioneerd majoor heeft daarop een deken gepakt. Hij heeft de bom in die deken gewikkeld. Het hele geval nam hij in zijn armen. De straat op. Naar Piccadilly. Daar is hij, nog altijd met de bom in een deken, op een autobus gestapt. Heeft zich naar een van de Theemsbruggen laten rijden. Is daar uitgestapt, en daarop heeft hij de bom over de brugleuning in het water gezwiept. Klaar was Kees. Heldhaftig. Jawel, maar de politie heeft die majoor in zijn kuif gepikt. Hij krijgt een zware straf, wegens het in gevaar brengen van mensenlevens. Ik vraag Johnny: ‘Wat had hij dan moeten doen?’

‘Mij laten roepen’, antwoordt Johnny.

‘Wat had jij dan gedaan?’ vraag ik weer.

Hij zegt: ‘Ik zou de bom over de leuning van de brug in de Theems hebben gegooid. Waar gaat het heen, als iedereen op zijn eigen houtje met bommen kan gaan knoeien?’

Niemand denkt nog aan slapen. Shelter-leven is gezond voor mensen die gewend zijn laat naar bed te gaan. Menselijke nachtuilen. De exploitant van het café in ons flatgebouw gaat rond met een grote schaal vol sandwiches. Wie wat wil drinken, kan bestellen. Hij schrijft het op de rekening. Een van de bridge-geweldenaars is een klein kereltje; hij drijft een zaak in

mica. Een enorme business, want die delfstof is nodig voor de oorlogsin-
dustrie. Hij verdient veel geld. Dat is zijn vrouw trouwens aan te zien. Ze
heeft het figuur van een wulps vliegtuig-moederschap, is met goud en zilver
en diamanten behangen als een kerstboom. Ze neemt haar hele juwelens-
chat elke avond mee naar de kelder. Veel mensen lopen met kapitalen in
bankpapier in een zakje op hun blote lijf. Draag uw hele hebben en houwen
bij U en verdrijf zó de onzekerheid! De mica-man en zijn vrouw hebben
een zeer Engelse naam, maar in ons gezin lijden we aan een familiekwaa! :
we verzinnen voor iedereen bijnamen. Het mica-mannetje en zijn vrouw
noemen we: mister en missis Diamant.

De zonderlingste keldergasten zijn een man en een vrouw die we de eerste
avond al raar vonden. Zij boven-de-maat groot van gestalte; of het nu
komt doordat zij zo groot is, dan wel omdat hij werkelijk klein van stuk is,
maar als ze naast elkaar staan, lijkt het span een dwerg en een reuzin.
We noemen ze: 'Half Watt en Heel Watt'. Het rare aan dat tweetal is, dat
ze gekleéd slapen. Nu doet iedereen dat, maar in de schuilkelder slaap je
in een speciaal pakje. Een soort warme overall, die ze heel karakteristiek
een 'sirene-suit' noemen (Churchill heeft de naam bedacht).

Half Watt en Heel Watt slapen echter in hun gewone pakjes. Zij in de
jurk die ze overdag aan heeft; hij in zijn colbertje. Het onbreekt er nog
maar aan, dat hij en zij met een hoed op naar bed gaan. Het allerzonder-
lingste is echter, dat die twee naast elkaar slapen; onder één deken. Zoiets
doet een ouderwets echtpaar thuis, maar niet in een schuilkelder. Shocking!
In het begin heeft iedereen gedaan, alsof hij de vreemde gedragingen van
het tweetal niet opmerkte. Maar nu is de gemeenzaamheid tussen de bewo-
ners al zover gegroeid, dat de burens van de dure flats met elkander over
Half Watt en Heel Watt praten. Ze roddelen, doodgewoon roddelen.
'Die twee horen hier eigenlijk niet. Hij is bediende op 't kantoor van de
maatschappij die ons flatgebouw exploiteert. Hij heeft verlof van onze kel-
der gebruik te maken.'

't Is een schande', zegt moeder Diamant.

Later op de avond, beter gezegd vroeger in de nacht, gaan de mannen wat
apart zitten. Er wordt over zaken gesproken. Mister Diamant zegt dat hij
een paar boerderijen heeft gekocht. Een flink eind de kant van Bristol op,
een kilometer of vijftig buiten de stad.

'De boer kan er rustig op blijven zitten en zijn werk doen. Ik heb in het
huis kamers laten ontruimen voor mij. Als de oorlog in de stad te erg
wordt, ga ik naar de boerderij', legt Mister Diamant uit.

'Wat doe je met die andere boerderijen?' vraagt ik, 'een mens kan toch
maar op één boerderij tegelijk zijn.'

Medelijdend gegrinnik bij de anderen. Goedhartig legt Mister Diamant

mij uit, dat hij een stijging van de prijzen der boerderijen verwacht. De bommen van Hitler jagen de mensen de stad uit, de prijzen omhoog en de winst in de zak van Mister Diamant. 'Trouwens', zegt hij, 'alles wordt duurder. Huizen, piano's, vulpenhouders... elk artikel is een betere belegging dan geld.'

Johnny is een prachtvent. Hij is vandaag langs alle flats in ons gebouw gegaan. Met een lijst. Wie mee wil helpen Spitfires bouwen, kan zich bij hem aanmelden. Je hoeft er niet voor naar de fabriek. Het werk wordt thuis gebracht. Bijna alle bewoners hebben zich opgegeven. De bestelling is al onderweg. Rubberkapjes schuiven over een vreemd gevormd soort schroefje. Duizenden, tienduizenden rubberkapjes, tienduizenden schroefjes. Wat men noemt: zenuwenwerk. Maar vooral vrouwen, die thuis rustig naar de radio luisteren, kunnen dat karwei makkelijk aan. Inderdaad dit is een 'people's war'.

'Heeft de bewoonster van flat numero zoveel ook werk aangenomen?' vraag ik aan Johnny en ik noem de naam van Mrs. Diamant.

'Natuurlijk' antwoordt hij.

Mijn gezicht heeft verraden, dat zoveel ijver me van deze dame meevalt. Maar Johnny zegt:

'Ze heeft twee zoons in de RAF. Jongens, die op Spitfires zitten.'

Op Piccadilly, vlak tegenover de prachtige kerk van Christopher Wren, zijn achter elkaar twee zware bommen in hetzelfde gat gevallen. Er is nu een enorme kuil in de grond, plaats voor een flinke boerenhofstede. Het verkeer is totaal ontwricht. Trouwens de mensen ook. Eén nacht in de schuilkelder is best vol te houden, maar hoeveel nachten duren de bombardementen nu al? De mensen worden kregelig. Ze slapen slecht, en in een bedorven atmosfeer.

Maar nu breekt de humor door bij degenen die zich door de gebeurtenissen niet kapot willen laten maken. De krantenverkoper op de hoek van het Circus heeft elke ochtend op een zwart bord voornaamste berichten geschreven. Hij begint altijd met het opschrift: Good morning. Goeie morgen. Vanmorgen staat er in plaats van 'Good morning'...

GOOD YAWNING

Er is in Soho een kroeg, waar een bord buiten hangt:

**GEDURENDE BOMBARDEMENTEN IS ONS ETABLISSEMENT GEOPEND
ALLEEN IN GEVAL VAN 'N VOLTREFFER SLUITEN WE ONMIDDELIJK**

Een eindje verder ligt een winkel in puin, maar de winkelier zet de nering in de ruïne voort. Hij heeft een bord geschilderd :

NOG MEER OPEN DAN GEWOONLIJK

Als de zon eenmaal boven de horizon is, verdwijnen de zorgen van de mensen langzaam. Tegen twee uur in de middag heeft iedereen zijn normale humeur. Dan lijkt het leven onverwoestbaar, maar de dood is grillig als een vrouw.

Vanavond staat Johnny aan de ingang van de schuilkelder, kwansuis onverschillig. Maar hij ziet kans iedereen ongemerkt iets in het oor te fluisteren. Slecht nieuws. Een van de zoons van mister en misses Diamant is neergeschoten. Killed in action; dat staat in de brief, die vandaag door een geüniformeerde man van het ministerie van Luchtvaart is bezorgd.

Er hangt een gedrukte stemming in de schuilkelder. Mister en missis Diamant komen binnen. Rustig, goudgerand en welverzorgd als altijd. Mijn vrouw en ik weten niet goed wat we moeten doen. In Nederland zou je naar de zwaar beproefde ouders toegaan. Je zou formeel zeggen: 'Condoleer U met het verlies', of een dergelijke conventionele gemeenplaats. Wat doen de Engelsen?

Ze doen niets. Iedereen weet wat er gebeurd is. En mister en missis Diamant weten, dat iedereen het weet. Als de getroffen ouders hun droefheid zouden laten merken, zouden de burens met hun rouwbeklag komen. Nu de ouders echter door hun gereserveerde houding tonen, dat zij zich willen beheersen, respecteren de anderen hun gevoelens. De bridgetafeltjes worden uitgeklast. De vaste spelers nemen plaats. Het spel begint. Er wordt wat gedempter gesproken dan op andere avonden. Mister Diamant speelt mee. Beheerst.

Als tegen één uur de lichten op halfduister worden gedraaid en de mensen zich te ruste begeven, zet missis Diamant een portret naast haar slaapmatras.

De hoek, waar Half Watt en Heel Watt onder één deken gekleed slapend de openbare mening tarten, is vanavond leeg. De spullen zijn weggehaald. Johnny, die nu eenmaal alles weet, vertelt dat het kleine mannetje dienst heeft genomen bij het leger, vrijwillig. Zijn vrouw heeft zich aangemeld bij een van de vrouwelijke hulpcorpsen. Kinderen hebben ze niet. Als de oorlog voorbij is, zullen ze wel zien wat er van hun huishoudinkje terecht is gekomen.

Toen we vanmorgen wakker werden, was Johnny verdwenen. Zijn plaats-

vervanger-hulpknechtje-stoker-loodgieter vertelt, dat Johnny in het holst van de nacht, om precies te zijn om vier uur, is weggeroepen. Natuurlijk weer een tijdbom, of een hele verzameling tijdbommen, die onschadelijk moeten worden gemaakt.

Als om half acht de man van de krantenkiosk het pak ochtendbladen voor de flats komt brengen, horen we echter dat het deze keer niet een doodgewone huis-tuin-en-keukenbom is.

Het hart van de City is afgezet. Er is een grote politiemacht op de been. Niemand krijgt toegang tot het verboden gebied. Er ligt een tijdbom onder de kathedraal van Sint-Paulus. Een bom van duizend kilo. Een verschrikkelijk ding, omdat het voorzien is van een machinerie aan de kop, waardoor de helse machine zichzelf voortdurend dieper begraaft. Van dat zelfgraven geloof ik niet, maar de bom ligt er en dat is erg genoeg.

De ploeg van Johnny is opgeroepen om te helpen dat ontplofbare geval onder de kathedraal onschadelijk te maken. Als St. Paul's valt, bezwijkt Engeland. Belangrijke beslissingen hangen soms af van incidentele gebeurtenissen. Ik geloof niet dat het volk de morele schok zal kunnen verwerken. Als ik schrijf, dat Londen de adem inhoudt, klink die uitdrukking als een gemeenplaats. Maar je merkt dat op de achtergrond van elke gedachte, elk gesprek, elk stuk dat je leest, staat: de kathedraal van Sint-Paulus.

Woensdag 11 september 1940. Vandaag hebben we veertien uur aan één stuk in de schuilkelder gezeten. De bombardementen nemen in hevigheid toe. Het is duidelijk, dat we naar een climax toegaan. Of naar een anticlimax.

De bom onder de Sint-Paulus'kathedraal ligt er nu al vierentwintig uur. Ik heb geprobeerd dichterbij de kerk te komen, maar werd onherroepelijk teruggestuurd. Van een collega hoorde ik, dat meer dan honderd vrijwilligers aan het werk zijn.

Donderdag 12 september 1940. Achtenveertig uur ligt de bom onder de kerk. Het gevaar voor ontploffing is toegenomen. Bij het graafwerk is een gasbuis geraakt, die in brand is gevlogen. De brand is geblust. De bom lag vanochtend zes meter diep; dat is anderhalve meter dieper dan gisteren. De bom zakt niet loodrecht, maar graaft zich werkelijk in een schuine lijn onder de fundering van de kerk.

Veel mensen gaan in de richting van de City.

'We willen de kathedraal voor het laatst zien' zeggen ze.

Onze schuilkelder viert feest, want Johnny, onze held, is terug; en de kerk is gered. Wonderlijk, opeens heeft iedereen het gevoel dat we de oor-

log tot een goed en zegenrijk einde zullen brengen. Er staan grote stukken in de kranten. In en bij de kerk zijn de redders gehuldigd. Hun namen komen in een gedenkboek. Ze worden geridderd.

Mister Diamant heeft het initiatief genomen tot een eenvoudige huldiging van Johnny bij ons in de kelder. Hij krijgt een paar certificaten van deelname in de oorlogslening. Het geld wordt door de medebewoners van het gebouw bij elkaar gebracht.

Omdat we vinden dat de ceremonie niet zonder enige romantiek mag aflopen, is Johnny uitgenodigd vanmiddag om vier uur bij de kerk van Sint-Paulus aanwezig te zijn. De bewoners zijn er ook. Een soort privéhuldiging. Mister Diamant houdt de speech. Hij zegt:

‘Beste vriend Johnny: Toen je in de Eerste Wereldoorlog je arm verloor, heb je gedacht: het is een zwaar verlies, maar de redding van alles wat mij dierbaar is, maakt het verlies gemakkelijk te dragen. Engeland was je arm waard. In de afgelopen dagen heb jij, en vele anderen, je leven op het spel gezet en je hebt gedacht: wat is de waarde van mijn leven vergeleken met de waarde van deze kathedraal? Johnny, wij danken je in naam van de miljoenen, die je niet kennen, maar je naam zegenen.’

Johnny houdt zich kranig. Hij staat op een eindje sigaret te kauwen. Aan de wijze waarop telkens de spieren van zijn wangen uitzetten onder de druk van zijn gebit, kan je zien, dat Johnny het met zijn zenuwen te kwaad heeft. Nu moet hij antwoorden. Hij zegt:

‘Beste mensen, ik heb natuurlijk niet zesendertig uur aan één stuk naar die bom gegraven, om de waarheid te zeggen, ik heb helemaal niet gegraven. Ik heb er alleen maar bij staan kijken. Het enige wat ik gedaan heb, is dat ik af en toe tegen de jongens heb gezegd: blijf van dat gedeelte af, want die bom kan er niet tegen als hij op die plek gekieteld wordt. Well, en ik heb ook wel eens om me heen gekeken. Ik zal U een bekentenis doen. Ik heb nu pas gezien hoe mooi de kathedraal is; alsof ik de kerk voor het eerst in mijn leven zag. En de huizen erom heen, wat zijn ze lelijk en oud en vervallen en armoedig. Ik dacht: ’t is toch eigenlijk een smaad, dat zo’n mooie kerk vlak bij een stadswijk staat, waar de mensen in ellende wonen. En kijk nu eens om je heen, de bommen van de vijand konden de kerk niet treffen, maar de lelijke, armoedige en vervallen huizen zijn in elkaar gezakt.’

De duiven vliegen rondom de kerk en zetten zich op de trappen. Mensen gaan de grote deuren door. In de laatste week zijn vijftienduizend huizen van Londen volkomen vernield. Maar Johnny heeft gelijk, wat lelijk was is verdwenen; nog nooit hebben de Engelsen hun kerk zo goed kunnen zien als nu.

GEVAREN MOET ER WORDEN

Eind 1942 hoorde ik in Londen een verhaal dat ik onmogelijk kon geloven. Veel fantastische vertelsels deden toen de ronde. Dat is ook een oorlogsverschijnsel. In tijden van grote spanning draait de menselijke verbeeldingskracht een hoger toerental. Zulke verhalen zijn soms begiftigd met een taaie levenskracht. Ze worden legenden. Honderden jaren later staan ze in de jongensboeken. 'Paddeltje, descheepsjongen van Michiel de Ruyter'. Of 'De Schaapherder' van Oltmans, waarin de heldendaad van Jan van Schaffelaar te lezen is. De geschiedvorser zoekt het echter allemaal precies uit; dat is 's mans roeping. Ik heb eens gelezen dat onomstotelijk is komen vast te staan: Jan van Schaffelaar is nooit van de toren gesprongen.

Het verhaal dat ik eind 1942 in Londen hoorde, klonk nogal fantastisch. Een Nederlandse koopvaarder was in de Noordelijke IJszee tot zinken gebracht. Een paar opvarenden hadden zich in een reddingsboot uit de voeten kunnen maken. Ze kwamen op Nova Zembla terecht. In de barre kou... enne... een van de schipbreukelingen had in zijn jonge jaren het boek gelezen dat in elke bibliotheek van elke Nederlandse school te vinden is: 'De overwintering van Willem Barentsz'... enne... die matroos herinnerde zich sommige delen ervan... enne... toen gingen die schipbreukelingen gewoon dat boek 'na-spelen', afgaande op het geheugen van die ene matroos.. enne... zó zijn ze de barre winter in sneeuw en ijs doorgekomen.

Lezer, zeg het nu eens eerlijk, zou U het verhaal wel hebben geloofd? Te mooi om waar te zijn.

Door welke omstandigheid dit verhaal me in 1961 opeens weer te binnen schoot, weet ik niet. Misschien was er zelfs helemaal geen omstandigheid. Een mens denkt dat hij een geordend geheugen bezit, maar dat is opschepperij. Zijn hersens hebben veel weg van een rommelkamer. De gekste voorwerpen liggen er onder een laag stof. En af en toe komt er iets te voorschijn. Toevallig? Zo ging het ook met die overwintering op Nova Zembla. Bijna twintig jaar nadat iemand het mij had verteld, begon ik opeens een felle belangstelling voor dit gerucht te voelen. Was er misschien toch *iets* van waar? Omdat ik in de journalistiek heb geleerd dat het altijd nuttig is je eigen ingevingen achterna te lopen, ging ik zoeken en snuffelen.

Iemand zei me:

‘Dat moet dan een schip geweest zijn uit het beruchte konvooi naar Moermansk. Churchill heeft erover geschreven.’

Ja zeker, in de memoires van Churchill vond ik een prachtige passage, aan dat konvooi gewijd.¹ Waren er Nederlandse koopvaarders bij betrokken? Nou en of! Voor bijzonderheden verwees een andere deskundige me naar een prachtig boek dat de daden van de Nederlandse koopvaardij tijdens de Tweede Wereldoorlog in termen van volstreckte waarheid kort, maar gortdroog heeft geboekstaafd.² Het spoor begon warm te worden. Inderdaad één van de vele Nederlandse schepen uit dat konvooi was, gelijk talrijke anderen, in de grond geboord. De bemanning had zich in een sloep begeven en was, warempel, op Nova Zembla beland. Bijzonderheden ontbraken. De rest van het speurwerk was eenvoudig. Via een paar welwillende relaties kwam ik er al spoedig achter waar ik alles te weten kon komen. Het schip heette ‘Paulus Potter’. Kapitein: W. J. Sissingh, maar die was, toen ik het spoor terugvolgde, helaas reeds overleden. De eerste stuurman F. A. van der Mey leefde echter gelukkig nog. Hij bleek zowaar een vijf minuten bij mij vandaan, in Huizen, te wonen. Hij heeft mij het gehele verhaal verteld. De waarheid is nog veel fantastischer dan het gerucht van destijds. Het was niet: te mooi om waar te zijn. Maar: te waar om mooi te zijn. Het is een afschuwelijk verhaal. In een boek, dat van ‘Londen’ vertelt, mag het echter niet ontbreken. De Nederlandse zeelieden waren weliswaar weinig in Londen te zien. Er bestond vaarplicht. Ze behoorden daardoor tot het uithuizige deel van die wonderlijke Nederlandse gemeenschap aan de Theems – wel uithuizig, maar zeer geacht. Als een hommage aan al die zeelui ga ik nu het verhaal van de ‘Paulus Potter’ neerschrijven, even beheerst en daardoor schijnbaar koud en onbewogen als stuurman van der Mey het mij heeft verteld.

De ‘Paulus Potter’ was nog gloednieuw toen het schip bestemd werd voor de vaart op Moermansk. Het mat een goede tienduizend ton. Het was, tijdens de oorlog, in Manchester gebouwd. Bij de tewaterlating had het de doopnaam ‘Emperor John’ ontvangen, maar ‘Paulus Potter’ leek een half jaar later een toepasselijker naam voor een Nederlandse vrachtvaarder. Ze hadden het door het Manchester Ship Canal naar het noorden gevaren. Het lag eind juni 1942 in de haven van Glasgow om geladen en bewapend te worden voor de gevaarlijke oversteek.

Ome Josef Stalin zat toen te springen om oorlogsmateriaal uit Engeland en Amerika. De soldaten van het Rode Leger vochten als tijgers, maar ze hadden gebrek aan alles. Er was onvoldoende munitie. De Russische lucht-

¹ ‘Memoires’ van Churchill, deel 6, blz. 282 (Nederlandse uitgave, Elsevier)

² S. J. Graaf van Limburg Stirum: ‘Varen in oorlogstijd’, Uitg. C. de Boer.

macht kon niet uit de voeten. Er waren onvoldoende tanks. Reparatie-materiaal voor auto's was er niet. De slijtage-slag tegen de Duitse invallers vrat aan de voorraden. Uncle Joe stuurde noodkreten. Hij had gelijk. Zonder Engelse en Amerikaanse hulp was het gevaar groot dat de Russen het loodje zouden leggen, ondanks alle heldenmoed en doodsverachting. Toen moest er gevaren worden. Om de Noord. Route Moermansk.

Tot de lading van de 'Paulus Potter' behoorde een groot aantal kant-en-klare tanks, vliegmachines, onderdelen voor geschut en dergelijk spul. De grote betekenis van deze lading voor de Russische oorlogsvoering bleek ook uit de bewapening van het schip. Die was formidabel. Het leek meer een kleine kruiser dan een koopvaarder. Veertien stuks Oerlikon afweergeschut, twee double Marlins afweergeschut, Amerikaans colts-geschut dat vierhonderdvijftig schoten per minuut kon lossen en met water moest worden gekoeld. Aan stuurboord stonden veertien stuks geschut om er raketten mee af te vuren en aan bakboord nog eens veertien. Verder voerde de 'Paulus Potter' vier Vampire-kanonnen. Zo'n Vampire vuurde een raket af die in de buurt van het vliegtuig moest ontploffen. Dan maakte zich uit de raket een parachute los, waaraan een bom bengelde. De kunst was de parachute zó te plaatsen dat het vliegtuig tegen de bom aan *moest* vliegen. Verder had de 'Paulus Potter' nog Gimbelgeschut aan boord, waarmee horizontaal op vliegtuigen kon worden geschoten. Tussendeks vervoerde het schip vele tonnen springstof, genoeg T.N.T. om half Engeland in de lucht te doen vliegen. Behalve een Nederlandse bemanning had het schip achttien Engelse kanonniers aan boord.

Met drie andere koopvaarders als gezelschap koerste de 'Paulus Potter' van Glasgow naar Reykjavik op IJsland. Deze route werd volkomen door de geallieerde luchtmacht en vloot beheerst. Het was er zo veilig als op Piccadilly, alles in het betrekkelijke. Reykjavik was het verzamelpunt voor een der grootste konvoien met oorlogsmateriaal dat ooit de zee heeft bevaren. Het konvooi kreeg een gemengde samenstelling; dat was gebruikelijk. Engelsen, Nederlanders, Noren, Amerikanen en Belgen. En een escorte oorlogsschepen. Het totaal aantal koopvaarders bedroeg achtender-tig.

De schepen stoomden langs de westkust van IJsland naar het noorden. Bij de noord-westpunt van het eiland werd het gehele konvooi geformeerd. Nu koersten ze op een route die ten oosten van Jan Mayeneiland liep. Toen de schepen eenmaal op die koers lagen, was het duidelijk dat de Duitsers niet het plan hadden hen ongehinderd te laten passeren. In de Noorse fjorden lagen veel vijandelijke duikboten verborgen. De Duitsers trokken verder al hun onderzeeërs uit de Atlantische Oceaan terug. Zij pasten de tactiek toe die berucht is geworden onder de benaming 'the wolves pack',

de horde wolven. Ze hielden een groep van veertig of misschien wel meer duikboten die een eind achter het konvooi aanvoeren in één commando bij elkaar. Op bevel schoten telkens vijf duikboten uit de 'wolves pack' naar voren. Deze vijf besprongen het konvooi als het ware van alle kanten tegelijk, ze vuurden hun torpedo's af en lieten zich daarna weer snel afzakken naar de horde ver achteruit. Dan sprongen er uit het pak wolven weer vijf andere naar voren die dezelfde aanvalstactiek volgden. Voor de bemanning van de konvooischepen betekende dit een ononderbroken spanning. De bedoeling was niet alleen de verdediging te demoraliseren, maar ook de voorraden dieptebommen, het afweergeschut en de andere verdedigingsmiddelen uit te putten.

Al werd inderdaad het uiterste van mensen en materiaal gevergd – de successen van de Duitsers waren betrekkelijk gering.

Daarop zetten zij de tweede fase van de aanval in. Terwijl onder water de duikboten de schepen volgens de tactiek van de horde wolven bleven bestoken, kwamen van de Noorse vliegvelden de Duitse bommenwerpers in dichte drommen opzetten. Koste wat het kost, de wapenzendingen voor Rusland moesten vernietigd worden. Verschillende schepen van het konvooi hadden reeds zware averij opgelopen, andere waren gezonken. Maar, wonder boven wonder, de 'Paulus Potter' was nagenoeg ongedeerd door het zware bombardement heengekomen. De nacht bracht geen rust. De duikboten vielen onophoudelijk aan. Duitse vliegtuigen bleven boven het konvooi hangen, kennelijk met de bedoeling de positie te bepalen voor nieuwe aanvallen, wanneer het wat lichter zou worden. Ofschoon het midden in de zomer was, daalde de temperatuur in de Noordelijke IJszee 's nachts ver beneden nul.

Toen de ochtend gloorde, hervatten de Duitsers hun aanvallen met ongebreidelde kracht. Behalve met onderzeeërs en bommenwerpers, bestookten ze de schepen van het konvooi nu met de boordkanonnen van laagvliegende vliegtuigen. Weliswaar hadden de schepen zelf van deze boordkanonnen betrekkelijk weinig te lijden, maar deze beschietingen vergden het uiterste van de mannen aan het afweergeschut. Het duurde dan ook niet lang of de eerste gewonden aan boord van de 'Paulus Potter' zakten ineen. De Duitse aanvallen met boordwapens waren niet langer te weerstaan. Het konvooi kreeg het bevel met behulp van al het geschut aan boord van alle schepen, als het ware een stalen koepel boven de bedreigde vloot te spannen. Een paar uur lang probeerden de Duitsers door die koepel van gloeiend staal heen te breken. Tien Duitse machines gingen verloren. Toen de avond viel stoomde het konvooi, zwaar gehavend, nog steeds op zijn vastgestelde koers. Rusland *moest* wapens krijgen. Uncle Joe kon er niet zonder.

Op de vierde juli veranderden de Duitsers opnieuw hun tactiek. Vijfentwintig bommenwerpers vielen aan met torpedo's, die uit de lucht op de schepen werden afgevuurd. Voor de Duitsers had deze tactiek het voordeel dat het vliegtuig een eind van het bedreigde schip en het afweergeschut verwijderd kon blijven, zover, dat het voor de verdediging moeilijk of in het geheel niet bereikbaar was. Dan lanceerde het de torpedo, die als een haai door het water schoot, recht-toe-recht-aan op het schip af. Maar de verdediging was zo vinnig dat de Duitse bommenwerpers het niet verder konden brengen dan tot de buitenkant van het konvooi; vijf Duitse bommenwerpers werden neergeschoten.

Het konvooi lag toen benoorden het Bereneiland. In een geconcentreerde aanval, gooiden de Duitsers alle duikboten en alle vliegtuigen waarover ze beschikten, in de strijd. Het konvooi leed zware verliezen aan mensen en schepen, maar wat behouden bleef, ging voort op de vastgestelde koers. Stug en verbeteren. De 'Paulus Potter' had het wonder boven wonder gehouden. Verder naar Moermansk met wapens voor het dappere Rode Leger.

In de Noorse havens lag een deel van de Duitse bovenwater-oorlogsvloot. De zware kruiser 'Tirpitz' was er ook. Toen de geconcentreerde aanvallen van duikboten en vliegtuigen er niet in waren geslaagd het konvooi uit elkaar te jagen, zodat de schepen afzonderlijk bestookt en tot zinken gebracht zouden kunnen worden, besloot de Duitse admiraliteit de bovenwatervloot in de strijd te werpen. Met het verdragende geschut van lichte en zware kruisers moest het mogelijk zijn het konvooi de beslissende slag toe te brengen. Door deze Duitse beslissing kwam de geallieerde admiraliteit in Londen echter voor een moeilijke beslissing te staan. De geallieerde vloot loerde reeds geruime tijd op de 'Tirpitz' en de begeleidende schepen. Nu de vijand uit de Noorse haven te voorschijn kwam, was er wellicht kans de Duitse marine *de* beslissende slag toe te brengen. Dat zou voor de oorlogsvoering op lange zicht van grote betekenis kunnen zijn. Maar... het betekende, dat de geallieerden de oorlogsbodems, die het konvooi dekten, moesten terugtrekken voor de aanval op de 'Tirpitz'.

Het konvooi kreeg het bevel: verspreiden! De escorte-vaartuigen trokken zich terug. Bij het uitzetten van de koers van het konvooi was deze mogelijkheid voorzien. In de brandkast van elke kapitein bevond zich de verzegelde enveloppe, waarin de koers stond aangegeven die hij moest varen wanneer het bevel 'verspreiden' van kracht werd.

Op de 4e juli 's avonds riep kapitein Sissingh zijn officieren in zijn hut bij elkaar. Hij sprak plechtige woorden, ernstig en vastberaden. Maar een der officieren vertaalde de toespraak kernachtig:

'Dat wordt verzuipen.'

Overeenkomstig zijn orders zou kapitein Sissingh proberen de 'Paulus Potter' noordelijker te sturen, op Spitsbergen aan en dan oostwaarts. Hoe verder naar het noorden hoe minder kans dat de Duitsers hen zouden kunnen grijpen.

Koers noord – koers noord. Het duurde niet lang of het schip raakte tussen het drijfijjs. Eerst waren het nog slechts losse schotsen die zich gemakkelijk op zij lieten duwen, maar gaandeweg werden het grote ijsvelden. Verder naar het noorden kon men niet gaan zonder gevaar voor schip en lading. Aan een ingevroren schip zouden de Russen ook niet veel hebben. Men hield dus wat zuidelijker aan en kwam daardoor in de buurt van wat Amerikaanse koopvaarders die tot hetzelfde konvooi hadden behoord. De schepen werden spoedig door een Duits verkenningsvliegtuig ontdekt. Daarop volgde een geconcentreerde aanval van zeven bommenwerpers. Weliswaar kregen ook de Amerikaanse schepen ruimschoots hun deel van de aanvallers, maar allengs werd het duidelijk dat de opdracht luidde: de 'Paulus Potter' moet, in elk geval, hoe dan ook, tot zinken worden gebracht. Het afweergeschut werkte aan beide kanten, omdat de vijand zowel aan bak- als aan stuurboord aanviel. Dat stelde aan de bemanning zware eisen. Zo geducht was evenwel de verdediging dat ook deze Duitse aanval mislukte. Het schip zette zijn reis voort volgens de voorgeschreven koers.

De zeven bommenwerpers hadden zich bij een groot eskader vliegtuigen gevoegd, dat aan de horizon zichtbaar was. Een nieuwe groep bommenwerpers maakte zich los voor de volgende aanval. Het wapen, dat de Duitsers nu gebruikten, was vrij nieuw. En zeer gevaarlijk. Ratelmijnen! Deze mijnen behoefden niet óp of vlak vóór het schip gegooid te worden om hun helse werking te kunnen uitoefenen. Ze werden op goed geluk zo dicht mogelijk in de nabijheid van de 'Paulus Potter' geworpen. Door de ontploffing van deze ratelmijnen geraakte het water in zo heftige beroering, dat de platen en spanten van het schip lostrilden. Klinknagels sprongen uit hun gaten.

Machinist Kluwen rapporteerde:

'Schotten van de kolenbunkers kapot. De kolen zijn in de machinekamer en op de vuurplaat terecht gekomen.'

De vuren konden niet meer gestookt worden. Onder de benarde omstandigheden was er geen denken aan dat de machinekamer kon worden geruimd.

De vaart ging uit het schip. Spoedig daarop ontsnapte een dichte wolkstoom uit de machinekamer. Alles wees erop dat de hoofdstoomleiding kapot was. De mannen van het zwarte koor met hun naakte bezwete lijven kwamen uit hun hol beneden naar boven. In de vrieskou van de Poolzee vormden ze het levende decor van een hels tafreel. Rondom was de zee in hef-

tige beroering. Overal in het rond klonk het geluid van het afweergeschut. Het vliegtuiggebrom overstemde nu en dan alles, want de Duitsers waren nu overgegaan tot duikvluchten. De mannen aan het afweergeschut bleven echter vuren. De half-naakte mannen droegen munitie aan. Twee Duitse machines werden neergehaald. Twee Amerikaanse koopvaarders, die in dezelfde koers meelagen, verkeerden reeds in zinkende toestand. Men zag hier en daar sloepen die drenkelingen uit het ijskoude water oppikten. De ongelijke strijd van de 'Paulus Potter' tegen een welhaast onuitputtelijke overmacht duurde anderhalf uur. Toen raakte de munitie van het schip op. De stuurmachine was onklaar.

Kapitein Sissingh gaf het bevel: verlaat het schip!

Ondanks de wanorde en de voortdurende bombardementen stelde de bemanning zich volkomen ordelijk aan dek op. De machinist Kluwen zei evenwel dat *hij* het schip niet wenste te verlaten. Bittere ervaring had de geallieerde zeelieden geleerd dat de Duitse vliegtuigen er geen been in zagen met hun boordwapens sloepen met schipbreukelingen te beschieten. Machinist Kluwen redeneerde: als ik dan toch dood moet gaan, dan maar meteen aan boord van het grote schip en niet in een sloep.

De weigering van de machinist was niet het enige incident bij het verlaten van het schip. Toen de eerste sloep met mensen gestreken was, sprong het scheepshondje Mascotte over de reling. Het beestje werd uit zee opgevist en aan boord van de sloep genomen.

In drie sloepen werd de gehele bemanning geborgen, die zich zo snel mogelijk uit de nabijheid van het zinkende schip wilde verwijderen om niet in de draaikolk te worden meegezogen.

De machinist Kluwen kreeg ongelijk. Wel bleven de bommenwerpers boven het schip, maar ze lieten de mannen in de boten ongemoeid. De machinist had dit blijkbaar opgemerkt, want hij maakte nu ook aanstalten om het schip te verlaten. Hij zette een van de vlotten overboord en sprong er zelf op. Op dat zelfde ogenblik wierp de vijand een bom, die tussen het schip en dat vlot terecht kwam en in het water ontplofte. Iedereen dacht dat Kluwen verloren was, maar toen de rook was opgetrokken, zat hij, ei-geel van de zwaveldampen, ongedeerd op zijn vlotje. Hij stapte op een van de sloepen over.

De 'Paulus Potter' maakte nu zware slagzij, maar ze dreef nog. De eerste stuurman van der Mey oordeelde dat de sloepen niet verder konden gaan, zonder behoorlijke kaarten, kompassen en dergelijke. Er was in de sloepen nauwelijks proviand. Bovendien was de kleding der bemanning onvoldoende. Sommigen waren halfnaakt in de boot gesprongen. Van anderen was de kleding zo doorweekt, dat varen in de barre kou zelfmoord zou betekenen.

Stuurman van der Mey stelde de kapitein voor, dat hij naar boord terug zou gaan om de nodige spullen te halen. Het kon misschien nog net. Gevaarlijk was het wel, want de enorme lading T.N.T., die aan boord was, kon elk ogenblik ontploffen.

De stuurman ging aan boord, Met ijzige kalmte sjouwde hij alles uit het zinkende schip naar dek. Dekens, kleding, blikken proviand. Toen alles overboord in de sloepen was gegooid, klom hij onverstoorbaar tegen het schuine dek op en naar de brug. Hij nam kaarten, nautische instrumenten en de scheepspapieren van de 'Paulus Potter' mee. Pas daarna stapte hij weer over op de sloep.

Bij het beraad dat daarop ver van de 'Paulus Potter' (die ze spoedig in de golven zagen verdwijnen) plaats vond, bleek, dat stuurman van der Mey erop had gerekend dat ze het schip zouden moeten verlaten. Hij had 's morgens een koers uitgezet, die de sloepen zouden moeten varen. Helaas bleek dat tot de uitrusting van de sloepen niet behoorde een behoorlijke kaart van de Noordelijke IJszee en evenmin een precisie-uurwerk. Ook pech, als hij dat had geweten, had hij die spullen van boord gehaald. Maar dat ging nu niet meer. Ze moesten zo goed en zo kwaad als het ging varen op hun herinnering aan de schoolatlas van Bos.

De koers, die stuurman van der Mey had uitgezet, moest hen naar Nova Zembla brengen. De stemming aan boord van de drie sloepen, die dicht bij elkaar bleven, was, begrijpelijkerwijs, zeer neerslachtig. Enkele jongere matrozen jammerden. Anderen spraken de niet ongerechtvaardigde vrees uit, dat ze in de koude Poolnacht zouden doodvriezen. De hoofdofficieren slaagden er evenwel in de stemming enigszins te verbeteren.

Toen inventaris was opgemaakt, bleek dat er, mondjesmaat, rantsoen aan boord was voor twaalf dagen, inclusief een rantsoen voor het hondje Mascotte. (Het stomme beest heeft veel bijgedragen tot een beetje vertier). Het was de bedoeling dat stuurman van der Mey zou voorgaan in de motorsloep, maar de motor was niet aan de gang te krijgen. Ze moesten zeilen. In de motorsloep stond echter vrij wat water. Niet alleen, dat dit 's nachts zou betekenen, dat voeten zouden bevriezen, maar al dat water maakte het zeilen zwaarder.

Ze moesten eerst hozen.

In de moeilijke omstandigheden waren de zenuwen van de mannen tot het uiterste gespannen. Een kleinigheid kon een uitbarsting van woede of van neerslachtigheid veroorzaken. Zo'n kleinigheid was het bevel: hozen! Een van de mannen kreeg een zenuw-aanval. Hij weigerde, tierend en vloekend, te gehoorzamen. In zijn gemoedstoestand riep hij onredelijk dat hij niet gemonsterd had om te hozen; dit werk mocht niet van de bemanning worden geeist. Het gevaar was groot dat deze nerveuze ontlading de an-

dere bemanningsleden psychisch zou infecteren. Paniek kon de ernstigste gevolgen hebben.

Stuurman van der Mey greep zijn revolver en ging dreigend rechtop aan het roer staan.

‘Wie niet onmiddellijk gaat hopen, schiet ik neer als een hond. Ik duld geen insubordinatie. Jullie weet, dat ik het meen.’

Vreemd is de mens in ogenblikken als deze. De stemming die nog pas tot het uiterste gespannen was, brak plotseling. De oproerige matroos mompelde iets. Ging hopen. De anderen deden hetzelfde. Enkele minuten later werd er weer gelachen. Iemand begon een liedje te zingen.

Voordat het schip uit Glasgow vertrok, hadden de hoofdofficieren enkele inlichtingen gekregen omtrent Russische vestigingen op Nova Zembla. Aan het kanaal, dat de Barentsz-zee met de Karazee verbindt, was een Russische vliegtuigbasis gevestigd. Helaas was er geen peiling op die vliegtuigbasis te nemen. Bovendien hadden ze geen precisiemeter voor tijdsaanwijzing. Positie bepalen was daardoor onmogelijk. In het hoge noorden, waar de zon zich slechts langzaam langs de hemel schijnt te bewegen is het erg moeilijk, zo niet ondoenlijk, om met het blote oog het tijdstip aan te geven, dat de zon op het hoogste punt staat. Ze voeren op een gegist bestek. Verder moesten ze bidden en hopen dat ze goed terecht zouden komen. Zo voeren de drie sloepen langzaam in noordelijke richting. Het grootste directe gevaar was nu, dat voeten of handen zouden bevriezen. De enige remedie was: wrijven, desnoods met droge poedersneeuw, wrijven en nog eens wrijven. Een aantal schipbreukelingen wreef inderdaad, maar een ander deel was er te apathisch voor. Deze laatsten verspreidden de stemming: wat komt het erop aan, of je van de kat of van de kater wordt gebeten, doodvriezen of verzuipen, het eind is zeker.

De zon was intussen door het wolkendek heen gebroken. Het begon een tikje minder koud te worden. Het eerste rantsoen werd uitgedeeld, noodvoeding in de vorm van chocoladeblokjes en een slokje water.

Later kwam er dichte mist opzetten. De zeilen werden gestreken. Men besloot bij elkaar te blijven. De andere sloepen waren te beschreeuwen, maar in de mist niet te zien. De stemming van de mannen daalde snel. Mistrustig zaten ze in de kou. Na een paar uur trok de mist op, er kwam een vleugje wind opzetten. Zo ging de eerste dag voorbij.

De eerste Poolnacht voor de schipbreukelingen brak aan. Midden in de zomer. Het werd 's nachts niet geheel donker. Maar wel bitter koud. De lucht was staalblauw. Er waren een paar sterren zichtbaar. De mannen kropen tegen elkaar aan voor een beetje warmte. De open boot gaf geen enkele beschutting tegen de snerpande wind.

Kapitein Sissingh had zeer veel van de koude te lijden. Aanvankelijk had

hij zelf zijn voeten gewreven, maar op de duur was hij daarvoor te apathisch geworden. De bemanningsleden wreven om de beurt zijn voeten. Het hielp niet. Als er niet spoedig verandering kwam, zouden de voeten van de kapitein bevroren. Enkele leden van de bemanning verkeerden in dezelfde toestand.

Zo ging de eerste nacht in de Poolzee voorbij, en de tweede dag en de volgende nacht, en weer een andere dag. De zee bleef zwart en onstuimig. Er stonden witte koppen. Aan de horizon glinsterden ijsbergen. IJsschotsen dreven voorbij. Het werd steeds kouder, maar de mannen voelden de kou niet meer. Versuft zaten ze in de sloepen. Slechts enkele leden van de bemanning konden zoveel geestkracht opbrengen, dat ze, ofschoon de snerpende poolwind ook hun ledematen verstijfde, toch nog enigmatische beweging konden blijven. Zij zorgden voor de uitdeling der karige rantsoenen, voor de primitieve navigatie. En ze hoosden! Al die dagen was er geen warm voedsel genuttigd. Het aantal bevroren ledematen nam toe. Voeten en benen zwollen wanstaltig op. Er werd dorst geleden. Het hevigst kwelde de dorst de lijders aan bevrozingen. Alleen het scheepshondje bleef tierig. Na de vierde dag ging de zon geheel schuil. Striemende sneeuwjachten teisterden de boten. Zelfs voor de sterksten was het vrijwel ondoenlijk het roer te houden. Zo brak de middag van de vijfde dag aan. Stuurman van der Mey, aan wie, door de toestand waarin kapitein Sissingh zich bevond, het commando was toegefallen, schoot de zon en berekende – gissend en radend –, dat ze nog ongeveer 45 kilometer van Nova Zembla verwijderd moesten zijn. Ze bleven nu pal oost aanhouden. Inderdaad kwam tegen de avond het eiland in zicht. De kust was rotsachtig en volstrekt onherbergzaam. Het vooruitzicht dat ze spoedig vaste grond onder de voeten zouden kunnen hebben, wekte nieuwe hoop in de harten der verkleumde mannen. Die avond was een landing echter onmogelijk. Er stond een zeer zware branding. Wilde men niet de kans lopen tegen de rotsen te pletter te slaan, dan moest het daglicht worden afgewacht. Weer een nacht in de bittere kou van de verlaten zee.

De nood was zeer hoog gestegen. In een van de sloepen had men meer drinkwater gebruikt dan het rantsoen toestond. Zoetwater was op. Daarop had men zeewater gedronken; de gevolgen bleven niet uit.

's Morgens ontdekte men, zeilend langs de kust, een kleine baai. Het lukte daar aan land te gaan. Van de drieenzeventig mannen konden er zevenentwintig niet meer lopen. Onder deze was kapitein Sissingh, een zware grote man. Stuurman van der Mey nam de kapitein op de schouder en droeg hem naar een veilige plek op de kant. Andere bemanningsleden deden hetzelfde met zieke kameraden. Slechts hier en daar zagen ze op het troosteloze eiland een plekje rendiermos. Maar, o wonder, vlak bij hen stortte

een watervalletje van de rotsen omlaag. Drinkwater! IJskoud, fris en dorstlessend.

Toen ze zich voldoende hadden verkwikt, deden ze een kleine verkenning. Vlak bij het strandje, waar ze waren geland, stond op een rots een bak. De klim tegen de rots was een schier bovenmenselijk karwei. Tot hun teleurstelling was op het bakken geen enkele aanwijzing te vinden, die hun enig idee zou hebben kunnen geven omtrent de plaats waar ze zich bevonden. Wel echter waren vlak bij het bakken enkele kleine uithollingen in de rots. Daar hadden meeuwen hun eieren gelegd. Die eieren droegen ze voorzichtig naar beneden.

Uit de sloepen werden de fecaliën-emmers gehaald. Ze werden goed uitgewassen en daarna met zand en ijs schoongeschuurd. Van de mondvoorraad, die nog over was, werden blikjes worst en cornedbeef voor het eerste maal op de wal bestemd. Er was nu immers fris water. Ze konden een vuurtje stoken, Van cornedbeef, worst en meeuweneieren brouwen ze in de afval-emmers een hete soep. Het werd een feestmaal. De mensen met bevroren ledematen leefden een beetje op.

Stuurman van der Mey stond nu voor een moeilijke beslissing. Het was uitgesloten met driëntwintig mensen, die bevroren voeten hadden, over land verder te trekken. Naar zijn berekeningen moesten ze nog een honderd kilometer verder naar het zuiden om de eerste tekenen van menselijke bewoning te vinden. Hij vreesde, dat de tocht over land een dodentocht zou worden. Er werd besloten, dat men zich maar weer zou inschepen om onder de kust zuidwaarts te zeilen. Men had nu weer voldoende drinkwater. Met Gods hulp zou men er wel doorkomen.

Een nieuwe nacht in de Noordelijke IJszee brak aan. De open sloepen zeilden in een harde bries. Maar de stemming aan boord was aanmerkelijk verbeterd. Grote tegenslag echter wachtte de schipbreukelingen. Er kwam een dichte mist opzetten. Zelfs de stevige bries was niet in staat de nevels te verjagen. Omdat ze niet precies wisten wáár ze zich bevonden, was het gevaar groot dat ze het kanaal, dat Nova Zembla in twee stukken verdeelt, zouden voorbij zeilen. En zuidelijk van dat kanaal moest de Russische vliegtuigbasis liggen, het doel van hun barre tocht. De mist werd zo dik, dat de sloepen contact met elkaar verloren. Tot overmaat van ramp kregen een paar zieken koorts. In hun ijdromen waanden ze zich thuis. Af en toe kwamen ze weer tot bewustzijn. Dan klonken hun gestamelde jammerklachten.

Die jammerklachten dreigden niet alleen de stemming van de anderen te demoraliseren, ze maakten ook de primitieve navigatie onmogelijk. Stuurman van der Mey zeilde namelijk vlak onder de kust, zó dat hij in de verte flauw het geluid kon horen van de ijsschotsen die door de branding

op de rotsen in stukken werden gebroken. Zijn redenering was : zolang ik ijs op de kust hoor breken, is dat een bewijs dat dáár geen kanaal is. Maar te dicht onder de kust kon 't de sloep in gevaar brengen. In deze ondragelijke spanning zeilden ze door de dikke mist.

Tegen de ochtend brak de zon door de wolken. Ze bleken veel dichterbij de kust te zitten dan ze hadden gedacht. Overal kruidde het ijs, dat door de branding tegen de rotsen was geslagen. Plotseling zagen ze voor zich uit drie sloepen varen. Schipbreukelingen, zoals zij. Niet veel later kwamen ook de twee andere sloepen van de 'Paulus Potter' in zicht. De drieënzeventig man waren weer bij elkaar.

De veronderstelling van stuurman van der Mey bleek juist geweest te zijn. Eindelijk kwamen ze aan een stuk strand, waar het ijs niet meer kruidde. Het water was er wat rustiger. Ze voeren zo dicht mogelijk naar het strand, maar dorsten de sloepen niet op het droge te trekken, omdat ze vreesden dat de puntige ijsschotsen de scheepshuid zouden beschadigen. De gezonden sprongen van schots op schots naar de kant. Daarna legden ze met roeiriemen, planken en wrakhout een primitief bruggetje over de schotsen, zodat de zieken het bij hun debarkatie ietwat gemakkelijker zouden hebben.

De drie andere sloepen bleken te behoren tot een Amerikaanse koopvaarder uit hetzelfde konvooi. Ook deze zetten hun opvarenden in de baai aan land. De mensen in deze sloepen hadden veel minder geleden. Ze hadden voldoende geneesmiddelen aan boord. Ze beschikten ook over behoorlijke zeekaarten. De Amerikaanse kapitein stak zijn bewondering voor het zeemanschap en het uithoudingsvermogen van de Nederlanders niet onder stoelen of banken.

De baai lag vol wrakhout. Amerikanen en Nederlanders maakten er een reusachtige brandstapel van.

Niet ver van de plaats waar ze zich bevonden, ontdekten ze een broedende kolonie zeevogels. De nesten lagen in de beschutting van een laag ijismuur-tje. Het waren een soort eendjes, marollen, honderden in getal. De beesten waren in het geheel niet schuw. Blijkbaar hadden ze nog nooit mensen gezien. Hoe die boutjes te vangen? Een van de bemanningsleden van de 'Paulus Potter' herinnerde zich het boek 'De overwintering van Willem Barentsz op Nova Zembla', dat hij, lang geleden op de lagere school in Rotterdam had gelezen. Willem Barentsz en zijn mannen hadden ook eendjes gevangen. Hoe deden ze dat ook weer? Honger scherpt het geheugen. De man herinnerde zich precies hoe dat in 1597 was gegaan. Ze namen een groot aantal stokken en latten, die ze bij het wrakhout vonden. Daar bonden ze lussen aan, en nu gingen ze achter het walletje 'eendjes vissen'. Het lukte boven verwachting. De beestjes lieten zich rustig de strik om de nek

leggen; daarna werden ze over het muurtje gehesen. Ze vingen op deze wijze een paar honderd eenden. De diertjes waren klein, maar zeer vet. Emmers van de 'Paulus Potter' en ketels van de Amerikaan werden met water gevuld. Alles wat eetbaar was, ging in de pot, vogels, vlees uit blik, biscuit. Veel van de marollen werden geroosterd uit het vuistje opgegeten. Het scheepshondje at zich het buikje rond.

In overleg met de Amerikaanse kapitein werd besloten de tocht verder per boot voort te zetten. Over land was ondoenlijk, ook voor de mannen die geen bevroren ledematen hadden. Tot de passagiers van de Amerikaanse sloepen behoorden ook twee Russen. Deze verkozen echter de tocht over land te maken. Bekrachtigd door de handtekening van getuigen, zetten zij hun namen onder een stuk, waarin zij verklaarden vrijwillig het besluit te hebben genomen niet verder met de sloep te reizen.

Gesterkt door het maal en de rust, en vol vertrouwen dat ze nu in elk geval met behoorlijke kaarten en een precisie-tijdsaanwijzer verder konden reizen, scheepten de mannen van de 'Paulus Potter' zich weer in.

De Amerikanen en de Nederlanders bleven aanvankelijk bij elkaar, maar de Nederlanders zeilden beter; geleidelijk aan zakten de andere boten af. In het oosten zagen ze de onherbergzame kust van Nova Zembla. Ze bleven zo veel mogelijk onder de wal.

Na een dag varen, ontdekten ze een schip aan de horizon. Het was een Amerikaan, de 'City of Winston Salem'. Het zat gevaarlijk dicht bij de rotsige kust. De schipbreukelingen werden met luid gejuich door de bemanning van de koopvaarder begroet. De Amerikaan bleek aan de grond te zijn gelopen. Op eigen kracht kon hij niet loskomen. Er was een Russische sleepboot onderweg, die de 'City' eraf zou trekken. De kapitein van het schip kon meer inlichtingen geven. De schipbreukelingen moesten pal zuid aanhouden, dan zouden ze ten slotte terecht komen in Muller Bay. Daar zou een Engels schip liggen, dat hen verder zou kunnen helpen naar het Russische vliegveld. Verder kon de Amerikaan de mannen van de 'Paulus Potter' en de drie andere sloepen aan bruine bonen helpen, zoveel ze konden stouwen. De zieken werden aan boord van de Amerikaan geholpen, terwijl de gezonden vele, vele balen bruine bonen in de sloepen laadden. Het drinkwater werd ververst.

Men ging verder.

De stemming in de sloepen was nu bepaald vrolijk geworden. Vooral het lied 'Alle dagen bruine bonen' was opeens populair.

Inderdaad praaide men na enkele uren de 'Empire Tide', die in de Muller Bay voor anker lag. De Engelse kapitein had aanvankelijk wel bezwaren de opvarenden van de Nederlandse en van de Amerikaanse sloepen aan boord te nemen. Plaats had hij wel, maar zijn voorraad mondkost was te

klein. De bruine bonen brachten nu uitkomst. Alle zakken werden in één sloep gestouwd, en afgedekt met zeildoek. Die sloep, zwaar en laag in het water liggend, werd een eind achter de 'Empire Tide' meegetrokken. De andere sloepen werden aan dek gehesen. Weliswaar werd dit gedeelte van de route door Russische vliegtuigen zwaar bewaakt, maar de mogelijkheid mocht niet worden uitgesloten dat zich toch een Duitse duikboot in de buurt zou wagen. Dan moesten er sloepen zijn voor het nu grote aantal opvarenden van de 'Empire Tide'.

Aan boord van de 'Empire Tide' brak de bruine-bonen-tijd aan. Ander voedsel was er niet voor de schipbreukelingen. 's Morgens, 's middags, 's avonds, altijd bruine bonen. Maar ze hadden behoorlijke kooien. Het schip was lekker warm. Alles was beter dan de open sloepen in de koude IJs-zee.

Na tien dagen varen – na dertig keer bruine bonen – kwam Archangel in zicht. Ruim een maand geleden waren ze uit Engeland vertrokken, nu bereikten ze eindelijk Rusland. Van zeven mannen van de 'Paulus Potter', die per vliegtuig waren afgehaald en snel naar een ziekenhuis gebracht, moesten de onderste ledematen worden geamputeerd.

In Archangel hoorden ze het eerste nieuws van hun konvooi naar Moermansk. Met achtendertig schepen waren ze uitgevaren... acht kwamen in Rusland aan, de rest ging onder in de golven. Meer dan zevenhonderd zeelieden waren bij deze heldhaftige poging om Rusland hulp te verlenen, om het leven gekomen. Meer dan twaalfhonderd zeelieden echter waren in sloepen in Archangel aangekomen.

De bemanning van de 'Paulus Potter' werd met de 'Samalek' naar Glasgow teruggebracht. Ze kwamen er aan midden september 1942. Met het scheepshondje.

Ze kregen tijd om op hun verhaal te komen – dat was wel nodig.

Daarna monsterden ze weer.

Voor de vrijheid.

Wanneer men in het zesde deel van Churchill's Memoires het hoofdstuk leest dat de grote oorlogs-leider heeft genoemd 'De arctische konvooien' – en men laat de geest van de briefwisseling tussen Churchill en Stalin op zich inwerken, dan zucht men: 'Achteraf gezien is het maar goed, dat de zeelui niet hebben geweten wat zich achter de schermen afspeelde.' Bestond aan de geallieerde kant aarzeling om de konvooien de bescherming te geven, omdat men moest kiezen tussen wenselijkheid en beperkte mogelijkheid – men kan anderzijds moeilijk volhouden dat uit de telegrammen, die Stalin naar Londen stuurde, begrip spreekt voor de grenzeloze offers die de geallieerde zeelieden brachten, waarbij men echter mee in de

rekening moet betrekken dat Rusland juist in die dagen met de rug tegen de muur vocht en offers bracht, zwaarder dan iedereen mogelijk had geacht. Koningin Wilhelmina kende de volgende onderscheidingen toe:

Kapitein W. J. Sissingh, het Bronzen Kruis met eervolle vermelding.

De eerste stuurman F. A. van der Mey, hoofdmachinist J. Kluwen, 3e machinist K. D. van Olmen, de Britse marconist B. C. Grasford, bootsman H. Datema, de Britse timmerman J. Rostrom en de matrozen W. N. van den Berg en H. Smit, elk het Bronzen Kruis.

De Britse regering verleende het Distinguished Service Cross aan de kapitein, de eerste stuurman en de hoofdmachinist. De bootsman en de beide matrozen verwierven de Distinguished Service Medal.

Admiralty,

Whitehall.

9th June, 1945.

Sir,

I am commanded by My Lords Commissioners of the Admiralty to inform you that they have learned with great pleasure that, on the recommendation of the First Lord, the King has approved the award to you of the Distinguished Service Cross, for courage and devotion to duty in the s.s. PAULUS POTTER when, in July 1942, she was attacked by enemy aircraft while sailing in an important convoy to North Russia, and sank after a fine and steady defence.

A copy of this letter has been sent to the Netherlands Shipping and Trading Committee.

I am, Sir,

Your obedient Servant,

H. V. Markham

Mr. F.A. Van der Mey, First Officer,
C/o Netherlands Shipping and
Trading Committee,
5/6 Crosby Square,
London, E.C.3.

DANS DER MILJOENEN

Toen de Duitsers op 10 mei 1940 Nederland binnenvielen, was voor ons alleen de datum een verrassing. Dat ze van plan waren in te breken, wist langzamerhand iedereen. We hoopten dat neutraliteitspolitiek de beste inbraakverzekering zou zijn.

De regering in den Haag was ook niet onkundig. Ze had maatregelen genomen om het land te verdedigen. Maar hoe lang zouden we de tegenstand kunnen volhouden? Wat moest er gebeuren als we de plomp ingingen? Op één ding hadden die slimme Hollanders gerekend. Lang voordat Hitler zijn legers naar het westen rolde, had Den Haag het goud van de Nederlandse Bank in veiligheid gebracht. 'Het goud' (hoeveel?) lag 'ergens in het buitenland'. Als Nederland onder de voet werd gelopen, zouden de centjes in elk geval veilig zijn.

Aangespoord door dit voorbeeld, brachten particulieren hun eigen hebben en houden over de grens. Voor zover ze er de kans toe kregen, vergezelden ze hun duitjes bij het verblijf in den vreemde.

In de Nederlandse vakbeweging werd echter nog breedvoerig gedelibereerd over de vraag of men de geldmiddelen tijdig naar Engeland moest brengen. Die beraadslagingen beperkten zich beslist niet tot één enkele sector van het pluriforme Nederlandse vakverenigingswezen. Het was voor de verantwoordelijke praters een moeilijke beslissing. Bij zulke mensen weegt, veel zwaarder dan vaak wordt aangenomen, de gedachte dat ze geld beheeren dat niet hun eigendom is. Daarom springen ze er extra zuinig en voorzichtig mee om. Per saldo zijn ze altijd rekenplichtig aan de duizenden mensen die de kapitalen bijeengebracht hebben. Bovendien kan niemand met een hart in zijn lijf zich losmaken van de gedachte dat die kapitalen zijn vergaard door mensen, die elke cent uit hun smalle inkomens hebben moeten uitzuinigen. Verder wist men dat de Nazi's altijd het eerst hun grijpvingers uitstaken naar de arbeidersbonden. In Duitsland, in Oostenrijk, in Tsjecho-Slowakije hadden ze de vakverenigingen eenvoudig ingepikt. Aan het hoofd van 'Kraft durch Freude', zoals de lachwekkende Nazi-vakbeweging heette, stond Dr. Ley. Hij bouwde met veel resultaat aan zijn reputatie dat hij nooit nuchter was. Dit heerschap was met een groot gevolg op de Internationale Arbeidsconferentie in Genève verschenen. Hij werd

er door vrijwel iedereen gemeden als een melaatse. Maar de vakverenigingsbestuurders van de hele wereld konden dáár van hotelpersoneel en anderen vernemen, wat het drankorgel in zijn verheven ogenblikken had uitgebraamd. Alles nemen we over, lalde hij, en de centen gaan we verjubelen. Dat was een duidelijk, maar geen opwekkend perspectief. Aan de andere kant, overwogen de Nederlanders, is het wel verantwoord om alles wat wij contant kunnen maken naar het buitenland te brengen? Wat kunnen daar dan weer de consequenties zijn zijn? In penibele situaties redt de democratie zich altijd volgens dezelfde formule: halve oplossing plus uitstel. De halve oplossing was, dat er een commissie werd benoemd. Het uitstel: een accountant reisde gewichtig naar Londen; poolshoogte nemen. Het was na München (september 1938) en vóór het uitbreken van de oorlog (september 1939). Na heel lang wikken, wegen, werd een geniale oplossing ter wereld gebracht. Grote kapitalen werden in Londen in goud omgezet en dáár meteen opgeslagen. Bovendien reisden veel effecten naar de overkant van de Noordzee. Bij elkaar zal het een bedrag van een miljoen of drie geweest zijn, dat op deze manier bij voorbaat aan het beheer van Dr. Ley werd onttrokken.

Maar nu sprong voor de Nederlandse vakverenigingsbestuurders een ander probleem uit de doos. Wie moest in Londen op die centen passen? Je kunt toch niet de gelden van de arbeiders zo maar in een bank-kluis opbergen. Je moest tegelijkertijd vaststellen wie toegang tot deze heilige ruimte zou hebben, allicht. Maar stel nu eens dat degenen, die recht van toegang zouden krijgen, de oorlog niet overleefden! Zouden de leden het dan later billijken, dat op deze domme manier miljoenen verloren waren gegaan?

Achteraf kunnen we om dergelijk tobberijen lachen. Achteraf! Maar wat wist één mens in Nederland van de complicaties die zich zouden voordoen? De tijden waren moeilijk. Er liepen genoeg optimisten rond, die beweerden dat de soep zelden heet wordt genuttigd. Er is nooit heldenmoed nodig geweest om een blijde toekomst te kunnen voorspellen.

Alweer na langdurig beraad, werd opnieuw een geniale oplossing gebaard. De hele poet ging in de kluizen van de Midland Bank in Londen. Er werden tien vertrouwde mensen aangewezen. Mensen die in Nederland woonden. Uit die tien zou te allen tijde een groep van telkens twee lieden het recht hebben het deurtje van de kluizen open te maken. Een van de tien was Tom Smeding van de Transportarbeidersbond. Die zou zich alvast permanent in Londen vestigen, de andere negen bleven in Nederland. Blijf zitten waar je zit en verroer je niet. In tijd van nood behoefde er dus maar ééntje van de overige negen in Londen terecht te komen. Dan zouden daar twee gerechtigden zijn om alle duiten zorgvuldig te vertroetelen. Op papier

was het een meesterlijke regeling. Sommige bij de beraadslagingen betrokkenen, waren eigenwijs. Die maakten voor hun eigen organisatie ook nog een aparte regeling. De VARA bijvoorbeeld bracht ruim een ton naar Engeland en bepaalde dat van haar drie dagelijkse bestuurders in elk geval een groep van twee toegang tot haar kluis zou hebben. Andere organisaties deden aan de centrale regeling mee, maar troffen ook nog bijzondere maatregelen. De fabrieksarbeidersbond was 't snuggerste. Die gaf het geld gewoon te bewaren bij de Engelse Fabrieksarbeidersbond. Alles bij elkaar zal er op deze wijze ruim vier miljoen in Londen terecht zijn gekomen.

Men kon niet zeggen dat iedere deelnemende organisatie perfect op de hoogte was van wat anderen hadden gedaan.

Toen braken de zonnige, sombere Pinksterdagen van 1940 aan. Tom Smeding vond dat hij voor een paar dagen zijn Londense home wel eventjes kon verlaten. Hij wipte voor de feestdagen naar Nederland over. Maar Hitler maakte gebruik van de Pinksterstemming en viel op 10 mei Nederland binnen. De strijd duurde korter dan velen hadden gedacht. Op de veertiende mei 1940 's avonds hoorden Jan Lebon van de VARA en ik in Haarlem het bericht van de capitulatie. We besloten een kansje te wagen naar Engeland uit te wijken. Het lukte. Het scheepje, waarmee we de overtocht ondernamen, werd onderweg beschoten door Duitse jagers en bommenwerpers. We deden twee dagen over de oversteek, maar toen waren we in elk geval in een oorlogvoerend land, dat niet was bezet. Lebon was één van de drie VARA aangewezen bestuurders, nog één collega van hem moest eveneens in Londen zijn dan waren de ruim honderdduizend gulden van de VARA safe.

Maar er was geen van de andere twee aangewezenen naar de vrijheid ontsnapt.

Hoe stond het met de vakbeweging? Na een paar weken gingen we eens op verkenning uit. We hadden eerst wel andere zorgen gehad. Maar nu wilden we toch wel eens weten welke Nederlandse vakbonders in Engeland waren aangeland. Waar konden we dat beter informeren dan bij de bank waar de spieën lagen?

Bij de Midland Bank werden we gul ontvangen. Vreemde gasten, maar welkom dat we waren! In de mooiste ontvangkamer was de beste stoel voor ons; en we kregen elk een grote Havana in ons hoofd geduwd. De gasten uit Nederland waren gekomen. Eindelijk.

'Waarom *eindelijk*? Zijn wij dan de eersten?'

Inderdaad we waren de eersten. Nog niemand van de tien lieden, die de vakbeweging had aangewezen, had zich gemeld. De conclusie was duide-

lijk: niemand was ontsnapt. Dat plan was dus mislukt. En hoe stonden de duiten van de VARA ervoor? De manager trok een zeer zorgelijk gezicht. 'Op dit stuk staat duidelijk: uit een groep van drie steeds twee heren, die drie heren zijn de heren De Vries, Pleysier en Lebon, en ik zie er maar één. Namely Mister Lebon and none of the others. Waar zijn die andere twee?' 'In Nederland.'

'Sorry, maar dan kan ik u geen toegang verlenen.'

Eerlijk gezegd waren we van deze mededeling beslist niet onder de indruk. Die saaie zeur van een Engelsman kon ons geen toegang verlenen, nou en wat dan nog? Het geld lag goed en veilig. Als we er niet bij konden, ook geen verdriet. Na de oorlog (hij zou toch wel eens eindigen) zouden de rechthebbenden het deurtje openen en de achterstallige coupons knippen. Er zou wat samengestelde interest verloren gaan, soedah, daar was overheen te komen.

De Engelsman dacht dat de gasten uit Nederland bitter teleurgesteld waren of mogelijk zeer boos. De algemene compassie die heel Engeland in 1940 voor Nederland voelde, werd gecompriemd over onze twee hoofden uitgegoten.

'Ik denk dat u beter met de top-boss kunt praten.'

Wij liepen achter onze Havana's aan door gangen en kamers totdat we in een Concertgebouwachtige ruimte belandden. Daar zat aan een bureau als een vliegtuigmoederschap de bovenste klompenmaker van de Midland Bank. Het eerste uur hebben de gasten druk met hem gekeuveld over de invasie van Nederland. Welkom dat we waren! Je kreeg er tranen van in je ogen. De bovenste baas had een gezicht als een peerdrupsje, breed van boven, spits van onderen. Een echte gevoelige ziel. Er klonk veel mededogen in zijn stem. Zijn gemoed werd zo week als gelei. Maar na heel lang dralen en draaien kwamen we toch ten slotte terecht bij de zaak, waarvoor we waren gekomen. Toen werd hij zo hard als nikkelstaal.

'Sorry, maar ik kan en ik mag u geen toegang geven tot die kluizen.'

'Nou dan niet' zeiden we een tikje melig. Wat kon 't ons bommen? We zogen al aan onze tweede Havana en 't was nog voor twaalfen. We waren hoog en breed met de gecompliceerde situatie verzoend. Veel behoefte om er nog langer over te klessebessen voelden we echt niet. Maar we werden plotseling klaar wakker, toen Peerdrupsje zei:

'Ik begrijp Uw situatie opperbest. U wilt natuurlijk voorkomen dat deze bezittingen in beslag worden genomen als vijandelijk vermogen.'

'Vijandelijk vermogen?'

'De Board of Trade, ons ministerie van Economische Zaken, krijgt van alle banken opgaven van alle bezittingen van mensen die in het door Duitsers bezette deel van Europa wonen.'

‘So what?’

‘Mijne Heren, er zijn op het continent enorme kapitalen van Engelsen in handen van de Duitsers gevallen. Onze regering neemt nu alle vijandelijke vermogens in beslag. Na de oorlog gaan we eens kijken wat de Duitsers van het Britse vermogen hebben overgelaten. Dan hebben wij dat vijandelijk vermogen om ons voor eventueel verlies schadeloos te stellen.’

Ik weet niet meer wat ik toen heb gezegd. Uit het verslag, dat Lebon mij later heeft uitgebracht, kan ik opmaken dat het een der langste commentaren op het nieuws was, dat ik ooit heb uitgesproken – en in elk geval niet het zachttaardigste. Het was een vruchteloos pleidooi. Hoe bozer wij werden, hoe vriendelijker Peerdropsje zich gedroeg. Als twee geslagen honden verlieten de gasten het Concertgebouw.

Bij een armoedig kopje thee van Lyons sloegen we beraad. Dat we niet bij de duiten konden komen, daar zouden we geen slapeloze nachten van krijgen. Maar stel je voor dat de Engelsen inderdaad na de oorlog de gelden van de vakbeweging in pikten als schadeloosstelling voor hun eigen verliezen – en we hadden niet alles gedaan om dat te voorkomen – hoe zouden we ooit één van onze Nederlandse vrienden in de trouwe blauwe ogen durven kijken? We gingen om raad en bijstand naar Walter Loeb, die in zijn pink meer benul van financiën had dan tien ministers van Financiën in hun hele lichaam bij elkaar.

Het wispelturige lot had ons tweeën naar Engeland gesmeten. We hadden samen met de vakbeweging de reddingsbrigade besproken. Nu zaten zij aan de overkant. En wij, met ons tweetjes in Londen.

Bij alle zorgen die we persoonlijk al hadden, kwamen er nog altruïstische kwellingen bij. En het was geen vrolijk vooruitzicht, dat Walter ons kon bieden. Londen kreunde toen onder de Duitse bombardementen. De Engelse steden vielen in puin.

Walter zei:

‘Al die schade wordt geschreven op de rekening ‘Vergoedingen’. Miljarden en miljarden. De Duitsers zullen het eens allemaal moeten terugbetalen.’

‘Dacht je dat de geallieerden de fout van het vredesverdrag van Versailles van 1918 zullen herhalen?’

‘De enige fout van het verdrag van Versailles was, dat het nooit toegepast is.’

Vervolgens zwom Walter met brede lome slagen door een wijde zee van zwart pessimisme. Het aantal mogelijkheden dat de duiten voor eeuwig en altijd verloren zouden gaan, was volgens hem onvoorstelbaar groot. We konden ons beter onmiddellijk met de gedachte vertrouwd maken: *afschrijven*.

Walter had ons echter op één lichtpuntje kunnen wijzen.

‘Kijk, jullie probleem is een zorg voor heel veel mensen. Zoals jullie, staan honderden ervoor. En in het bijzonder de Nederlandse regering zelf. Die heeft al haar goud in Engeland. Zij kan toch niet dulden dat het goud en wie-weet-welke grote vermogens volstrekt onbeheerd blijven liggen en straks misschien door de Engelsen worden ingepikt.’

Dat leek een logische gedachtengang. Trouwens bij navraag bleek dat de regering van het Koninkrijk de Nederlanden op eigen kracht zelf ook reeds bij die snuggere conclusie was aanbeland. De minister van Justitie (dat was toen nog prof. Gerbrandy) had door zijn adviseurs een Koninklijk Besluit in elkaar laten schroeven, A. 1 genaamd. In dat A één werd verordeneerd dat de regering van Koningin Wilhelmina alle bezittingen tijdelijk onder haar beheer nam, toebehorende aan Nederlanders die in het bezette gebied woonachtig waren. Daar vielen dus ook de duiten van de vakbeweging onder.

Alles klopte precies. Er was slechts één moeilijkheid. De Engelse regering ontkende dat de Nederlandse regering, die te Londen tijdelijk haar werkzaamheden uitoefende, het recht bezat bezittingen in beslag te nemen die zich op Engels grondgebied bevonden. Voor dat standpunt was (van Engelse kant gezien) ook weer een kleinigheid te zeggen. In Engeland is de Engelse regering de baas. Zij handhaaft recht en wet op haar eigen souverain grondgebied. Ze kon toch warempel niet een emigranten-regering het recht verlenen in *Engeland* gelden in beslag te nemen. Er sprongen toen in Londen een stuk of tien emigranten-regeringen rond. Ze waren niet allemaal even solvent. Toegegeven, de Nederlandse regering bezat grote autoriteit, maar zo ver kon dat gezag nou ook weer niet gaan.

We legden het probleem van de vakbeweging aan professor Gerbrandy voor. Die begreep de situatie volkomen. Allicht. Maar wat kon je ertegen doen?

‘Niets, hoegenaamd niets.’

‘Maar Excellentie, daar hoeven we ons toch niet bij neer te leggen. Zo meteen kunnen de Nederlandse arbeiders naar hun zuinig gespaarde duiten fluiten.’

Hij haalde zijn ministeriële schouders op.

‘Beste mensen, de Nederlandse regering weet niet eens hoe groot de Nederlandse bezittingen in Engeland zijn. En van wie ze zijn. En waar ze zich schuilhouden’.

Op deze plaats van mijn verhaal moet ik gaan vertellen van lady Fitzmore. Zij was een ‘Lady in her own right’. Niet zo jong meer. Een montere weduwe. Van haar man (of van zich zelf, of van allebei) had ze een bom duiten

vergaard. Ze leefde zeer zuinig, maar ze beoefende een vreemde hobby met grote vlijt.

Ze entertainde.

Als ik het wel heb, had haar man in de Labour Party een rol gespeeld, of althans met de beginselen van die partij gesympatiseerd. In elk geval, deze 'Old dear' wist geen nobeler wijze om de gedachtenis van haar man te eren, en haar eigen lege tijd dood te slaan, dan door mensen van de Labour Party op gezette tijden aangenaam bezig te houden.

Zij was verzet op gasten!

Ze organiseerde lunches, bij voorkeur in de Ritz aan Piccadilly, niet een van de goedkoopste tenten van Londen. Ze beschikte over een paar vlotte adviseurs. Die legden haar de namen voor van gasten die elkaar hoognodig aan haar tafel informeel moesten ontmoeten. Doordat de oorlog een groot aantal politieke emigranten naar Londen had gespoeld, waren er honderden gasten, die graag in de Ritz aten. Daardoor bloeide de hobby van Lady Fitzmore weelderiger dan ooit te voren.

Ik schrijf er nu een beetje spottend over. Maar als ik eerlijk wil zijn, moet ik toegeven dat die maaltijden een zeer nuttige sociale en soms politieke functie vervulden. Op deze ongedwongen wijze kwamen mensen met elkaar in aanraking die anders mijlenver van elkaar zouden zijn blijven leven. De lunches waren even duur als eenvoudig, want de Engelsen hebben het beste voedsel, maar het slechtste eten. Ik heb menig keer 's middags deftig in de Ritz bij Mrs. Fitzmore getafeld, en ben daarna naar zo'n vreet-van-de-lopende-band-winkel van Lyons gegaloppeerd om mijn maag te vullen. Goed dan. Ik kende een van de jongelui, die Lady Fitzmore adviseerden omtrent de samenstelling van haar tafelrondes. Die gaf ik op zekere dag in overweging:

'Listen old chap, kun jij niet versieren dat Hugh Dalton en ik voor zo'n maaltijd worden genodigd. Dan moet je zorgen dat we naast elkaar komen te zitten.'

'Why Hugh Dalton.'

'Hij is President of the Board of Trade.'

Hugh was een fijne kerel. Een gestalte als een meiboom en een stem als een misthoorn. Ik kende hem alleen van goedendag-dag-zeggen. Nu had ik aan tafel gelegenheid met hem te praten, gesmeerd door de lubricant der gezelligheid, een goede fles wijn, waar we allebei van hielden.

Ik bracht het onderwerp van de gelden ter sprake.

'Inderdaad daar zijn we mee bezig.'

'Dacht U, in uw kwaliteit van President of the Board of Trade, dat er een reëel gevaar bestaat dat die vier miljoen niet terug worden gegeven?'

'Ik acht die mogelijkheid uiterst gering. Ik geloof, dat je je zorgen maakt

om dingen die niet zullen gebeuren. Maar ik moet toegeven, theoretisch zit de kans er wel in.'

'Moet ik dat als een geruststelling opvatten?'

'Als ik aan het eind van de oorlog nog iets te vertellen heb, sta ik ervoor in, dat ik zal proberen deze kwestie zo eerlijk mogelijk af te handelen.' Ik kon niet zeggen dat dit elastieken antwoord me erg geruststelde. Ik ben nu eenmaal wantrouwend van natuur. Maar omdat mij geleerd is dat meer vliegen het slachtoffer worden van honing dan van azijn, zei ik bloemzoet:

'Als u met zoveel begrip tegenover deze kwestie staat, zoudt u ook *nu* reeds een beslissing kunnen nemen, die de eerlijkheid voor later waarborgt.'

'Hoe?'

Ik dacht: pas op, elke oplossing die je nu voorstelt, gaat hij op technische gronden afwijzen. Hoe kan ik de juistheid van die technische gronden beoordelen?

Ik zei:

'Och, ik zou al gerustgesteld zijn als ik precies wist hoeveel geld van de vakbeweging in Engeland ligt en waar het ligt. Kan ik de opgaven van de banken niet eens vertrouwelijk ter inzage krijgen?'

En laat hij nu in dat voorstel zijn gestapt, de brave Hugh Dalton! Moge de nagedachtenis van Lady Fitzmore geprezen worden. Door háár hobby waren we tenminste ergens beland.

Jan Lebon en ik kregen de lijsten (eindeloze lappen papier) keurig op ons bureau. We voelden een nationale plicht. De minister van Justitie heeft de lijsten ook kunnen inkijken en niet maar eventjes.

In dit spel van miljoenen, komt nu een andere vreemde gast meedansen. De bloemenkoopman Amand.

Een jaar of wat geleden was hij uit Nederland naar Engeland geëmigreerd. Hij had zich niet laten naturaliseren. Eenmaal Nederlander, altijd Nederlander.

Van dat Nederlanderschap profiteerde hij in het begin van de oorlog. Voor hem geen dienstplicht, hij woonde in Engeland. De Engelse regering kon hem niet grijpen en de Nederlandse greep hem niet. Maar nu zat die Nederlandse regering – zijn regering – in Londen en wilde dienstplicht invoeren voor alle Nederlanders van een bepaalde leeftijdsgroep, die buiten Nederland verbleven. Voor de zeelui gold vaarplicht, voor de landrotten dienstplicht. De oorlog ging immers door.

De regering van Koningin Wilhelmina vaardigde derhalve een Koninklijk Besluit uit, waarin de dienstplicht werd afgekondigd.

Amand moest ook opkomen. Daar had hij nog steeds geen zin in. Hij liep

naar een advocaat en droeg die op tot in hoogste instantie de rechtsge-
eldigheid in Engeland van een Koninklijk Besluit der Nederlandse regering
te betwisten. Het werd een geruchtmakend proces. 'De zaak Amand'.

Het ging om het gezag der Nederlandse regering. De Engelsen vonden het
niet leuk. Maar wat moesten ze doen? Engelse jongens moesten dienen. En
dan zou zo'n bloemenkoopman vrij blijven? Het was een principieel ge-
ding. Stel je voor dat emigrantenregeringen het recht werd ontzegd hun
onderdanen-in-de-vrijheid tot dienstplicht te roepen – waar bleef dan de
militaire hulp van de vrije Fransen, de vrije Polen, de vrije Tsjechen en
noem nog maar een stel landen op?

Nee, het proces dat Amand de regering van Koningin Wilhelmina aandeed
vond nergens sympathie. De koopman verloor het dan ook glansrijk. In
hoogste instantie werd beslist: *de Nederlandse regering heeft het recht dit
Koninklijk Besluit uit te vaardigen en op Engels grondgebied heeft het rechts-
geldigheid.*

Toen *dat* principiële besluit eenmaal was genomen, stond meteen vast dat
'A één' ook rechtskracht had. Met andere woorden: over bezittingen van
Nederlanders in het buitenland kon de regering van Koningin Wilhel-
mina zeggenschap oefenen. Dat deed ze dan ook snel en vlijtig. Zo
werden alle Nederlandse bezittingen voor de toekomst beveiligd. Op
zekere dag kregen een stuk of wat Nederlanders, waaronder de schrijver
dezer regelen, de officiële mededeling, dat de regering van Nederland nu
ook alle bezittingen van de Nederlandse vakbeweging in beslag had geno-
men, 'de lijst gaat hiernevens' en de personen aan wie deze mededeling was
geadresseerd, had aangewezen als beheerders dezer vermogens, met de ver-
plichting op gezette tijden de regering verslag te doen van het beheer.
Dat beheer zelf had hoegenaamd niets om de hakken. De effecten lagen te
liggen en dat was alles.

Eenmaal per jaar ging Jan Lebon in de kelder zitten bij de Midland Bank.
Dat was ook geen opoffering. Van 's morgens negen tot een uur of twaalf
knipte hij keurig netjes couponnetjes, voor het socialisme.
Maar het verhaal is nog niet uit.

In dit spel der miljoenen komt een nieuwe wonderlijke gast opdagen. Op
zekere dag ging de telefoon.

'U spreekt met kolonel So-and-So. Ik ben manager van de brokers-firma
(hij noemde een naam) in de City. Kan ik eens met U lunchen?'

Als de lunch wordt afgeschaft, gaat het Commonwealth ten gronde.

'Sir, enkele maanden voor de oorlog heb ik bezoek gehad van mensen van
de Diamantbewerkerbond in Nederland. Die hebben door bemiddeling
van mijn firma hier in Londen achttien staven goud gekocht en betaald ook.

Dat goud ligt bij mij in de brandkast. Ik dacht: na de oorlog komen die mensen wel opdagen. Maar nu heb ik gehoord dat U de gelden van de vakbeweging beheert. Ik wou die achttien staven goud nu maar aan U overdragen.'

Elke staaf vertegenwoordigde toen een waarde van royaal tienduizend gulden. Jan Lebon en ik maakten een afspraak. Toen het plechtige uur was aangebroken, huurden we een taxi en reden naar de City. Daar torste personeel van de kolonel de achttien gouden staven netjes naar beneden. Ze waren stuk voor stuk in een krant gepakt. Wie niet beter wist dacht: 'Lebon en Sluysen hebben ergens achttien broden ingeslagen.'

De taxi reed het goud en ons naar de Midland Bank, waar kwieke jongens de gouden broodjes op een lorrie tilden. Wij hielpen. Goud is loodzwaar. En een vuile handen dat je van het edele metaal krijgt!

De schat van de vakbeweging is al die jaren netjes bij elkaar veilig bewaard gebleven. Moe werden we niet van 't beheren. De rente groeide. Bovendien steeg het Engelse pond van f. 7.60 naar f. 10.40, en de goudprijs ging omhoog. Toen de bevrijding kwam, was het bezit met ruim zevenhonderdduizend gulden vermeerderd! Professor Piet Lieftinck was toen doende de berooide financiën van Nederland in orde te brengen. Hij zat te springen om buitenlandse deviezen en om goud. En kijk, de vakbeweging had een bedrag van ruim zes miljoen gulden (zoveel was het na precies rekenen geworden) in Engeland liggen. Wilde de Minister van Financiën die hebben? Nou en wat graag.

Op zekere dag in juli 1945 togen Jan Lebon, de Nederlandse effectenmakelaar S. Goudekot en ik naar de Midland Bank, We werden zoals altijd door Peerdrupsje en zijn grote Havana's keurig ontvangen. We kwamen de poel halen. De staven goud bleven voorlopig waar ze waren. Maar de effecten moesten mee, huistoe.

De regering had ons vier rechercheurs meegegeven. Twee ervoor, en twee erachter, en wij met de aap in het midden. Aan boord van het schip (we gingen met de boot, veel veiliger) werd onze kostbare koffer in de brandkast van de kapitein opgeborgen.

Aan de kant in Hoek van Holland was het weer: twee rechercheurs ervoor, twee erachter, en Jan Lebon en ik, ieder met een oor van de koffer ertussen in. De mensen op de kaai keken een beetje vreemd. Ik dacht:

'Ze zien Jan en mij voor een stel boeven aan die worden opgebracht.'

Om die verkeerde indruk weg te nemen, zongen we luikdeels:

'Heb je wel gehoord van de Zilveren Vloot...'

GROENE ZWANEN, WITTE ZWANEN...

Het liedje, dat de kinderen bij hun spel zingen, perst in één coupletje de loodzware zorgen samen van een vrij Engeland aan de ene en een bezet Nederland aan de andere kant van de Noordzee.

'Groene zwanen, witte zwanen,
WIE GAAT MEE NAAR ENGELAND VAREN?'

In de eerste maanden na de verdovende slag van invasie, vruchteloze tegenstand, capitulatie, moesten de jongens tussen Dollart en Schelde bekomen van de schok – maar hoe meer het jaar 1941 opschoot, zetten er steeds meer de gedachte om in een daad. Wie gaat mee naar Engeland varen? Hetzelfde coupletje van het kinderliedje bevat echter nog twee regels:

*'Engeland is gesloten,
De sleutel is gebroken'.*

De Engelsen hadden hun eiland aan alle kanten stevig dichtgetimmerd. In 1940 verwachtten ze, niet helemaal zonder grond, een invasie van de Duitse legers.

Het plan was duidelijk. Eerst moest de Luftwaffe de burgerbevolking in paniek de grote wegen opjagen. Als die wegen verstopt zouden zijn door dat verkeer, zouden Wehrmacht en Kriegsmarine landen op de Engelse kust. Parachutisten zouden van de lucht uit strategische punten bezetten. Het klopte als een bus. Op papier! Planmässig werden wir England zerbrechen... jawel, maar in de Dreigroschen-oper staat geschreven:

*'Und machst du einen Plan,
Sei ein sehr grosses Licht
Und machst du einen zweiten Plan
Gehen tun die beiden nicht!'*

De eerste misrekening van de Berlijnse planners was, dat de Duitse bommenwerpers niet de meerderheid in het luchtruim boven Engeland konden bevechten. Het was wel op 't kantje af. Maar de Spitfires en de jonge arenden aan de stuurknuppel veegden keer op keer de lucht schoon. De tweede misrekening was, dat de burgerbevolking van het Londense

East End weigerde zich in paniek te laten jagen. Elke nacht vielen in die eindeloze achterbuurten nieuwe straten in elkaar. En elke ochtend kropen de bewoners uit de schuilkelders van de ondergrondse spoorweg, naar het daglicht. Ze keken een tikje verbouwereerd naar de bouwvallen van hun krotten. Ze schudden hun vuist tegen de neutrale blauwe hemel.

‘We can take it!’

Winston Churchill en zijn mensen wilden echter geen enkel risico. Stel je voor dat de Duitsers toch zouden landen. Rondom de drijvende klomp steenkool, die geografen Engeland en Schotland noemen, loerden de mijnen onder water op vermetele Duitsers. Bij de kust had de Marine grote tanks met benzine en olie en ander brandbaar spul onder water verborgen. Mocht de Wehrmacht proberen voet aan wal te zetten, dan was één druk op de knop voldoende. De tanks zouden openbarsten, de inhoud zou ontbranden en het Herrenvolk zou naar oud-Germaanse wijs door vlammen verteerd naar de Bierkneipe in het Walhalla opstijgen.

Voor het geval, dat er Duitsers ook door deze barrières zouden heenbreken, waren in het binnenland eenvoudige doch zeer afdoende verdedigingsmiddelen ingericht.

Nergens – nergens in heel Engeland, nergens van de noordpunt tot de zuidpunt – nergens was een wegwijzer te vinden. Ze waren opgeborgen. For the duration.

De Engelsen zeggen terecht dat hun wegen zijn aangelegd door de zwaaiende Engelse dronkaard. Toen de wegwijzers verdwenen waren, wisten alleen de inboorlingen uit de buurt heg en steg. Verder werd met kinderlijke hardnekkigheid elke aanduiding van plaatsnaam verwijderd van alle bakkerskarretjes, van alle garages, van alle melkwinkels, van alle stations, van alle postkantoren. Engeland werd binnen een week tijds een blinde landkaart. Steden en dorpen hadden geen namen meer, de slingerende wegen brachten iedereen in verwarring. Deze radicale maatregelen hebben inderdaad goed gewerkt. Een paar Duitse parachutisten, die kans gezien hadden op de grond te komen; hebben zo hopeloos gedwaald, dat ze zich bij een politie-bureau meldden: ‘Bitte, wollen sie uns verhaften gefälligst.’

Iedere Britse burger kreeg een gedrukt stel tien geboden thuis bezorgd, waarin stond wat hij persoonlijk kon doen om een eventuele invasie te doen mislukken:

Gij zult geen fiets 's nachts onbeheerd buiten laten staan.

Gij zult 's avonds voordat gij U ter ruste begeeft, de rotor uit de motor van uw auto verwijderen. En zo voorts.

Engeland was gesloten en de sleutel was gebroken. Maar aan de andere kant van de Noordzee, in bezet Nederland, zeiden ze:

'Groene zwanen, witte zwanen,

WIE GAAT ER MEE NAAR ENGELAND VAREN'.

En zo kwamen de gasten, de 'Engelandvaarders'... de naam is, als ik het wel heb, ontsproten aan de vruchtbare geest van Den Doolaard.

Vele wegen leidden naar het gesloten Engeland. Enkele ondernemende mensen zagen kans via de Zweedse weg naar Londen te komen. Voor de hand lag, dat velen probeerden door Frankrijk te trekken en over de Pyreneeën, en dan maar hopen dat de Spanjaarden je niet te lang zouden vasthouden. Einddoel was: een vliegtuig in Lissabon te krijgen dat je naar Londen bracht. De vliegverbinding Londen-Lissabon is de hele oorlog min of meer normaal blijven functioneren. De K.L.M. vloog ook op die route. Als ik me niet vergis is er slechts één keer een machine neergeschoten. Dat was de machine met de filmacteur Leslie Howard aan boord; de Duitse spionage had hem voor Generaal Montgomery aangezien. Die Lissabonse machine bracht Engelse kranten voor de Duitsers, en continentale kranten voor de Britten.

De kortste weg naar Engeland was over de Noordzee. Een groot aantal durvers hebben in de primitiefste pieremegoggels de oversteek gewaagd – het juiste aantal is niet bekend, want niemand weet hoeveel er onderweg zijn verdronken. Maar er waren ook merkwaardige geluksvogels bij.

Eén Engelandvaarder was met een kano, peddelend de Noordzee overgestoken. Op een eenzaam stukje strand was hij aan wal gegaan. Geen schildwacht te zien. Hij liep door een verlaten gebied, totdat hij eindelijk in een dorpie belandde. Daar ging hij linea recta naar het politie-bureau. 'Ik kom uit Nederland.'

'So what?'

'Mijn kano ligt nog op het strand. Ik ben hierheen komen lopen. Nu wil ik graag naar Londen.'

De politie-agenten zijn vandaag nog niet van hun verbazing bekomen. Stel je voor: de zee, waar deze Hollandse jongen doorheen was gevaren, lag dik met mijnen bezaaid. Hij was er doorheen gepeddeld alsof hij op zondag op de Amstel met zijn meisje aan het kano-en was. Het strand waar hij was geland, was één groot mijnenveld. Volgens de militairen was het volslagen onmogelijk, dat iemand dat strand kon betreden zonder na een paar stappen in de lucht te vliegen. Maar die jongen was precies tussen alle landmijnen doorgekuierd. Soms gebeuren er wonderen.

Elke Engelandvaarder had eigenlijk zo'n wonder te verhalen. Elke knaap, die in Engeland aankwam, was immers aan duizend gevaren ontsnapt. Ik herinner me één verhaal dat me sterk deed denken aan de avonturen van

de goede soldaat Schweyk, de sukkel, die door zijn onnozelheid alles in het ootje neemt en overal doorheen rolt. Schweyk de Engelandvaarder. Omdat ik vermoedde, dat aan het oorspronkelijke verhaal reeds vele fantastereien waren toegevoegd, toen het mijn oren bereikte, heb ik het destijds, precies zoals het mij ter ore kwam in het (Londense) 'Vrij Nederland' neergeschreven. Er kwam geen enkele reactie. Ik neem dus aan, dat – hoe vreemd het ook klinkt – de geschiedenis van de domme Engelandvaarder *van a tot z* op waarheid berust.

Jan Schweyk (zo zal ik hem maar noemen) woonde in een dorpje in Overijssel. Zo'n vergeten oord, waar de koeien en de mensen dromen van dingen, die nooit hebben bestaan. Op zekere dag evenwel vond Jan dat hij naar Engeland moest vertrekken om dáár te gaan vechten tegen de moffen. Hij was nog nooit uit zijn dorp geweest, maar zoveel begreep hij er wel van, dat je eerst naar Zwolle moest om in Londen te kunnen komen. In Zwolle liep hij zonder kaartje doodgemoedereerd door de controle van de spoorwegen – het was de eerste keer, dat Jan Schweyk in een trein zat. De conducteur vroeg hem naar zijn plaatsbewijs. Dat had hij niet.

'Waar gaat u heen?'

'Naar Engeland.'

Groot gelach in de coupé. Jan Schweyk bleef onverstoorbaar. Hij wilde naar Londen. Hoe moest hij reizen? De conducteur heeft hem toen een kaartje naar Maastricht verkocht. Hij schreef op een briefje waar Jan moest overstappen. Zijn medereizigers gaven hem geld en vele adviezen. Eén daarvan onthield hij: als je in Maastricht bent, moet je naar het zuiden lopen, steeds maar naar het zuiden, dan kom je vanzelf in België en daar moet je maar zien hoe je verder komt.

Jan Schweyk liep dus van Maastricht zuidwaarts. In België klopte hij bij een klooster aan. Daar deed hij zijn simpel verhaal. De broeders waren slimmer dan hij. Zij schreven een keurige brief in het Frans, waarin stond, dat de arme Jan doofstom was. Ze gaven hem een celluloid portefeuille, die hij om de hals kon hangen, de brief zat daarin, zodat iedereen al van verre kon lezen wat er stond. Verder kreeg Jan eten mee, en wat geld.

Jan Schweyk, de doofstomme, wandelde door België. Hij deed zijn mond alleen maar open om te eten en te drinken. Praten kon hij immers niet. Trouwens hij probeerde het niet eens. Hij *kende* immers geen woord Frans. Zo kuierde, liftte, bietste hij door Frankrijk. Bij Perpignan liep hij over de Spaanse grens. Hij zelf vertelt ervan:

'Spanje is een mooi land. En vriendelijke mensen dat daar wonen! Aan de grens stonden heren met van die hoge hoeden, die me meenamen.'

Die heren met hoge hoeden was de Guardia Civil, niet het meest menslievende deel van het Spaanse volk. Die heren gaven hem te eten, in een

vluchtelingenkamp. Daar heeft Jan Schweyk, nog steeds doofstom, een paar maanden gezeten, totdat deze imitatie-Trappist iedereen zo stierlijk begon te irriteren dat de heren met de hoge hoeden er geen bezwaar tegen maakten toen hij te kennen gaf verder te willen wandelen. Naar Lissabon. Pas daar, op het Nederlandse gezantschap vond Jan de spraak terug. Ze zetten hem op een vliegtuig en zo kwam hij in Londen aan.

Streng voorschrift was, dat iedereen die in Engeland aankwam in 'the Patriotic school' in psychologisch opzicht binnenste buiten werd gekeerd. Op die manier zijn heel wat spionnen, die zich onder de Engelandvaarders hadden gemengd tegen de lamp gelopen. In die 'Patriotic School' is Jan Schweyk getest. Vonnis: te stom om gevaarlijk te kunnen zijn. Hij was vrij man, vrij in Engeland.

Alle Nederlandse Engelandvaarders werden, zodra ze door de Engelsen waren vrijgelaten, door Koningin Wilhelmina ontvangen. Zij wilde zoveel mogelijk uit de eerste hand worden ingelicht over alles wat er in Nederland gebeurde. Voor Hare Majesteit vormden ze de levende schakel tussen bezet Nederland en Londen.

Jan Schweyk werd dus door de Koningin in audiëntie ontvangen.

Het is niet aan te nemen dat hij zijn staatshoofd belangrijke inlichtingen heeft kunnen verschaffen. Van die audiëntie vertelde hij zelf:

'Ik moest bij de Koningin komen. Eenvoudige meubeltjes hoor. Toen mijn vader en moeder gingen trouwen, zaten ze knapper in de spullen dan Willemien. Hoe ik de Koningin vond? Een erg aardig mens, maar het viel me bar tegen dat ze helemaal geen kroontje op haar hoofd had, en ze had ook niet zo'n apple in haar hand.'

Bijna zonder uitzondering waren de Engelandvaarders fikse kerels. Er was veel moed nodig om in het verzet te blijven en de oorlog in Nederland voort te zetten – de sprong naar de vrijheid vereiste ook heel wat durf om daar het gevecht verder te voeren. De veelal jonge mannen, die in Engeland aankwamen, waren daadmensen. Selectie uit een milieu van durvers. Van traditionele Nederlandse politiek hadden ze niet zo heel veel benul. Dat kon ook niet, want hoe oud waren ze, toen elk politiek leven in Nederland de keel werd dichtgeknepen? Maar in hun eigen omgeving, in bezet Nederland, hadden ze gefantaseerd over de nieuwe toekomst die land en volk wachtte, wanneer de vijand eenmaal zou zijn verjaagd. Wie kon niet waarderen dat die dromen niet altijd evenveel verband met de werkelijkheid hielden? Trouwens wat deed dat ertoe? De frisse onbedorven daadkracht van deze mensen was hun voornaamste bezit. Ze brachten een naar waarheid getekend beeld van Nederland naar Londen over – maar het was het beeld van slechts een gedeelte van Nederland.

Hoe groot de bewondering ook was die Koningin Wilhelmina voor de Engelandvaarders koesterde, zij kon die beperktheid van hun oordeel moeilijk uit het oog verliezen. Voor het totaal beeld had de regering meer gegevens tot haar beschikking. Daar was de illegale pers, die langs duizend geheime wegen in Londen belandde, nooit geheel compleet en altijd met grote vertraging, maar elke letter ervan werd gelezen, herlezen, totdat uit al die woorden een beeld oprees van: dat wil het verzet! Verder werkten de min of meer normale kanalen van geheime diensten en van niet zo erg geheime inlichtingendiensten; langs deze wegen kwamen rapporten binnen, een eindeloze stroom rapporten.

Ten slotte was er dan de dagelijkse zending Nederlandse kranten, pakken vol, kersvers met de vliegmachine uit Lissabon. Je moest proberen die tussen de regels te lezen. Wie deze veelheid van gegevens dag-in dag-uit kon bestuderen en het geheel overzag, verkreeg een vrij nauwkeurig beeld van wat er in Nederland gebeurde. Dr. L. de Jong (tegenwoordig directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie) heeft *tijdens de oorlog, in Londen* drie boeken geschreven, waarin hij een zeer gedocumenteerde opsomming geeft van de voornaamste voorvallen in Nederland in die jaren.

Hij baseerde zich uitsluitend op rapporten en kranten, die Londen bereikten. Er was immers niet anders. Als men deze drie delen van 'Je Maintiendrai' nu achteraf doorleest, komt men onnauwkeurigheden tegen, allicht, maar *het totaalbeeld* is precies raak getekend.

Dr. de Jong in Londen, overzag de situatie in bezet Nederland beter (zo is mij later door mensen die het kunnen weten verzekerd) dan de mensen in het bezette gebied zelf. Hoe dat kon? Wel, dr. de Jong had een overzicht van het *hele* land en veel mensen in Nederland konden door de beperkte lichamelijke en geestelijke bewegingsvrijheid slechts oordelen over wat in hun naaste omgeving gebeurde.

De meeste gegevens, waarover de regering beschikte, moesten uiteraard geheim blijven. Wanneer een zending illegale lectuur langs geheime weg in Londen was gearriveerd, moesten er minstens drie maanden verlopen, voordat op een of andere wijze in Radio Oranje mocht blijken dat men in Londen op de hoogte was – te snel laten merken dat we zoiets hadden ontvangen, kon de vijand op het spoor van de verbindingsmannen brengen. Sommige rapporten waren zo gloeiend heet, dat ze slechts in de kamer van de Minister-President mochten worden gelezen. Het waren niet de onbelangrijkste. De security in Londen was allesbehalve volmaakt (ook niet bij de Engelsen) maar men streefde in elk geval naar perfectie.

De Engelandvaarders, eenmaal vrije mensen in een vrij land, bezaten niet de natuur om hun licht onder de korenmaat te zetten. Waarom zouden ze

ook? Ze hadden veel te vertellen. Iedereen wilde graag eens met zo'n knaap praten. Maar, huns ondanks, wekten die Engelandvaarders bij een deel van de spraakmakende gemeente in Londen een totaal verkeerde indruk omtrent de verlangens van Nederland. Ik dien er wel bij te vertellen dat de een of andere slimme politicus-uit-de-Hema ook wel eens zo'n jongen zijn privé-opvatting inblies, die dan later als 'de' mening van heel Nederland werd rondgetoeterd. Zo kreeg een deel van die merkwaardig Nederlandse gemeenschap aan de Theems allengs het vermoeden dat Nederland stond te trappelen om de zieke democratie van vóór 1940 te vervangen door een gezonde. Een diplomaat, mr. J. G. de Beus, die zich achter de schuilnaam Boissot verborg, oordeelde dat hij moeilijk verder zou kunnen leven als hij enkele niet geheel voldragen denkbeelden niet in een meesterwerk wereldkundig maakte. Zo verscheen 'De wedergeboorte van het Koninkrijk', dat prompt werd genoemd: 'De nageboorte van het Koninkrijk.' Wie uitvoerig wil lezen wat dit stuk denkwerk precies behelsde, sla blz. 121 op van Deel 5 A van de Rapporten van de Parlementaire Enquête-Commissie. Ik moge hier volstaan met deze korte aanduiding. Boissot wilde o.a. een klein kabinet van onafzetbare ministers, die geen verantwoording zouden behoeven af te leggen aan een (gereorganiseerde) volksvertegenwoordiging, maar alleen en direct aan het staatshoofd. Als je het boek las, blééf je lachen. Het vervelende was dat de Regerings-Voorlichtingsdienst op staatskosten een grote stapel van deze onrijpheden naar alle delen van de wereld zond.

Toen gingen in de regeringsbureaus in Washington en in Londen, de wenkbrauwen omhoog. Waren die Nederlanders gek geworden? Die verbazing werd niet kleiner toen sommige uit het toenmalige Nederlands Indië afkomstige Nederlanders zich luidkeels aan politieke fantasiën te buiten gingen. De vele goeden niet te na gesproken, maar er liepen enkele Oostgangers in Londen rond, die er snel en zeker in waren geslaagd in hun eigen denken duisternis te verspreiden, waar schemering heerste. Zij oreerden: 'Indië heeft geen behoefte aan een parlement, maar Nederland heeft behoefte aan een Volksraad.'

Het had niet zo verschrikkelijk veel om de hakken; een mens kan ten slotte niet van alles verstand hebben. De hoofdzaak was: het kabinet bleef tegen deze theoriën immuun. Daarover heeft nooit twijfel bestaan bij de mensen die wisten wat er aan de hand was. Alleen, de echte, de gekozen, volksvertegenwoordiging ontbrak! Het steunen op de volksvertegenwoordiging zit elke Nederlandse staatsman in het bloed. Weifelingen in het kabinet begonnen pas te ontstaan toen men in het onzekere ging verkeren over de situatie die men in Nederland bij de terugkeer zou aantreffen. Hoeveel leidende figuren zouden de gijzelaarskampen overleven? Hoeveel bekende

en bekwame staatslieden zouden uit de concentratiekampen terugkeren? Wat zou er overblijven van de Nederlandse pers, in technisch en in personeel opzicht? Hoe zou bezetting, uitputting en ondervoeding de bevolking demoraliseren? Duizend vragen en een miljoen antwoorden, maar niemand wist met zekerheid welk antwoord het juiste was. Onder die omstandigheden werd in het Kabinet wel eens door deze of gene hardop gedacht: doen we niet verstandig maatregelen te treffen voor een zo kort mogelijke overgangs-toestand, voordat de gewone parlementaire machine, zoals die door de grondwet wordt voorgeschreven, kan gaan draaien?

Deze onzegbaar moeilijke meningsvorming vond goeddeels in besloten conferentie-kamers plaats. Ik kan er met enige kennis van zaken over oordelen, omdat de regering mij op 21 maart 1942 tot lid benoemde van de Buitengewone Raad van Advies, die geen hengst was en geen merrie, geen vlees en geen vis, maar een bastaard van een Raad van State en een echt parlement. Ik ben van de eerste tot de laatste dag van zijn bestaan, lid van die Raad geweest. Zijn voornaamste bevoegdheid was, dat hij geen enkele bevoegdheid bezat. Hij kon als het hem werd gevraagd, advies uitbrengen. De zittingen van die Raad waren besloten – het was oorlogstijd, en de Raad was geen parlement.

Aan die Raad heeft het kabinet advies gevraagd over de vraag: wat doen we met de vertegenwoordigende lichamen na de bevrijding?

De verschillende stromingen en stemmingen in die nogal eenzijdig samengestelde Londense gemeenschap van landgenoten, vonden in die Raad enigermate hun weerspiegeling. Degenen in de Raad die de mening waren toegedaan: onmiddellijk na de bevrijding herstel van de vertegenwoordigende lichamen, moesten niet opboksen tegen de regering, want die wilde in beginsel hetzelfde. Ik denk aan die vaak heftige besprekingen met heel veel voldoening terug. Mag ik nu, heel eventjes maar, gepast onbescheiden zijn? Ik ben er nl. trots op dat ik mijn kinderen en kleinkinderen kan wijzen op de passage in deel 5 A van de rapporten der Parlementaire Enquête-Commissie, blz. 251 waar wordt bericht hoe de meerderheid van de Raad van Advies op het standpunt stond, dat de vertegenwoordigende lichamen onmiddellijk en met volle rechten diende te worden hersteld, en waar ze kunnen lezen:

‘Bij de voorbereiding heeft de heer Sluysen een stuwende invloed uitgeoefend.’

De bevrijding van Nederland verliep ten slotte anders dan iedereen had kunnen vermoeden. Het zuiden werd het eerst bevrijd. De rest van het land bleef in de greep van de vijand en de hongerwinter. Met de bevrijding van het zuiden werd de Raad van Advies opgeheven. Dat lag voor de hand. Maar voor het kabinet kreeg de vraag: hoe moet het met de vertegenwoor-

digende lichamen, nu weer nieuwe aspecten. De ministers Albarda, van den Tempel en Burger legden toen hun portefeuilles neer, o.a. omdat de laatstgenoemde schriftelijk had geëist dat de vertegenwoordigende lichamen onmiddellijk moesten worden hersteld; de twee eerstgenoemden namen hun ontslag om hun solidariteit met hem tot uiting te brengen. Er werden in Londen hier en daar vermoedens geuit als zou de hele regering opeens fascistisch geworden zijn. Dit wantrouwen was misschien onvermijdelijk. De oorlog bracht mee, dat veel zaken in besloten kamers moesten worden afgehandeld. Maar na de bevrijding heeft de Parlementaire Enquête-Commissie deze hele kwestie vezeltje voor vezeltje uitgeplozen. Wie er belang in stelt, kan alles nalezen, de verhoren, de overgelegde, vroeger-geheime documenten, de conclusies van de commissie, alles. 'De' Nederlandse gemeenschap in Londen fascistisch? 'De regering' fascistisch? Na de rapporten kan deze vraag met één zin uit een bekend liedje worden afgedaan: 'Het sprookje is uit.'

Een van de vele sprookjes van Moeder de Gans.

Toen ik in oktober 1944 uit Londen in het reeds bevrijde zuiden van Nederland arriveerde, was het beslist geen verrassing te horen: 'Die lui in Londen hebben niets begrepen van wat zich in bezet Nederland heeft afgespeeld.'

Die klacht lag voor de hand. Ze was tot op zeer grote hoogte gerechtvaardigd. Trouwens, begrepen mensen in het zuiden een paar maanden later ten volle wat zich tijdens de hongerwinter in het westen en noorden afspeelde? Als mensen vlak naast elkaar leven, begrijpen ze dikwijls nagenoeg niets van elkaar. Hoe zou het anders zijn, wanneer ze door een zee en een oorlog van elkander verwijderd worden gehouden?

Dat gebrek aan volledig begrip voor wat in het bezette vaderland geschiedde, hebben de Nederlanders in Londen elke dag in zich zelf voelen schrijven. Het deed pijn, omdat het gepaard ging met een gevoel van onmacht. 'Zo dichtbij en zo ver' zei een liedje in die dagen.

Er kwamen bij de Nederlanders in Londen ook 'schuldgevoelens' bij. Met schuldgevoelens bedoel ik niet dat iemand zich *schuldig* kon voelen aan de nederlaag van de meidagen. Er liepen wel een of twee bollebozen rond, die beweerden: als generaal Winkelman mijn raad maar had opgevolgd... als het parlement anders tegenover de militaire uitgaven had gestaan... als Churchill maar mijn hersens had gehad... dan zouden de Hollandse jongens de Duitsers tot de laatste man in de pan hebben gehakt. Niemand nam dergelijk gedaas serieus. Neen, de 'schuldgevoelens' die het gevoels- en gedachtenleven van de Nederlandse gemeenschap aan de Theems kenmerkten, waren gevoelens van 'iets verschuldigd zijn', nl. een verheven

soort dankbaarheid en de zekerheid dat men die dankbaarheid niet in volle omvang kon betonen. Zo'n van de eigen wortels afgeslagen gemeenschapje van mensen heeft dan de gezonde neiging tot heldenverering.

Alles wat met het verzet, openlijk of ondergronds, in het vaderland in de verte temaken had, was het onderwerp van de verering. Niet mateloos, niet onberedeneerd. *Verheven* heldenverering, dat was het. Diezelfde adoratie omgaf, ook dat is voor de kenner van de menselijke emoties begrijpelijk, in niet minder mate de leden van de strijdmacht in Engeland, de soldaten van de Brigade, de marine, jongens die voor Nederland bij de Royal Air Force dienden. Dit was heldenverering in de klassieke zin.

De jongens verdienden die adoratie. Burger of militair, iedereen had moeten leren gevaarlijk te leven. Maar de R.A.F. kreeg in overgrote mate de last der offers te dragen. Ze vochten met weinigen tegen een reusachtige overmacht. Van die paar honderd jongens in hun blauwe uniformen, met hun door spanning vertrokken gezichten – van die knapen van amper twintig, die hun jeugd verborgen achter grote snorren – van die kerels 'met de blik van arenden in hun ogen' (het woord is van Quentin Reynolds) – van die 'few' hing het lot van de wereld af, voor zover mensen dat in handen hebben. Ik schrijf deze regels 25 jaar na de luchtslag boven Londen, die over de toekomst besliste, en opnieuw voel ik me opgenomen in die hoge golf van vertedering en dankbaarheid, die iedereen greep als hij de Spitfires langs de hemel zag flitsen, zuidwaarts, de vijand en de dood tegemoet. Als ze op de grond waren en in hun vrije uurtjes door Londen banjerden, spraken we de jongens aan.

'Wouter, ga je mee, ik heb zin om je vrij te houden.'

'Gerrit, als je het week-end verlof hebt, kom dan eens bij ons logeren.' Anderen, die het royaler konden doen, stuurden geschenken. Ik zie nu voor me het gezicht van ir. P. F. S. Otten, baas van Philips, die tijdens de oorlog in de vrijheid verkeerde. Een harde zakenman, maar ook een geestdrifteling, zoals er slechts een paar in de honderd jaar worden geboren. Hij liet de Nederlandse jongens van de R.A.F. door zijn kantoor in New York eens in de zoveel weken pakken boeken sturen en fototoestellen en weet ik wat nog meer. 'Geschenken zijn de zendboden der liefde', schreef Shakespeare. Voor mij ligt een boekje met rijmen, die ir. Otten in die tijd schreef. Om uiting te geven aan zijn enthousiasme om na de oorlog de wereld een stukje beter te maken.

'Landgenoten, op wie verantwoordelijkheid is gelegd

'in een tijd, dat ons volk strijdt voor vrijheid en recht

'laat ons bewust zijn van het feit, dat bestaat:

'angst voor die verantwoordelijkheid is de bron van veel kwaad.'

*'Laat de mannen aan het stuur, in wier handen het leven
'der strijdende jeugd is, zichzelf nimmer vergeven.
'Als zij falen in grootheid bezieling en daad
'Want het voorbeeld alleen is 't, waar alles op staat.'*

Vondel schreef, geloof ik, betere vaerzen – maar datzelfde boekje van ir. Otten leerde opnieuw: een oorlog brengt vele slechte eigenschappen in de mens naar de oppervlakte, maar Gode zij dank, ook vele goede.

Ik zie het lieve gezicht voor me van, nu wijlen, mevrouw Nettie van Zwanenberg, de echtgenote van dr. Saal. De jongens van de Air Force noemden haar 'Mammie'. Ze was, heimelijk, trots op die naam. De deur van haar huis stond dag en nacht voor 'haar kinderen' open, ze verwende en vertroetelde ze. Met hun moeilijkheden kwamen ze bij haar. Zij was een vrouw met grote ziele-adel. Zolang de oorlog duurde, heeft ze uiterst sober, bijna ascetisch geleefd. Ze zei:

'Als ik aan de mensen in Nederland denk, kan ik niet eten, drinken en leven alsof er niets aan de hand is.'

Een aantal van haar jongens hebben in de strijd het offer van hun leven gebracht. 'Mammie' vergat de doden niet. Elk jaar bezocht ze de graven van 'haar jongens' en tooide ze met bloemen. Toen ze zelf de aarde had verlaten, heeft haar man, dr. Saal van Zwanenberg, zolang zijn krachten het hem toelieten, die plicht van piëteit van haar overgenomen.

ER DAALT EEN GAST VANAVOND

Toen de Luftwaffe van Londen een enorm vlooienspel had gemaakt, werd mijn gezin naar Yorkshire geëvacueerd – ik zelf bleef in Londen wonen en werken. Onderkomen kreeg ik in het Atheneum Court aan Piccadilly, voor de oorlog een ijzingwekkend-deftige tent, maar de bombardementen hadden de scheidslijnen tussen snobs en gewone mensen weggevaagd. Het Atheneum Court lag vlak bij kantoor, het maakte zo op het oog een stevige indruk. Een betonnen doos, die tegen luchtdruk bestand was; tegen voltreffers kan je toch niets doen. De portier beweerde dat de bar de veiligste plek in het bouwwerk was. In zekere zin had hij gelijk, maar je kreeg het echte veilige gevoel pas als je een stuk of wat glaasjes had leeggedronken. Wonderlijk gezelschap trof je daar.

Er liep een vijf-van-een-vent rond, iets heel hoogs, bij de Spaanse Ambassade. Hij dronk evenveel als hij praatte. Zijn diplomatieke onschendbaarheid veroorloofde hem baarlijke nonsens uit te kramen over het verloop van de oorlog en de kansen op de overwinning. Hij was altijd omgeven door een corona van blonde dames, geen meisjes van de straat, maar hoyty-toyty-ladies uit de beste kringen, die de theorie verkondigden en in praktijk brachten, dat doodsgevaar en sexualiteit naaste burens van elkaar zijn.

Verder liep er een knaap rond die ik al eens in Amsterdam had ontmoet, daar was hij chef of zoiets geweest in een winkel in de Kalverstraat. Hij was van Duitse origine. Vluchteling voor Hitler. Hoe hij in Engeland was gekomen, weet ik niet. Hij kon een stevig glas drinken. Scheutig met geld was hij beslist niet. Wat hij voor de kost deed, wist niemand, maar dat was een onderwerp, waarover in dit gezelschap nooit werd gesproken. Ik had wel mijn vermoedens. Hij speelde het klaar om altijd in de buurt van de Spanjaard rond te hangen. Hij was erg chummy met dat Franco-man-netje.

Op een avond heb ik mij een voorzichtige opmerking laten ontvallen. Vreemd dat een vluchteling uit Hitler-Duitsland zo Chang-en-Eng is met een Franco-fascist. Hij glimlachte.

‘Je wilt toch niet beweren, dat je niet begrijpt wat ik hier doe?’

‘Hush hush?’

‘Hush hush, indeed.’

Onuitgesproken maar volstrekt duidelijk betekende dit: ik moet voor een of andere geheime afdeling die Spanjaard in de gaten houden.

Helemaal overbodig was dit toezicht blijkbaar niet. Op een avond heel laat, ontstond in het Atheneum Court groot rumoer. In de flat van de Spanjaard was ingebroken, terwijl de spons beneden in de bar zich bezatte. Wat was er gestolen? Alle kostbaarheden hadden de dieven laten liggen. Alleen uit een van de kasten was een pakje papieren ontvreemd. De Spanjaard zei, dat het zijn dagboek bevatte. Misschien wel zijn poëzie-album! Niet veel later werd hij naar Madrid teruggeroepen.

Aan die bar heb ik van deze en gene schone verhalen gehoord. Ik neem aan dat veel van die vertelsels verzonnen waren. Maar een vak-psycholoog heeft mij geleerd, dat ook de dromen, die zijn patiënten niet echt gedroomd, maar verzonnen hadden, hem een inzicht verschaffen in de spelonken van de menselijke geest. De meeste van de verhalen, die ik hangende aan de bar van Atheneum heb gehoord, hadden betrekking op spionage en contra-spionage.

Gossip? Misschien!

Mij is daar omstandig verhaald wat zich op het vliegveld van Bristol zou afspelen. Op dat vliegveld kwam nl. meestal de machine uit Lissabon binnen; en in elk geval begon de retourvlucht altijd daar. De verschillende ambassades in Londen moesten hun diplomatieke mail op dat vliegveld inleveren. De mailzakken waren door de ambassades verzegeld. Geheim. Ook geheim voor de Britse regering. Maar het kwam nog al eens voor, dat de machine naar Lissabon niet op tijd kon vertrekken. Het was tenslotte geen bus-dienst in vreedstijd. De Engelse regering had derhalve vlakbij het vliegveld een huisje laten inrichten, dat door soldaten zwaar werd bewaakt. In dat huisje werd de diplomatieke mail, vaak bergen hoog, opgeslagen, totdat ze onder toezicht naar de machine kon worden gevoerd. Zolang de diplomatieke post in dat huisje lag, kon er geen kip bij. Dat wil zeggen (onthulde iemand mij in een roes en het diepste vertrouwen) onder dat huisje hadden de Engelsen een complete werkplaats ingericht. Zodra de post binnen was, gingen de pakketten en de mailzakken met de hele vloer omlaag. Daar ontdeden hoogst bekwame vaklui de zakken van de officiële lakzegels, de loodzekeringsen en weet ik wat nog al meer. Ze maakten de enveloppe open, fotografeerden alles. En een uur later lag de berg diplomatieke post weer netjes in het huisje, alsof er geen sterveling aan had geprutst. De lakken zaten er weer op, de plombes schenen onaangevoerd. Zo bleef de Britse regering op de hoogte van wat sommige zich neutraal noemende diplomaten uitkuurden. De gossip wilde, dat bij een van

die clandestiene onderzoeken naar de inhoud van diplomatieke mail – een berg vuil wasgoed te voorschijn was gekomen. In de oorlog was het namelijk moeilijk, zo niet volslagen onmogelijk, je vuile was de deur uit te doen. En als je eindelijk een bleker had gevonden, deed hij drie maanden over een kinderwasje. Een diplomatieke vertegenwoordiging was echter op het snuggere idee gekomen (werd mij onthuld) de was in Lissabon te laten doen, verzending per vliegtuig naar de ambassade in Portugal. Doe de was de deur uit. Ik heb dat verhaal vele malen gehoord, het kwam altijd op hetzelfde neer. Alleen de nationaliteit van de ambassade, die de was naar Lissabon stuurde, wisselde.

Eén keer heb ik zelfs vernomen dat zoiets met een Nederlandse diplomatieke zak gepasseerd zou zijn – ik heb dit gerucht ten krachtigste kunnen tegenspreken omdat, zoals iedereen kan weten, de Nederlanders bij voorkeur de vuile was ‘en famille’ houden.

In diezelfde bar van het Atheneum Court werd natuurlijk druk gepraat over de geheimzinnige komst van Rudolf Hess. Die was op een zomeravond in juni 1941 boven Schotland uit de lucht komen vallen. Een onverwachte gast. Hij wilde Lord Hamilton spreken om hem namens Hitler te vragen... ja wat wilde hij eigenlijk vragen, deze naaste medewerker van Hitler, die (zoals Berlijn beweerde) op eigen houtje en in een aanval van krankzinnigheid naar Engeland was gevlogen?

De ware geschiedenis van Rudolf Hess luidde een tikje anders. Ik zal de lezing van de bar weergeven, opgebouwd uit brokjes en stukjes.

Rudolf Hess kende Lord Hamilton van vroeger. Ze hadden elkaar tijdens de Olympische spelen in Berlijn ontmoet. Men kan in het midden laten of de ontmoeting tot vriendschap heeft geleid. Hoofdzaak is dat Hitler op een gegeven ogenblik de noodzaak gevoelde met één ‘geniale’ klap de Engelsen midden in de oorlog aan zijn kant te krijgen, want hij wilde Rusland binnenvallen. Die redenering van Hitler was niet zo dwaas. Als je de geschiedenis van de jaren voor het uitbreken van Wereldoorlog-nummer-Twee uitpluist, ontdek je twee hoofdstromingen in de Westerse wereld met een massa onderstromen en tegenstromen. De ene hoofdstroom wilde de, onvermijdelijk geachte, oorlog tegen Nazi-Duitsland uitvechten met behulp van de Russen. De andere wilde liever met behulp van de Duitsers het communistische Rusland verdelgen. Uit allerlei feiten had Hitler kunnen afleiden, dat de stroming in Engeland, die met hem de Russen te lijf wilde, eerst goed tot kracht zou kunnen komen wanneer Churchill was weggewerkt. Want Winston, niet bepaald een vriend van het communisme, had op louter opportunistische overwegingen, zijn strategie gebouwd op de veronderstelling, dat vroeg of laat, de botsing tussen Duits-

land en Rusland onvermijdelijk was. Rudolf Hess moest proberen in contact te komen met de anti-Churchill-gezinden in Engeland.

Rudolf schreef dus een brief aan lord Hamilton. Die brief werd in Madrid in de diplomatieke mail naar Londen gestopt, geadresseerd aan iemand van de Spaanse ambassade, die voor doorzending zou moeten zorgen. Die brief van Rudolf Hess nu werd door de Britse geheime dienst onderschept (misschien wel op het vliegveld van Bristol, als U dát verhaaltje wilt geloven). Rudolf Hess kreeg prompt antwoord, alweer via de Spaanse diplomatieke mail... alleen: Lord Hamilton wist echt van de prins geen kwaad. De Britse geheime dienst stuurde namelijk antwoorden met de ondertekening: Uw vriend Lord Hamilton. Zo had zich in een vrij lange periode een uitvoerige correspondentie ontwikkeld. Hess schreef via Madrid, en de namaak-lord Hamilton antwoordde, eveneens via Madrid. De namaak-lord Hamilton wekte in die brieven de meer dan oppervlakkige indruk, dat er voor Hitler in de anti-Churchill-gezinde kringen van Engeland garen te spinnen was. Kort en goed op een gegeven ogenblik liet de namaak-lord Hamilton aan zijn vriend Hess weten, dat een persoonlijk bezoek van iemand uit Hitler's naaste omgeving nuttig zou kunnen zijn.

Toen vloog Hess (met voorkennis van Hitler) naar Engeland. Hij sprong boven het landgoed van Lord Hamilton uit de machine.

Het verhaal, zoals de gossip het vertelde, is nog niet uit.

Winston Churchill was van de correspondentie tussen zijn eigen Geheime Dienst en Rudolf Hess niet op de hoogte. Zodra hij het bericht van de landing van Hess kreeg, stuurde hij een van zijn intieme adviseurs naar Schotland. Ivor Kirkpatrick, die een gehaaid diplomaat was, uitstekend Duits sprak en in de jaren, toen de conservatieven Churchill de woestijn hadden ingestuurd, Winston trouw was gebleven.

De eerste woorden tussen Hess en Kirkpatrick moeten aldus hebben geluid.

Hess: Dag meneer Kirkpatrick. Mooie rommel, waarin jullie je gewerkt hebt. Maar het is nu mooi genoeg. Het wordt tijd, dat we ons samen er uit redden.'

Kirkpatrick: 'Het is mij niet duidelijk wat U bedoelt.'

Hess: 'Het heeft nu lang genoeg geduurd.'

Kort en goed, ofschoon ze allebei Duits spraken, verstonden ze elkaar niet. Hess praatte door op zijn correspondentie met Lord Hamilton. Hij noemde ook de naam van zijn Schotse vriend. Kirkpatrick begreep er niets van.

Toen het verhaal van Rudolf's geheime vlucht in de pers bekend werd, ontkende Lord Hamilton ten stelligste ooit een brief aan Hess te hebben

geschreven. Hij sprak de waarheid. Allicht, de Lord wist niet, dat de Geheime Dienst zonder toestemming zijn handtekening had geleend.

Is de lezing van de komst van Hess, zoals ik die nu heb verteld, wáár? Ik heb er, ook na de oorlog, met verschillende mensen over gesproken. Dr. L. de Jong bijvoorbeeld zegt, dat dit verhaal in geen van de hierover gepubliceerde stukken steun vindt. Maar zijn alle stukken gepubliceerd? Die vraag is niet zonder betekenis, want de gossip heeft nog een vervolg. Namelijk dit:

Churchill was woest dat zijn Geheime Dienst hem van zo'n belangrijke correspondentie geheel onkundig had gelaten. Had men hem de waarheid met opzet verzwezen? Met andere woorden: bestond er werkelijk in Engeland een kleine, maar invloedrijke groep, die midden in de oorlog Churchill voor de honden wilde gooien om samen met Hitler tegen de Russen op te trekken? En had zijn Geheime Dienst opzettelijk of argeloos voor het karretje van die groep gelopen? Als men de passages, die Churchill in zijn Memoires aan Rudolf Hess wijdt, naleest, vindt men geen antwoord. Harry Hopkins, de vertrouwde afgezant van Roosevelt, vertelt in zijn Memoires, dat Stalin hem over de zaak Hess sprak. Bij die gelegenheid maakte Stalin de snaakse(?) opmerking dat zijn eigen geheime dienst hem ook niet altijd alles vertelde.

Zoals onze generatie smult van boeken over Fouché en over de intriges in de diplomatieke kringen van Lodewijk XIV, Napoleon en andere groten der aarde, zo zullen onze kleinkinderen met gloeiende konen de geschiedenis van Rudolf Hess lezen. Over honderdvijftig jaar zullen, dunkt me, alle archieven wel opengaan. Dan zal de ware geschiedenis verteld worden. In het jaar 2065 komt mijn achter-achter-kleinzoon thuis met een toonbandje (de gedrukte boeken zijn dan allang ouderwets en afgeschaft) en zegt:

'Moeder, ik heb nou zo'n fijn verhaal uit de bandotheek van school meegerekregen. Gaat over ene meneer Hess. Reuze geheimzinnig. Is natuurlijk geen woord van waar, maar boeiend dat het is... hoe verzinnen ze zoiets?' Ik kan jaloers zijn op zo'n jongen uit 2065 – en niet alleen om dat ene bandje.

O, KERSTNACHT SCHONER DAN DE DAGEN

Toen ik op 20 mei 1940 op het Londense asfalt arriveerde, hadden ze in Berlijn juist besloten dat de Engelsen voortaan ook de korstjes van hun brood moesten opeten. Maar de Londenaren zélf waren nog volstrekt onkundig van wat hun te wachten stond. Die lieten zich in de winkels van de 'Empire Food Stores' vliedsdunne flentertjes brood aanreiken, met een dikke laag vlees ertussen, maar éérst moesten de korstjes eraf. Die lústten ze niet, al honderden jaren lang niet. Britons never will be slaves! Omdat de lugubere mannetjes in Berlijn vonden, dat aan die imperiale verspilling van voedsel een einde moest komen, stuurden ze elke nacht honderden vliegmachines, die de aanvoerlijnen in puin gooiden. De voorziening van voedsel raakte in de war. De Engelsen zeiden tegen elkaar: nou wordt het menens met die oorlog. De Lagere Landen werden onder de Duitse laars vertrapt. Frankrijk vocht nog wanhopig, maar wat de Engelsen veel erger vonden was, dat de eilandjes Guernsey en Jersey in het Kanaal werden bezet. 'What a shame'. Zijne Majesteits regering in Whitehall liet weten, dat in het vervolg geen brood mocht worden weggegooid. Korstjes zult gij eten.

Omdat ze toch eenmaal begonnen waren, gooiden de moffen ook nog eventjes half Londen tegen de vlakte. Maar al sloegen de vlammen van de getroffen gasleidingen uit het trottoir, de Franse tippelzusjes, die het stukje straat tussen Bondstreet en Strattonstreet als wijk hadden gekozen, bleven vlijtig vigileren in hun wijde goedkope bontmanteltjes en strakke rokjes. Dat was nu eenmaal haar beurré. 's Middags stonden ze in de 'Yorkminster' tussen de gevluchte Fransen hun pernoodge te drinken. Die zusjes voelden zich óók een beetje verantwoordelijk voor dat soldatenvolk, allemaal mannen, die morgen moesten sterven en vandaag zo verschrikkelijk eenzaam waren.

In de 'Windmill', waar de Engelsen beheerste naaktcultuur bedreven, zat het zaaltje van 's morgens vroeg tot diep in de nacht elke doorlopende voorstelling van een uur stampvol. Het hele leger was er, de hele luchtmacht, de hele navy en de plaatsen die er dan nog over waren, mocht de koopvaardij bezetten. Bommen of niet, de show ging door. Geen drager van het Victoria Cross eerste klas, kan trotser geweest zijn op zijn plak, dan de Windmillzusjes op hun reputatie: 'They never clothed nor closed'. De kleine

gifkikker Max Aitken, die de Engelsen kennen als Lord Beaverbrook, verordeneerde, dat hij met de korstjes aan het brood niet tevreden kon zijn. Don't you know there is a war on? De huisvrouwen leverden hun aluminium pannetjes en potjes in, daar liet Maxie Spitfires van maken. De Londenaren besloten principieel te vergoren, ze wasten zich nauwelijks en ze schoren zich niet meer, hun kleren zaten onder stof en drek, de huizen waren alleen nog maar gaten in een ziek gebit, en 's nachts sliepen de mensen met honderden bij elkaar in vochtige, tochtige schuilkelders, waar ze met rheuma en volharding de beschaving verdedigden tegen de horden van Hermann Hangbuik.

Diep onder de grond hadden de mensen hun kleine vreugden en hun grote zorgen. Midden juni liet de B.B.C. 's avonds laat nog weten, dat het officiële Frankrijk de strijd had opgegeven; mijn kelder-genoot mr. Hoyty Toyty van flat 94 zei: 'Goddank, nou hebben we tenminste geen geallieerden meer' die ons in de steek kunnen laten.'

Toen gooiden de jongens van Hermann precies in de eerste minuut van mijn verjaardag een luchttorpedo op het Museum van Madame Tussaud, en omdat onze betonnen blokkendoos naast-án stond, waggelden de ijzeren balken van de constructie. Het licht ging uit. Mrs. Hoyty Toyty klemde zich aan haar dienstbode vast en daarop gilte de hele kelder het uit in clubverband. Even later kwam een politieagent zeggen dat we de straat op moesten, omdat het huis op bezwijken stond, althans woorden van deze strekking. We zwierven een dag of wat van het ene logement naar de andere schuilkelder, totdat de chauffeur van Calligan die, oorlog of niet, bij nacht en ontij, trouw voor de B.B.C. bleef rijden, zei:

'Als ik het voor 't zeggen had, zou ik mijn kinderen naar Ripon sturen.' Puzzle; waar ligt Ripon? Want in tijden van groot gevaar, moet je zulke loslippigheden als een vingerwijzing van de hemel beschouwen.

In normale tijden rijd je eerst een uur of acht met de sneltrein naar het noorden tot Leeds, maar omdat er een oorlog aan de gang was, deed je er soms twaalf en meestal zestien uur over; dan stapte je over in een stom-ouderwets hobbeltwagentje, en als je dan heel goed uitkeek, kon je na een uurtje tussen de plooiën van twee ruige heuvels een bouwval zien, de Fountains Abbey, en als je dan scherp bleef turen, kon je ook nog een dorpje ontdekken: Ripon.

Vrouw en kinderen vonden dáár een veilig onderkomen, want al waren ze in Berlijn nog zo gek, ze spendeerden geen dure bommen aan een gehucht, dat overdag trouwens van de lucht uit nauwelijks een vuil vlekje op de landkaart was, laat staan dus in het pikkedonker. Doordat de aanvoerlijnen naar Londen óf kapot óf geheel door en voor de oorlogsindustrie bezet waren, wisten ze in het goede land van Yorkshire tot hun oprecht verdriet

geen raad met de melk, de room en de eieren. Daarom hadden ze de traditie van de high tea maar in ere gehouden, maar ze aten wél de korstjes van hun brood op, met lange tanden en nationale gevoelens. Als je in het 'Spa Hotel' rondkeek, zag je oude lieve dames, die geld inzamelden voor de 'Vereniging tot het bekostigen van operaties op huisdieren van behoeftige mensen'; er hing altijd een tros onverschillige vliegeniers over de railing van de dranktoonbank. Op straat liepen onverschillige jongedames in gele rijbroeken. Dat was de Land Army, jongedochters uit betere kringen, die hadden leren melken op een uier van zeildoek met spenen van rubber. Ze kwamen de boeren helpen; 't was erg komiek, zeiden de agrariërs.

Maar in de huizen woedde de oorlog, de grimmige, verbeter, meedogenloze oorlog. Jimmy, de enige zoon van de weduwe Hillman, werd vermist, zijn portret stond met een vaasje bloemen op de schoorsteenmantel, een aardige jongen en wat danste de RAF-pet lefzetterig op zijn krullen. Bij de O'Connors ontbraken twee zonen, vader en moeder wisten precies waar ze waren: in een duikboot, die ergens op de bodem van de zee lag, voor eeuwig. In alle huisjes werkte iedereen mee om te zorgen, dat de jongens van Luchtmaarschalk Dowding Spitfires genoeg zouden hebben. Twee keer in de week kwam een vrachtauto langs om allerlei prutsdingetjes te brengen: rubber-ringetjes, die in elkander geknoeid moesten worden, aluminium-plaatjes, waar schroefjes en moertjes in geprutst moesten worden. Huis-industrie voor Lord Beaverbrook. En op zaterdag kwam de vrachtauto de spullen weer halen. Het lot van de wereld hing af van één schroefje en één moertje.

Als plaats om er vrouw en kinderen veilig te parkeren, was Ripon de vervulling van een vurige smeekbede, alleen: voor mij lag het wel een tikje uit de buurt. Tenslotte kun je moeilijk aan de Riviera wonen, in Amsterdam werken en elke dag heen en weer forensen... en naar de tijd en de soesah gerekend, was het beslist wel zo'n afstand. Zelfs voor alle week-einden was het te ver eventjes heen en weer te gaan. Dus keek je maar uit naar de feestdagen.

Tegen de tijd, dat de kerstdagen van 1940 in zicht kwamen, werd het in Londen bar en boos. De peperpakhuisen in de haven waren in miljarden gloeiende korrels naar de hemel gespat, de achterbuurten van het East End stonden in de fik, van het Parlementsgebouw was een machtig brok zandsteen afgeslagen, honderdduizenden mensen sliepen 's nachts op de perrons van de ondergrondse, ze lagen op oude kranten en dekten zich toe met een jas of een mantel, de treinen daverden langs dat rustende leger. Op Piccadilly tippelden de Franse zusjes nogsteeds energiek hun croissantje bij elkaar, en in een vertrouwelijke bui lieten ze weten dat ze een drukke

klandizie hadden.

Ripon daarentegen was een oase, waar de huizen nog gewoon in de verf zaten, de kozijnen echte vensterruiten omsloten en geen gore stukken asfaltpapier, waar je in de pub een spelletje darts kon gooien zonder dat je rechterarm de beverd had vanwege de bommen, die al waren gevallen of nog naar beneden moesten smakken. In de huiskamers hingen de kransjes van mistletoe al klaar, die doorzichtige voorwendsels om van iemand de zoen te krijgen, waar je een jaar lang stiekem naar hebt lopen hunkeren. In de keukens kokkerelden de huismoeders volgens ingewikkeld ouderwets ritueel plumpuddingen die, welk recept ook gevolgd wordt, altijd hetzelfde smaken, trouwens de penny die ze meebakken, verandert ook nooit. De meisjes op het station, die het zware kruierswerk deden met hoge hakken en rode lipjes, omdat de mannen moesten vechten, riepen je welgemeed toe, dat ze je ook een Vrolijk Kerstfeest hadden toegedacht. Ze sjouwden je koffers, terwijl je je doodgeneerde, want torsen is per definitie stoer mannenwerk. Je wist niet of je die lieve kinders een fooi moest geven of ze moest vragen een avondje met je naar de bioscoop te gaan. Het was erg verwarrend.

De Engelsen eten sinds Bonifacius hun kerstmaal 's middags, want met een propvolle maag is 't slecht slapen, – maar wij eigengereide Nederlanders zouden er des avonds eens goed van eten.

Toen kwam Mr. Harry Ewer, de buurman, die iets bij de Air Force was, aan de deur zeggen dat er in het dorp nog twee Hollanders waren gesignaleerd. Wildvreemde Nederlanders, die hier en daar hadden gevraagd of ze er vannacht konden slapen. Ze moesten nu in de kroeg zitten. Harry vond, dat ik van dit nieuws niet onkundig mocht blijven.

In de 'Pig and Whistle' hingen twee mannen zich in hun stoelen te vervelen. 'Hollanders'?, vroeg ik.

'Laattiefainzain' zeiden ze in onversneden Rotterdams. Ze voeren ter koopvaardij, want gevaren moet er worden totdat de dood erop volgt. Magere Hein had hen bijna te pakken gehad, toen een torpedo hun schip ergens op de Atlantic in de grond had geboord. Zij zaten in een sloep. De duikboot kwam boven. Herr Kapitän vroeg of ze van alles voorzien waren, leeftocht, kaarten en water. Jawohl, meneer de vijand. Nou, en daarna heeft Herr Kapitän het machinegeweer op de sloepen gezet, eentje zonk subiet en in een andere spoot het bloed naar alle kanten, maar zij hadden kans gezien met hun bootje weg te komen. Yes sir, en daarna werden ze opgepikt en meer dood dan levend naar Liverpool gebracht. Ze genoten nu een paar weekjes verlof om bij te komen. In het overvolle Liverpool hadden ze echt geen zin meer. Als je aan de zee-haaien bent ontsnapt, ga je geen kerstdagen vieren met de landhaaien. Nou enne zodoende...

Waarom ze juist naar Ripon waren gekomen wisten ze hoegenaamd niet. Ze waren in een trein gestapt en daarna weer in een andere.

‘We zeeje tegen mekaar, enne nou-gane-me rije totdat we erges komme waar ze nog nooit van derlui leven een zeeman gezien hebben, vat je, en daar zoekeme een kuise etui op en dan ganeme maffe allebei de kerstdagen op onze nekharen leunen, lekker rustig.’

Maar in geen herberg was plaats voor hen. Ze zwierven door het dorp, hier dronken ze wat, daar aten ze een kleinigheid, maar een slaappleats? Ho maar! Ze hadden zwaar de schurft in, wat zouden ze doen, naar het station teruggaan, in een boerenstal slapen of de politie lastig vallen... toen kwam ik binnen, laattiefainzain.

Stel je voor, dat ik met de kerstdagen twee landgenoten in de kou zou laten, twee zeelieden nog wel. Kom maar mee jongens, bij moeder thuis zal nog wel een bordje soep zijn en een hap voer, en een zachte plank om te pitten vinden we ook nog wel.

Het werd een zeer gezellige kerstavond. Eerst zat de ene een beetje mijn dochttertje te knuffelen, potverdikke meneer, wil je geloven, dat ik thuis een meisje van die leeftijd heb, pikzwart en die van u is blond, en ze heeft ook andere ogen, maar verder vind ik ze sprekend op elkaar lijken. En de andere zat mijn zoontje omstandig uit te leggen hoe een elektrische trein werkt: je schroeft de rails op een plank, en de stroom sluit je aan op het stopcontact en dan karren maar.

Toen de kinderen naar bed waren, hebben de grote mensen een beetje met elkander heimwee zitten hebben naar het vaderland in de verte. Zij zaten te grijnzen en te griepen over het oude Rotjeknor, waar je bij Pschorr zó’n lel bier krijgt voor een wind en drie knikkers, verexcuseer me, dat ik het zo uitdruk mevrouw, maar wij zeelui zijn nu eenmaal een beetje mondjegauw. En ik zwijmelde helemaal weg in herinneringen aan Amsterdam, óók een mooie stad, als je begrijpt wat ik bedoel.

Tegen elf uur kwam buurman Harry Ewer even aanwippen, hij had het grootste deel van de kerstviering en een stevige lading whisky al achter de rug, say boys, blij jullie te zien, zo dus jullie slapen hier, nou gelukkig maar, want het is barbaars koud buiten. Harry moest er nog uit, die nacht. Hij was iets heel hoogs op het vliegveld, en over een paar uur... enfin, ‘top secret’, zei hij met een openhartig gezicht, maar als ik jullie een tip mag geven, kom tegen twaalfen maar naar de poort en zeg tegen de wacht dat jullie een boodschap voor me hebt... de rest zie je dan zelf wel.

‘Hoe vinden we dat vliegveld in het hardstikke donker, Harry?’

Hij keek geheimzinnig op zijn horloge.

‘Let me see, het is nou elf uur... als je tegen half twaalf in oostelijke rich-

ting loopt, kun je het vliegveld niet missen.'

Het klonk dronkemans-achtig onzinnig, maar tegen half twaalf konden we het vliegveld inderdaad in oostelijke richting duidelijk zien; het was met een paar miljard schijnwerpers verlicht, de lichtbundels van zware zoeklichten staken als pilaren naar het donkere hemelgewelf.

Mijn vrouw was bij de kinderen gebleven, maar wij mannen sjouwden met ons drieën door de donkere kerstnacht recht-toe-recht-an-net-zo-als-ie-gaat, op het licht af, dat in de verte gloorde.

'Ik laat me hangen', zei een van de zeelui, 'als die lui vannacht niet iets bijzonders verwachten. Wat een licht, hè?'

Heel in de verte hoorden we vaag het gegons van een beest dat een reusachtige horzel moest zijn, maar dan op honderd kilometer afstand.

'Verrek, d'r zijn machines op komst.'

Het knechtje van de wacht bracht ons bij Harry Ewer, die belangrijk achter een schrijfbureau zat. Nou we er toch eenmaal waren, kon hij ons wel vertellen wat we zo meteen met onze eigen ogen toch zouden zien. *Amerikaanse bommenwerpers*. Vliegende fortén, yes sir. Amerika was nog neutraal, maar Roosevelt stuurde alvast wat vooruit, wie wat spaart, heeft wat, zullen we maar zeggen. Hij verwachtte een veertig stuks, yes sir, je hebt goed gehoord, veertig van die vliegende vestingen propvol met onderdelen, ze vlogen een eind uit elkaar en eentje had een beetje malheur gehad onderweg, kijk, en hij dook een vodge papier uit een berg rommel.

'Er is een deur uitgewaaid en de bemanning zit te kwekken van de kou, en verder heeft een van hun motoren al een paar uur trouble, maar ze denken wel dat die knaap het háált. Eigenwijze blighter die Yank, ik heb gezegd dat hij, wat mij betreft, het eerste kan landen, maar no sir, die blaag zegt dat de anderen maar moeten vóórgaan, als er met *zijn* machine wat gebeurt, is de landingsbaan versperd en dan krijgen de andere negenen-dertig narigheid, nee, hij zal wel wachten.'

Het duurde uren en uren voordat de totaal bevroren bemanning uit die gammele machine getakeld kon worden, maar ze hadden het gered, alle veertig. Veertig vliegende fortén tot redding van de wereld.

Tweede Kerstdag vieren ze in Engeland niet, ze noemen die dag Boxing Day, waarschijnlijk omdat ze dan in de clinch liggen met de katers van de voorafgaande dagen. Harry Ewer had voor de late namiddag een party georganiseerd in het Spa Hotel, waar de Royal Air Force kon komen, en natuurlijk de boys van de vliegende fortén, wat notabele ingezetenen en verder wij en onze twee gasten van de merchant navy. Het werd een onstuimig feest van sterke drank, en sterke spook-verhalen. Luchtmaarschalk Dowding had die zondag tevoren publiekelijk in de kranten laten weten

dat de geesten van de jongens, die in de Luchtslag om Engeland waren gevallen, terugkwamen om te helpen bij het blussingswerk in Londen. Ernstige Londenaren zwoeren dure eden dat onbekende ongrijpbare schimachtige wezens naast hen hadden gestaan, toen ze mensen uit het puin van instortende huizen trachtten te redden. De vliegeniers met hun zware snorren in het model van het stuur van een racefiets, verklaarden mij eensgezind, en volstrekt ernstig, dat ze boven in de lucht, kabouterachtige mannetjes hadden gezien, een soort 'aardmannetjes' van de lucht, 'grem-lins' heetten die; ze zaten in de fuselage van vliegtuigen verborgen en ze kwamen voor de dag als de nood het hoogst was, verschenen plotseling op de tip van een vleugel, soms in de cockpit; ze doofden brandende motoren, ze brachten kapotgeschoten roeren in bruikbare conditie.

De oude lieve dametjes met hun vereniging voor zieke hondjes zaten erbij, maar ze waren helemaal niet kwaad, oh dear oh dear, not at all, integendeel, ze hadden on-oirbare schik in die honds-brutale jongens van de Air Force met de blik van adelaars in hun ogen en de roekeloosheid van mensen, die weten dat ze eigenlijk al dood zijn. De Amerikaanse bemanningen dronken als sponzen, never mind, vanavond gingen ze terug, allemaal in één grote machine, dus ze hadden een hele nacht om hun roes kwijt te raken. De jongens van de RAF deden het een beetje kalmer aan. Zij moesten er die avond ook nog uit. Straks zouden ze wel horen wáár ze in de donkere nacht hun bommen moesten neergooien. Vliegen, totdat de dood erop volgt.

Mijn Rotterdamse gasten waren beslist niet van de blauwe knoop, maar dit wilde feest vonden ze toch wel wat al te gortig.

'Zal ik je 's wat vertellen. Al die braniekerels zijn bang. Ze knijpen hem als een stel ouwe dieven. Ze proberen hun angst te verzuipen in een glas jenever.' Tegen achten wankelden de Yanks naar een vrachtauto. Bestemming: Amerika. De Engelsen werden nu opeens veel minder luidruchtig. Opge-wonden waren ze nog wel, maar tegelijkertijd ernstig. Ze stonden in een groepje bij elkaar.

'Zeg, als ik morgenochtend niet terug ben, mag jij mijn scheerapparaat en mijn kwast hebben. Het ligt in mijn kastje...'

'O.K.'

'Als jij niet terug komt, mag ik dan je grammofoonplaten hebben?'

'Ben je bezestigd? Een partij nieuwe grammofoonplaten voor een gebruikt scheerapparaat...'

'Goed, dan doe ik er mijn ham en eieren bij. Mag jij morgenochtend hebben, als ik niet terug kom. En ook nog de halve fles whisky in mijn kastje.'

'O.K.'

Ze wisten stellig dat een aantal hunner morgenochtend niet zou terugkeren. O, kerstnacht, schoner dan de dagen... Maar de kerstnacht ging voorbij, de oorlog bleef.

Ik weet niet hoeveel van die branies die volgende ochtend niet teruggekomen zijn. Misschien leeft er van die hele luidruchtige benden vandaag niet één meer. En de Amerikanen met hun overmoed... waar liggen ze nu? Op Luzon? Of ergens in de Europese grond? En mijn twee gasten uit Rotterdam? Ze zijn weer gaan varen, varen tot de dood erop volgt. Ik heb nooit meer iets van hen gehoord. Misschien hebben ze het eind van de oorlog gehaald? Valide of kaduuk? Misschien hebben de zeehaaien hen toch nog te pakken gekregen. Wie zal het zeggen? Eén luttele seconde hebben de lijnen van al die levens elkaar geraakt, in de rook en smook van een party met veel bluf en veel bedwelmings. Toen weken die lijnen weer van elkaar af, ze zijn in de eeuwigheid verdwenen.

Toen ik een paar dagen later in Londen terugkwam, was de ruïne weer groter geworden. De krantenverkopers lieten weten:

RAF BOMBARDEERT BERLIJN

In de etalage van Hachette hadden ze een bordje gezet: 'You should see our Berlin branch'. Het jaar 1941 was begonnen.